

e-ISSN: 2822-4493

# TAM | A K A D E M İ D E R G İ S İ

JOURNAL OF TAM ACADEMY

Yıl/Year: **Kasım/November 2023**

Cilt/Volume: **2**

Sayı/Issue: **2**

*N. Hanzade URALMAN*

Ulusal Kimlik Çekiciliği Bakımından Türkiye İş Bankası Reklam Filmlerinin Analizi

*Hüdaî ATEŞ*

Kameraların Ardındaki Doğu: Belgesel Filmlerde Oryantalist Stereotipler

*Selameddin BAYSAL*

Salgın Hastalıklarla Başa Çıkmada Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Yeri ve Önemi

*Aynur KÖSE*

Kaos Teorisi Perspektifinde Covid-19: Düzensizliğin Düzeninde Keşfedilen "Yeni Normal"

*Uğur BOYALI, Celalettin AKTAŞ*

Dijital Oyun ve Sosyal Etkileşim

*Ekin Kadir SELÇUK*

Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Modernleşmesi Gündelik Hayatta Nasıl Deneyimlendi?

[www.tamde.org](http://www.tamde.org)

[www.tamuskon.org](http://www.tamuskon.org)

[www.toplumsalarastirmalarkerkezi.org](http://www.toplumsalarastirmalarkerkezi.org)

**TAM** | TOPLUMSAL  
ARAŞTIRMALAR  
MERKEZİ

## Editör Kurulu – Editorial Board

Baş Editör	Editor-in-Chief
<b>Prof. Dr. Mustafa YILMAZ</b> Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Mustafa YILMAZ</b> Kocaeli University, Faculty of Communication – Turkey
Editör	Editor
<b>Öğr. Gör. Dr. Mustafa GÖKMEN</b> Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	<b>Lecturer Mustafa GÖKMEN (Ph.D.)</b> Isparta University of Applied Sciences, Technical Sciences Vocational School – Turkey
Alan Editörleri	Field Editors
<b>Dr. Öğr. Üyesi Kerim KARAGÖZ</b> Alanya Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi	<b>Asst. Prof. Kerim KARAGÖZ</b> Alanya University, Faculty of Art and Design– Turkey
<b>Arş. Gör. Dr. Deniz Keba EKİNCİ</b> Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Research Assistant Deniz Keba EKİNCİ (Ph.D.)</b> Kocaeli University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Öğr. Gör. Ali PARİM (M.A.)</b> Iğdır Üniversitesi, Tuzluca Meslek Yüksekokulu	<b>Lecturer Ali PARİM (M.A.)</b> Iğdır University, Tuzluca Vocational School – Turkey
<b>Arş. Gör. Tolgahan TİKTAŞ</b> Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, İcra Sanatları Fakültesi	<b>Research Assistant Tolgahan TİKTAŞ</b> Ankara Music and Fine Arts University, Faculty of Performing Arts
Yabancı Dil Editörleri	Foreign Language Editors
<b>Öğr. Gör. Dr. Adnan SERT</b> Kocaeli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu	<b>Lecturer Adnan SERT (Ph.D.)</b> Kocaeli University, Academy of Foreign Languages - Turkey
<b>Research Assistant Umut YAVUZ (M.A.)</b> Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	<b>Research Assistant Umut YAVUZ (M.A.)</b> Selçuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences - Turkey
Redaktör	Redactor
<b>Öğr. Gör. Ali PARİM (M.A.)</b> Iğdır Üniversitesi, Tuzluca Meslek Yüksekokulu	<b>Lecturer Ali PARİM (M.A.)</b> Iğdır University, Tuzluca Vocational School - Turkey
<b>Kemal AKKURT (M.A.)</b> -	<b>Kemal AKKURT (M.A.)</b> -
Görsel Yönetmen	Visual Director
<b>Mustafa COKYASAR (M.A.)</b> -	<b>Mustafa COKYASAR (M.A.)</b> -

## Yayın Kurulu – Publication Board

<b>Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL</b> – Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi	<b>Prof. Abdülkadir ŞENKAL</b> – Kocaeli University, Faculty of Political Sciences – Turkey
<b>Prof. Dr. Ali Muhammet BAYRAKTAROĞLU</b> – Trakya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi	<b>Prof. Ali Muhammet BAYRAKTAROĞLU</b> – Trakya University, Faculty of Fine Arts – Turkey
<b>Prof. Dr. Ali Poyraz GÜRSON</b> – Okan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	<b>Prof. Ali Poyraz GÜRSON</b> – Okan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences – Turkey
<b>Prof. Dr. Bayram KESKİN</b> – Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi	<b>Prof. Bayram KESKİN</b> – Kocaeli University, Faculty of Law – Turkey
<b>Prof. Dr. Bünyamin AYHAN</b> – Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Bünyamin AYHAN</b> – Selçuk University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Füsun ALVER</b> – İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Füsun ALVER</b> – İstanbul Commerce University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Gülsün KURUBACAK</b> – Anadolu Üniversitesi, Uzaktan Öğretim Bölümü	<b>Prof. Gülsün KURUBACAK</b> – Anadolu University, Department of Distance Education – Turkey
<b>Prof. Dr. Güven Necati BÜYÜKBAYKAL</b> – İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Güven Necati BÜYÜKBAYKAL</b> – İstanbul University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Hale ŞIVGIN</b> – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi	<b>Prof. Hale ŞIVGIN</b> – Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters – Turkey
<b>Prof. Dr. Hüseyin Emre BAĞCE</b> – Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Hüseyin Emre BAĞCE</b> – Marmara University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Muhsin HALİS</b> – Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi	<b>Prof. Muhsin HALİS</b> – Kocaeli University, Faculty of Business Administrations – Turkey
<b>Prof. Dr. Mustafa EMİR</b> – Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	<b>Prof. Mustafa EMİR</b> – Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences – Turkey
<b>Prof. Dr. Mustafa YILMAZ</b> – Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Mustafa YILMAZ</b> – Kocaeli University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Özgür ÇENGEL</b> – İstanbul Galata Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi	<b>Prof. Özgür ÇENGEL</b> – İstanbul Galata University, Faculty of Arts and Social Sciences – Turkey
<b>Doç. Dr. Hale YILMAZ</b> – Southern Illinois Üniversitesi, Tarih Bölümü – ABD	<b>Assoc. Prof. Hale YILMAZ</b> – Southern Illinois Üniversitesi, Department of History – USA
<b>Dr. Öğr. Üyesi Kerim KARAGÖZ</b> – Alanya Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi	<b>Asst. Prof. Kerim KARAGÖZ</b> – Alanya University, Faculty of Art and Design – Turkey

## Danışma Kurulu – Scientific Advisory Board

<b>Prof. Dr. Aslı YURDİGÜL</b> – Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Aslı YURDİGÜL</b> – Atatürk University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Emine KOYUNCU</b> – Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Emine KOYUNCU</b> – Marmara University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Faruk TURHAN</b> – Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi	<b>Prof. Faruk TURHAN</b> – Süleyman Demirel University, Faculty of Law – Turkey
<b>Prof. Dr. Fikret ÇANKAYA</b> – Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	<b>Prof. Fikret ÇANKAYA</b> – Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Law – Turkey
<b>Prof. Dr. İsmail Latif HACİNEBİOĞLU</b> – İstanbul Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri	<b>Prof. İsmail Latif HACİNEBİOĞLU</b> – İstanbul University, Philosophy and Religious Studies – Turkey
<b>Prof. Dr. Mehmet Cem PEKMAN</b> – Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Mehmet Cem PEKMAN</b> – Kocaeli University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Selami ÖZSOY</b> – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Selami ÖZSOY</b> – Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Süleyman Hakan YILMAZ</b> – Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Süleyman Hakan YILMAZ</b> – Selçuk University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Prof. Dr. Levent ELDENİZ</b> – Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Prof. Levent ELDENİZ</b> – Marmara University, Faculty of Communication – Turkey
<b>Doç. Dr. Doğa Başar SARIİPEK</b> – Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi	<b>Assoc. Prof. Doğa Başar SARIİPEK</b> – Kocaeli University, Faculty of Political Sciences – Turkey
<b>Doç. Dr. Mine HALİS</b> – Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi	<b>Assoc. Prof. Mine HALİS</b> – Kocaeli University, Faculty of Business Administrations – Turkey
<b>Doç. Dr. Nedret Çağlar</b> – Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi	<b>Assoc. Prof. Nedret Çağlar</b> – Süleyman Demirel University, Faculty of Communication – Turkey

## Uluslararası Danışma Kurulu – Scientific Advisory Board

<b>Prof. Dr. Sitnikov Catalina SORIANA</b> – University of Craiova, Faculty of Economics Business and Management – Romania	<b>Assoc. Prof. Mirsaitov Rakhymzhan GARİPZHANOVİCH</b> – M.Kh.Dulaty Taraz Regional University, Faculty of Economics And Law – Kyrgyzstan
<b>Prof. Dr. Jonathan BEAN</b> – Southern Illinois University, Department of History – USA	<b>Assoc. Prof. Lyubkina Olena VIKTORIVNA</b> – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Economics – Ukraine
<b>Assoc. Prof. Ergin JABLE</b> – University of Prishtina, Filoloji – Kosovo	<b>Assoc. Prof. Roslina Binti Abdul Latif</b> – Taylor's University, Faculty of Social Sciences & Leisure Management – Malaysia
<b>Assoc. Prof. Fariz AHMADOV</b> – Azerbaijan State Economic University, – Azerbaijan	<b>Assist. Prof. Funda GÜVEN</b> – Nazarbayev University, School of Humanities and Social Sciences – Kazakhstan
<b>Assoc. Prof. Hale YILMAZ</b> – Southern Illinois University, Department of History – USA	

## Editörden,

Cumhuriyetimizin ikinci yüzyılına girerken Toplumsal Araştırmalar Merkezi (TAM) olarak TAM Akademi dergimizin ikinci cildinin ikinci sayısını bilim dünyasıyla buluşturmaktan büyük sevinç duyuyoruz. Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılının kutlandığı bu özel senede, TAM da 19-21 Mayıs 2023 tarihlerinde Antalya'nın Kaş ilçesinde düzenlediği 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'yle bir bilim şöleni gerçekleştirdi. "*Cumhuriyet ve Getirdikleri*" temasıyla düzenlenen Kongre, aynı zamanda Toplumsal Araştırmalar Merkezi'nin Cumhuriyetimizin 100. yılına armağanıydı. Cumhuriyetimizin banisi Büyük Türk'ün ebediyete uğurlanışının 85. yıldönümünde, Kasım 2023 tarihli dördüncü sayımız vesilesiyle ilk Cumhurbaşkanımız Mustafa Kemal Atatürk'ü de rahmet ve minnetle bir kez daha anıyoruz.

Büyük bir coşku ve özlemle geçen 2023 yılı içinde yayınladığımız bu sayımızda siz değerleri okurlarımızı beş makale ve bir kitap eleştirisiyle buluşturmaktan ayrıca kıvanç duyuyoruz. Dergimizin bu sayısında ilk makale N. Hanzade Uralman'a ait. Uralman, "*Ulusal Kimlik Çekiciliği Bakımından Türkiye İş Bankası Reklam Filmlerinin Analizi*" başlıklı makalesinde Türkiye'de kuruluş amaçları ve değerleri bakımından cumhuriyet tarihi ile doğrudan ilişkili köklü bazı markaların kuruldukları günden itibaren bu kimlik öğelerini sürdürülebilir bir iletişim stratejisine dönüştürdüğünü belirterek 1924 yılında kurulan İş Bankası'nın da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinin temsillerinden biri olarak iletişim uygulamalarında ulusal kimlik öğelerini sürekli kullanan markalardan biri olduğunu ifade ediyor. Uralman, Türkiye İş Bankası'nın televizyonda gösterilen ve Youtube'da paylaşılan reklam filmlerinin mesajlarında yer verilen ulusal kimlik öğelerini tespit etmek ve bu mesajlarla cumhuriyetin hangi değerlerini günümüze değin topluma aktardığını tespit etmeyi amaçladığı çalışmada Ulusal Kimlik Çekiciliği Kodları çerçevesinde çözümlediği içeriklerle Türkiye Cumhuriyeti'nin değerlerini ortaya koyuyor. Dergimizin bu sayısında yer alan ikinci makale ise Hüdayi Ateş imzasını taşıyor. Ateş, "*Kameraların Ardındaki Doğu: Belgesel Filmlerde Oryantalist Stereotipler*" başlıklı eserinde belgesel filmler ve oryantalist stereotipler ilişkisini Doğu toplumlarının konu edinildiği filmler aracılığıyla ortaya koymayı amaçlıyor. Bazen bilinçli bazen de bilinçsiz bir şekilde, belirli önyargıların ve stereotiplerin kullanıldığını belirten Ateş, bu durumun Doğu toplumlarının konu edinildiği filmlerde de görüldüğünü ve temsil edilen Doğu topluluklarına dair genellemeleri ve basitleştirmeleri beraberinde getirdiğini savunuyor.

Üçüncü makale ise Selameddin Baysal'a ait. "*Salgın Hastalıklarla Dini Başa Çıkmada Geleneksel Tedavi Sistemlerinin Yeri ve Önemi*" başlıklı makalesinde Baysal; Mısır, Hindistan, Çin, Türkiye gibi ülkelerdeki geleneksel tedavi sistemlerinin dününü, bugünü ve yarınını sosyolojik, dini ve psikolojik açıdan ele alıyor. Çalışma ayrıca geleneksel tedavi

sistemlerini, başa çıkma ve dini başa çıkma kavramları bağlamında değerlendiriyor. Dördüncü makalenin yazarı Aynur Köse. Köse, "*Kaos Teorisi Perspektifinde Covid-19: Düzensizliğin Düzeninde Keşfedilen 'Yeni Normal'*" başlıklı eserinde kapsamı ve yayılma hızı nedeniyle Covid-19 salgınının, küresel çapta kaos yaşanmasına neden olan bir kriz dönemi olarak tarihteki yerini aldığını belirtiyor.

Bilinen ve alışık olunan normal ve rutinleri altüst eden salgın sürecinin yaşamın farklı normlar etrafında yeniden inşa edilmesini zorunlu kılarken küresel olarak düzensizliğin içinde yeni bir düzen ve yeni normlar keşfedilmesine yol açtığını ileri süren Köse, pandemi sürecinde yaşananları kaos teorisi perspektifinden ele alıyor ve yeni bir düzen kurma çabası olarak "yeni normal" kavramına odaklanıyor. Çalışmada pandemiye uyumlanma ve yaşanan karmaşayı aşmaya yönelik olarak hayatın parçası olmaya başlayan yeni normların neler olduğu ve nasıl algılandığı üzerinden sürecin betimsel bir analizi yapılıyor. Beşinci ve son makale ise Uğur Boyalı ve Celalettin Aktaş'ın "*Dijital Oyun ve Sosyal Etkileşim*" başlıklı eseri. Boyalı ve Aktaş bu çalışmalarında dijital oyunların dünyada ve ülkemizde giderek ilgi çekmesi ve oyun pazarının giderek genişlemesine vurgu yaparak dijital oyun aracılığıyla giderek farklı yaş gruplarından insanların sanal ortamlarda oyun aracılığıyla etkileşime girdiklerini belirtiyorlar. Bu çerçevede oyun kavramını ve oyunun gelişimini dijital oyun, türleri ve dijital oyun ile sosyal etkileşim kapsamında argümantatif bir metotla inceliyorlar.

Tüm bu makalelerin yanı sıra dergimizin bu sayısında Ekin Kadir Selçuk, Utah Üniversitesi'nde yaptığı doktora çalışmasını 2013 yılında Syracuse Üniversitesi Yayınları'ndan çıkaran Hale Yılmaz'ın 2023 yılında Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından Türkçe olarak yayınlanan "*Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçi, Reformlar ve Kültürel Tartışmalar 1923-1945*" başlıklı eserini inceliyor. Yılmaz'ın Cumhuriyet modernleşmesini moda, tüketim, dil, gündelik hayat gibi sosyo-kültürel alanda yaşanan değişimler kapsamında ve devlet idarecileriyle yurttaşlar arasında yaşanan karşılıklı gerilimler, çelişkiler, müzakereler ve etkileşimler çerçevesinde ele aldığı eser üzerine Selçuk'un kaleme aldığı "*Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Modernleşmesi Gündelik Hayatta Nasıl Deneyimlendi?*" başlıklı kitap kritiği erken Cumhuriyet dönemini farklı bir bakış açısıyla bir kez daha okumamıza imkan veriyor. Dergimizin dördüncü sayısını bilim dünyasının istifadesine sunarken bu sayıda emeği geçen herkese çok teşekkür ediyorum. Toplumsal Araştırmalar Merkezi ve verimlerine toplumsalarastirmalarmerkezi.org, tamde.org ve tamuskon.org web siteleriyle sosyal medya hesaplarından ulaşabilirsiniz.

**Prof. Dr. Mustafa Yılmaz**

Baş Editör

## From the Editor,

As the Center for Social Research (TAM), we are delighted to present the second issue of the second volume of our Journal of TAM Academy to the scientific community as we enter the second century of our Republic. In this special year, commemorating the 100th anniversary of the Republic of Türkiye, TAM also organized the 2nd International Social Sciences Congress in Kaş in Antalya, from May 19<sup>th</sup> to 21<sup>st</sup>, 2023, creating a scientific celebration. Themed "The Republic and Its Contributions" the Congress also served as a tribute from the Social Research Center to the 100<sup>th</sup> year of our Republic. On the 85th anniversary of the passing of the founder of our Republic, the Grand Turk, Mustafa Kemal Atatürk, we once again remember him with gratitude and respect on the occasion of the fourth issue dated November 2023.

In this issue published with great enthusiasm and longing throughout the eventful year of 2023, we are pleased to bring together our esteemed readers with five articles and a book review. The first article in this issue is by N. Hanzade Uralman. In her paper titled " *Analysis of Türkiye İş Bank Advertising Films in Terms of National Identity Attractiveness*" Uralman points out that certain established brands in Turkey, including İş Bank founded in 1924, have transformed their identity elements related to the founding purposes and values into a sustainable communication strategy. She emphasizes that İş Bank is one of the brands that continuously uses national identity elements in its communication practices, representing the values of the Republic from its establishment. Uralman aims to identify the national identity elements in the messages of İş Bank's television and YouTube-advertised films and determine which values of the Republic are conveyed to the public.

The second article in this issue is authored by Hüdayi Ateş. In his work titled " *The East Behind the Cameras: Orientalist Stereotypes in Documentary Films*" Ateş aims to reveal the relationship between documentary films and Orientalist stereotypes through films depicting Eastern societies. He argues that certain biases and stereotypes are used consciously or unconsciously, leading to generalizations and simplifications about the represented Eastern communities in these films.

The third article is by Selameddin Baysal. In his paper titled " *The Place and Importance of Traditional Treatment Systems in Coopering with Epidemic Diseases*" Baysal examines the past, present, and future of traditional treatment systems in countries such as Egypt, India, China, and Turkey from a sociological, religious, and psychological perspective. The study also evaluates traditional treatment systems in the context of coping and religious coping concepts.

The author of the fourth article is Aynur Köse. In her work titled " *COVID-19 in the Perspective of Chaos Theory: The 'New Normal' Discovered in the Order of Disorder*" Köse states that the Covid-19 pandemic has taken its place in history as a crisis period causing global chaos due to its scope and rapid spread. She argues that the pandemic, disrupting known and familiar norms, led to the discovery of a new order and new norms within global irregularity. Köse takes a chaos theory perspective to analyze the pandemic and focuses on the concept of "new normal" as an effort to establish a new order. The study provides a descriptive analysis of the process through the identification of the new norms that have become part of life, aiming to adapt to the pandemic and overcome the chaos experienced.

The fifth and final article is the work of Uğur Boyalı and Celalettin Aktaş, titled " *Digital Games and Social Interaction*". In this study, Boyalı and Aktaş emphasize the increasing interest in digital games worldwide and in our country, highlighting the expanding game market. They argue that people from different age groups increasingly interact through virtual environments using digital games. Within this framework, they examine the concept of the game and its development through an argumentative method, focusing on digital games, types, and social interaction.

In addition to these articles, this issue of our journal includes a review by Ekin Kadir Selçuk of the book titled " *Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey 1923-1945*" written by Hale Yılmaz and published in Turkish by İstanbul Bilgi University Publications in 2023. Yılmaz's work, which considers the modernization of the Republic in terms of socio-cultural changes in areas such as fashion, consumption, language, and daily life, is critically examined by Selçuk in his review titled " *Becoming Turkish: How was Turkish Modernization Experienced in Daily Life in the Early Republican Period?*". This review offers an opportunity to re-read the early Republic period from a different perspective.

As we present the fourth issue of our journal to the benefit of the scientific community, we extend our gratitude to everyone involved in this issue. You can reach the Center for Social Research and its outputs through the websites [toplumsalarastirmalarmerkezi.org](http://toplumsalarastirmalarmerkezi.org), [tamde.org](http://tamde.org), and [tamuskon.org](http://tamuskon.org), as well as social media accounts.

**Prof. Mustafa Yılmaz**  
Editor-in-Chief



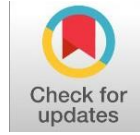
*TAM Akademi Dergisi*'nde yayınlanan makalelerde belirtilen görüşler ve fikirler sadece yazar(lar)ın görüşüdür. Yayınlanan içeriklerle ilgili bütün sorumluluklar yazar(lar)a aittir. Yayınlanan eserlerde yer alan içerikler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

The opinions and ideas stated in the articles published in the *Journal of TAM Academy* are only the opinion of the author (s). All responsibilities regarding the published content belong to the author (s). The published contents in the articles cannot be used without being cited.

### Tarandığımız İndeksler / Indices

INDEX COPERNICUS  
INTERNATIONAL

Scilit



Tüm makaleler DOI ve Crossmark ile kayıt altına alınmaktadır.  
All articles are registered with DOI and Crossmark.



Tüm makaleler [Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC-SA 4.0\)](#) ile lisanslanmıştır.  
All articles are licensed with [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International \(CC BY-NC-SA 4.0\)](#).

## İçindekiler Contents

<b>160 – 175</b> Araştırma Makalesi Research Article	<b>Ulusal Kimlik Çekiciliği Bakımından Türkiye İş Bankası Reklam Filmlerinin Analizi</b> N. Hanzade URALMAN 10.58239/tamde.2023.04.001.x
<b>176 – 193</b> Derleme Makale Review Article	<b>Kameraların Ardındaki Doğu: Belgesel Filmlerde Oryantalist Stereotipler</b> Hüdai ATEŞ 10.58239/tamde.2023.04.002.x
<b>194 – 211</b> Araştırma Makalesi Research Article	<b>Salgın Hastalıklarla Dini Başa Çıkmada Geleneksel Tedavi Sistemlerinin Yeri ve Önemi</b> Selameddin BAYSAL 10.58239/tamde.2023.04.003.x
<b>212 – 225</b> Derleme Makale Review Article	<b>Kaos Teorisi Perspektifinde COVID-19: Düzensizliğin Düzeninde Keşfedilen “Yeni Normal”</b> Aynur KÖSE 10.58239/tamde.2023.04.004.x
<b>226 – 242</b> Araştırma Makalesi Research Article	<b>Dijital Oyun ve Sosyal Etkileşim</b> Uğur BOYALI, Celalettin AKTAŞ 10.58239/tamde.2023.04.005.x
<b>243 – 247</b> Kitap İncelemesi Book Review	<b>Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Modernleşmesi Gündelik Hayatta Nasıl Deneyimlendi?</b> Ekin Kadir SELÇUK 10.58239/tamde.2023.04.006.x

## Ulusal Kimlik Çekiciliği Bakımından Türkiye İş Bankası Reklam Filmlerinin Analizi\*

Analysis of Turkey Is Bank Advertising Films in Terms of National Identity Attractiveness

N. Hanzade URALMAN<sup>1</sup> 

**Araştırma Makalesi**  
**Research Article**

**Geliş tarihi/Received:**  
05.10.2023

**Son revizyon teslimi/Last revision  
received:**  
10.11.2023

**Kabul tarihi/Accepted:**  
29.10.2023

**Yayın tarihi/Published:**  
13.11.2023

**Atıf/Citation:**

Uralman, N. H. (2023). Ulusal Kimlik Çekiciliği  
Bakımından Türkiye İş Bankası Reklam  
Filmlerinin Analizi. *TAM Akademi Dergisi*, 2(2),  
160-175.

<https://doi.org/10.58239/tamde.2023.04.001.x>

**DOI:**

10.58239/tamde.2023.04.001.x

### ÖZ

2023 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıl dönümünün kutlanması, markaların Türkiye'deki iletişim çalışmalarında ulusal kimlik unsurlarını kullanmalarına aracılık etmiştir. Diğer yandan Türkiye'de kuruluş amaçları ve değerleri bakımından cumhuriyet tarihi ile doğrudan ilişkili köklü bazı markalar, kuruldukları günden itibaren bu kimlik öğelerini sürdürülebilir bir iletişim stratejisine dönüştürmüştür. Türkiye İş Bankası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinin temsillerinden biri olarak iletişim uygulamalarında ulusal kimlik öğelerini sürekli kullanan bu markalardan biridir. Bu çalışmanın amacı Türkiye İş Bankası'nın televizyonda gösterilen ve Youtube'da paylaşılan reklam filmlerinin mesajlarında yer verilen ulusal kimlik öğelerini tespit etmek ve bu mesajlarla cumhuriyetin hangi değerlerinin günümüze değin topluma aktarıldığını tespit etmektir. Bu amaçla Türkiye İş Bankası reklam filmlerinde kullanılan ulusal kimlik öğeleri, Türkiye için geliştirilmiş "Ulusal Kimlik Çekiciliği Kodları" çerçevesinde içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş, içeriklerde yer alan Türkiye Cumhuriyeti değerleri derlenmiştir. Çalışmanın sonucunda İş Bankası'nın reklam filmlerinde cumhuriyet değerlerinin en fazla kültürel kodlarla aktarıldığı tespit edilmiştir. Bu çekicilik kodunu tarihsel kodlar (olaylar, kişilikler ve eserler) izlemektedir. Ortak kamusal unsurlar (ünlüler ve kamusal semboller), ülkeye dair kodlar (Türkiye ifadesi, bayrak, milli takım, asker, şehirlere) ve ulusal kodlar reklam filmlerinde yarıya yakın oranda kullanılmıştır. Dilsel öğelere Atatürk'ün sözleri ile yer verilmiştir. Filmlerin genelinde cumhuriyet değerlerinin geçmişe dair unsurlara iliştilerle nostaljik bağlamda aktarılmakta olduğu, bu değerlerin günümüz izleyicisiyle ilişki kurmasını olanaklı kılabilecek günümüz ve geleceğe ilişkin referanslar içerdiği tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Reklam Çekicilikleri, Reklam Filmleri, Türkiye Cumhuriyeti, Ulusal Kimlik, Ulusal Markalama

\* Bu Araştırma Toplumsal Araştırmalar Merkezi 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde "Cumhuriyetin Türkiye İş Bankası'nın Reklam Filmlerinde Sunulan Değerleri" başlığıyla 19 Mayıs 2023'te Kaş Kültürevi'nde sunulmuş bildirinin geliştirilmiş halidir.

<sup>1</sup> İstanbul Okan Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Doç. Dr., hanzade.uralman@okan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6817-7097





## ABSTRACT

Celebrating the 100th anniversary of the Republic of Turkey in 2023 has mediated the brands' use elements of national identity in their communication efforts in Turkey. On the other hand, some brands that are directly related to the history of the republic in terms of their founding purposes and values have transformed these identity elements into a sustainable communication strategy since the day they were established. Turkey Is Bank being one of these brands that constantly uses national identity elements in its communication practices as one of the representations of the founding process of the Republic of Turkey. The aim of this study is to identify the national identity elements included in the bank's advertising films shown on TV and shared on YouTube, and to determine which values of the republic have been transferred to the society with these messages. For this purpose, the national identity elements used in Turkey Is Bank advertising films were analyzed using the content analysis method within the framework of the national identity attractiveness codes developed for Turkey, and the transferred values of the Republic of Turkey were compiled. As a result of the study, it was determined that the republican values conveyed in Turkey Is Bank's advertising films are mostly conveyed through cultural codes. This attraction codes are followed by historical codes (events, personalities and works). Common public elements (celebrities and public symbols), country-related codes (Turkey expression, flag, national team, soldiers, cities) and national codes are used in nearly half of the commercials. Linguistic elements are included through Ataturk's words. It has been determined that throughout the films, republican values are conveyed in a nostalgic context by attaching elements from the past, and that these values contain references to the present and the future that will enable them to establish a relationship with today's audience.

**Keywords:** Advertising Appeals, Advertising films, Turkish Republic, National Identity, National Branding

## Extended Abstract

Brand is the whole of concrete and intangible business values that differentiate and give meaning to products or services in the minds of consumers (Aaker, 1996, s.7-30; Ellwood, 2002, s.10-11; Kapferer, 2008, s. 9-13). Nation branding is important in terms of increasing tourism revenues of countries, ensuring international reputation, preserving and maintaining national identity and memory, and developing feelings of belonging at the national level. Nation branding studies are an area that is emphasized worldwide and requires communication experts (Aronczyk, 2013, 19). Many countries actively engage in "nation branding" campaigns to shape and manage their global image. One of the communication tools used in nation branding is advertising, which has high persuasive power and an ideological dimension (Berger, 1999; Elden and Bakır, 2010, s. 31).

High persuasive power of advertising is explained by the "appealing" elements it contains. Advertising appeal is defined as an approach that activates emotions and a conscious motivation to attract the attention of consumers (Elden and Bakır, 2010, s.31). Armstrong (2010) defines advertising appeal as the use of persuasion strategies to raise awareness, attract attention, connect with the audience, stay in mind, and encourage action. Many approaches have been developed regarding the advertising appeals (Armstrong, 2010; Kotler ve Armstrong, 2010; Dahlen, Lange ve Smith 2010; Moran

& Bagchi, 2019). Advertising appeals have been divided into types within the framework of various approaches until today. (Davies, 1993; Clow & Baack, 2005; Fowles, 2007).

An advertising appeal of national identity was defined as one of the 42 advertising appeals in the study titled "Measuring the Cultural Values Manifest in Advertising" by Richard Pollay (1984). Moriarty (1991), who groups advertising appeals, also included the "patriotism" appeal among the appeals. Hetsroni (2000) states that the use of patriotism as an attractive element in advertising means that love of the homeland, loyalty to the homeland and suffering for it are positive things, and accordingly, a connection is established between using the product and these feelings in the advertisement.

Celebrating the 100th anniversary of the Republic in Turkey in 2023 has set an agenda for brands to establish a relationship with national identity, to show the importance they attach to national values, and thus to meet with the society on a common ground. On the other hand, some deep-rooted brands that are directly related to the history of the republic in terms of their founding goals and values in Turkey have transformed these identity elements into a sustainable communication strategy since the day they were founded. Established in 1924, Turkey Is Bank is one of these brands that constantly uses national identity elements in communication activities as one of the representatives of the founding process of the Republic of Turkey. The aim of this study is to identify the national identity elements included in the messages of Turkey Is Bank's commercials shown on TV and shared on YouTube, and to determine which values of the republic have been transferred to the society with these messages until today. For this purpose, the national identity elements used in Turkey Is Bank advertising films were analyzed using the content analysis method within the framework of the National Identity Attractiveness Codes developed for Turkey, and the values of the Republic of Turkey were compiled. As a result of the study, it was determined that the republican values conveyed in Turkey İş Bank's advertising films were mostly conveyed through cultural codes. In this context, the traditions and values that were at the forefront of the bank's corporate philosophy in the first years of the republic are as follows; Solidarity, unity, solidarity; valuing children; encouraging children to learn and read local values and universal values; believing in success, persevering, family values; educating children to do work that will be beneficial to society and working for people voluntarily; contributing to society, donating, savings culture; associating materials used in the past with technology; children, farmers and employees having dreams and making them come true, ball and entertainment culture.

Advertising appeals corresponding to cultural codes were used in almost all advertisements. This attraction code is followed by historical codes (events, personalities and works). Half of the films have historical codes. Common public elements (celebrities and public symbols), country-related codes (Turkey expression, flag, national team, soldiers, cities) and national codes (used in nearly half of the commercials. Linguistic elements were included with Atatürk's words. The connection between past and the future were included in the films. The study is important in terms of developing a perspective on the use of national identity appeal in corporate advertising films.

## Giriş

Bir fikir, ürün veya hizmeti tüketicilerin zihninde farklılaştırır ve anlamlandıran somut ve soyut işletme değerlerinin bütünü olarak tanımlanan marka (Aaker, 1996; Ellwood, 2002; Kapferer, 2008),

sadece ticari alanda değil siyasal alanda da kullanılan stratejik iletişim çalışmalarının hedefidir. Ulus markası oluşturma ve geliştirme çalışmaları ise ülkelerin turizm gelirlerinin artması, uluslararası itibarın sağlanması, ulusal kimliğin ve belleğin korunarak sürdürülmesi, ulusal boyutta aidiyet duygularının geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Bir ulusun markalama çalışmaları sadece ülkeyi yönetenlerin iletişim çalışmalarının değil, ülkeyle ilişkili pek çok olay ve iletişim faaliyeti gibi ülke imajını etkileyen pek çok unsurun dikkate alınmasını gerektirmektedir. Ticari markaların iletişim çalışmaları da ülke imajının oluşmasına etki eden unsurlardan biridir (Dowling, 2001, s. 198'den aktaran Peltekoğlu, 2022, s. 488).

Bu araştırmanın konusu Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ulusal bankası olarak kurulmuş Türkiye İş Bankası reklamları üzerinden cumhuriyetin değerlerini ele almaktır. Türkiye İş Bankası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle milli bankacılık yaklaşımını temsil etmek üzere kurulmuş, faaliyetleri bakımından cumhuriyetin değerlerinin inşa edilmesi ve sürdürülmesine katkıda bulunmuş, ulusal kimlikle ilişkili iletişim faaliyetleriyle günümüze değin varlığını sürdüren bir miras markadır (Uralman & Selvi-Taşdan, 2017). Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusun imajının ve marka bilinirliğinin uluslararası ortamda artırılması yönünde çok sayıda çalışma yapılmıştır. 1926 yılında Turing adını alacak Seyyahin Cemiyeti, yabancılara Türkiye'nin tanıtımını yapmak üzere kurulmuş, otobüslerle turistlerin karşılanması, rehberlik kurslarının açılması, ülke tanıtımına yönelik broşürlerin hazırlanması, bir malumat bürosunun açılması gibi faaliyetleri üstlenmiş bir dernektir (Canpolat, 2012, s. 144). 1926 yılında oluşturulan Karadeniz Gemisi, cumhuriyetin ilk yıllarında ulus markası yaratma çalışmalarından biridir. Türkiye'nin tanıtılmasına yönelik uluslararası bir ticaret sergisi olarak tasarlanan Karadeniz Gemisi, 86 günde denizden 12 ülkeyi gezmiştir (Canpolat, 2012, s. 125). İş Bankası da gemi içinde tanıtımı yapılan bir ulusal kimlik ögesi olarak sunulmuştur. Türkiye İş Bankası bir yandan cumhuriyet değerlerinin inşa edilmesine yönelik çalışmaların yapıldığı diğer yandan ulusal kimliğin tanıtımına yönelik faaliyetlerin başladığı cumhuriyetin ilk yıllarını temsil eden bir markadır. Banka; ulus markalama çalışmalarında kamu ile kurduğu iletişim bakımından dikkate alınmış, kurumsal değerleri ulus markasını destekleyici biçimde oluşturulmuş bir banka markası olarak tasarlanmıştır. Türkiye'ye gelen yabancılara yönelik tanıtımın yansira ülke dışında da ulusal kimliğin tanıtımı ilk hükümet politikalarınca önemsenmiştir.

Türkiye İş Bankası, kurumsal reklam faaliyetlerine 1930'da sistemli hedef kitle araştırması ve bir medya planlama çalışması ile başlamıştır. Banka; 2000'li yıllardan bu yana reklamlarında, yıllık raporlarında, sürdürülebilirlik raporlarında, kurumsal müzesinde ve sergilerinde kendisini hâlâ Türkiye'nin milli bankası olarak tanımlamakta ve Cumhuriyetin değerlerini ilk reklamlarında olduğu gibi temel hedefleri doğrultusunda anlatmaktadır (Uralman & Selvi-Taşdan, 2017). Bu araştırmanın amacı dijital çağda Türkiye İş Bankası reklamlarında cumhuriyete ilişkin aktarılan değerleri tespit etmektir.

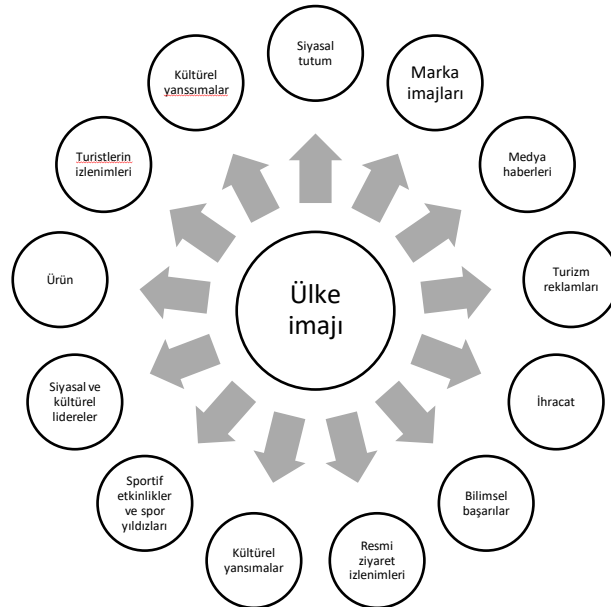
Araştırmanın temelini oluşturan kavramlar ulus markası, reklam çekicilikleri ve ulusal kimlik çekiciliğidir. Bu nedenle öncelikle bu konuda literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra çalışmanın amacı doğrultusunda Türkiye İş Bankası reklam filmlerinde kullanılan ulusal kimlik öğeleri Türkiye için geliştirilmiş Ulusal Kimlik Çekiciliği Kodları çerçevesinde içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş ve bu kodlara karşılık gelen içeriklerde yer alan Türkiye Cumhuriyeti değerleri derlenmiştir. Görsel iletişime dayalı geliştirilen medya içeriklerinin günümüzün hızlı iletişimi ve görselliği ön plana çıkartan yanının

tüketici odaklı pazarlama yaklaşımının önemli bir parçası haline gelmesi nedeniyle çalışmada sadece video paylaşım sitesi Youtube üzerinde paylaşılan televizyon için hazırlanmış reklam içerikleri örneklem olarak seçilmiştir.

## 1. Ulus Markası, Reklam ve Ulusal Kimlik Çekiciliği

İmaj; bir kişi, organizasyon, ülke, şehir, olay gibi bir konu karşısında birey(ler)in zihninde oluşan fikir ve imgelerdir. İnsan zihni, yaşanan deneyimler ve beraberinde gelen çağrışımlar doğrultusunda herhangi bir konu ya da durum karşısında net ya da net olmayan imajlar doğrulabilmektedir. İmaj oluşturma çalışmaları bilinçli, planlı ve stratejik iletişim yönetimi ile gerçekleştirilir. İmaj; ülkelerin ekonomik anlamda, ulus içinde ve uluslararası ortamda itibarın sağlanmasında önemsemeleri gereken bir unsur olarak görülmektedir. Ülkeler genellikle doğrudan yabancı yatırımı çekmek ve ekonomik faaliyetlerini teşvik etmek için imajlarını önemsemekte ve yönetmektedir. Birçok ülkenin gelir kaynağı büyük ölçüde turizmden geldiğinden turizm reklamları, ziyaretçilerin ilgisini çekmek için ülkenin doğal güzelliklerini, kültürel çekiciliklerini ve benzersiz deneyimlerini sergilemeyi amaçlamaktadır.

Ulus imajı, kültürü, tarihi, değerleri, ekonomisi, siyaseti ve uluslararası ilişkileri de dahil olmak üzere çeşitli unsurların bireyler tarafından nasıl algılandığını gösteren karmaşık ve çok yönlü bir kavramdır (Tarasheva, 2014, s. 6). Ulus imajı ülkenin imajı ile etkileşim içindedir. Grahame Dowling ülke imajını etkileyen unsurları kültürel yansımalar, siyasal tutum, marka imajları, medya haberleri, turizm reklamları, ihracat, bilimsel başarılar, resmi ziyaret izlenimleri, kültürel yansımalar, sportif etkinlikler ve spor yıldızları, siyasal ve kültürel liderler, ürünler ve turistlerin izlenimleri olarak sınıflandırmaktadır (Peltekoğlu, 2022, s. 488, bkz. şekil 1). Bütün bu unsurlar pek çok iletişim mecrası üzerinden bireylere ulaşır. Kunczic (2016, s. 1) bir kişide bir ülke imajının oluşmasının pek çok bilgi kaynağını kapsayan çok karmaşık bir iletişim süreci ile gerçekleştiğini; bu sürecin daha erken yaşlarda okulda, kitaplarda, masalarda, medya gibi pek çok mecra yoluyla gerçekleştiğini; bunların arasında en güçlü olanların ise TV, radyo, spor, haber kanalları, kitaplar olduğunu belirtmektedir.



Şekil 1: Ülke İmajını Etkileyen Unsurlar (Dowling, 2001, s. 198'den aktaran Peltekoğlu, 2022, s. 488)

Pek çok ülke, küresel imajını şekillendirmek ve yönetmek için aktif olarak "ulus markalama" kampanyaları gerçekleştirmektedir. Marka, ürün veya hizmetleri tüketicilerin zihninde farklılaştıran ve anlamlandıran, somut ve soyut işletme değerlerinin bütünüdür (Aaker, 1996, ss. 7-30; Ellwood, 2002, ss. 10-11; Kapferer, 2008, ss. 9-13). Marka, zihindeki deneyim ve çağrışımın ötesinde bireyin tüketimine bir anlam başka bir deyişle değer biçmesidir. Marka kavramını sosyal psikoloji perspektifinde açıklayan Mark Batey (2012), markaya dair zihindeki imajın ürünün işaret ettiği anlam ile ilişkili olduğunu, bu anlamın ürünlerin işlevinden ziyade bireyin içinde bulunduğu toplum içinde kendisine kattığı anlamla ilişkili olduğunu ve bir ürün yaptığı işe göre satın alınırken, markaların bireyler için ifade ettiği anlama göre seçildiğini söylemektedir.

Ulus markalaması ülkeye ekonomik kazanımlar sağlayan bir iletişim stratejisidir. Ulus markalaması, birbiriyle ilişkili çeşitli amaçlar doğrultusunda ulusal önceliklerin yerli ve uluslararası toplumlar arasında iletilmesi amacıyla ticari ve kamu sektörü çıkarlarının iç içe geçmesinin bir sonucu olarak, ekonomik fırsat yaratmak üzere kamu ve özel sektör kaynaklarını birleştiren bilinçli bir sermaye yenileme stratejisi olarak tanımlanmaktadır (Aronczyk, 2013, s. 16). Avrupa'da ulus marka çalışmaları yaygınken dünyanın geri kalan bölgeleri de uluslarının markalanması ihtiyacı doğrultusunda çalışmaları 20 yıla yakın bir süredir sürdürmektedir. 2006 yılında Mısır'ın Şarm el-Şeyh kentinde düzenlenen Orta Doğu Dünya Ekonomik Forumu'nda iletişim danışmanları katılımcılara "Orta Doğu'nun Yeniden Markalanması" kavramını açıklamış, foruma dünyanın en büyük halkla ilişkiler firması olan Edelman'ın (İngiltere) Başkanı ve CEO'su David Brain, Leo Burnett reklam ajansı Orta Doğu Bölge Başkanı Farid Chehab katılmıştır (Aronczyk, 2013, s. 19). Bir başka örnek de yatırımların artırılması ve turizmin geliştirilmesi için 2000 yılında Güney Afrika Uluslararası Pazarlama Konseyi tarafından Güney Afrika imajının geliştirilmesi için iç ve dış paydaşları da kapsayacak bir araştırmayla markanın temel değerleri ortaya konduğu markalama çalışmasıdır (Dinnie, 2008, s. 6).

Ulus markalama çalışmalarında iletişim yöntemi olarak etkinlikler, sponsorluk, sosyal sorumluluk kampanyaları, sosyal medya kampanyaları, geleneksel medya iletişimi gibi halkla ilişkiler uygulamalarından yararlanıldığı gibi reklamdan da yararlanılmaktadır. Kitle iletişim kanallarında mecra satın alınarak, çeşitli fikir, mal veya hizmetler hakkında ikna etmeye yönelik bilgi aktarılmasını sağlayan bir pazarlama iletişimi aracı olarak tanımlanan reklam, bir ulusun imajının hem yurt içinde hem de yurt dışında şekillendirilmesinde ve yansıtılmasında ilgi çeken yaratıcı unsurları sunması bakımından önemli bir rol oynar. Örneğin Almanya 2006 yılında dış yatırımcıları çekmek için Claudia Schiffer'ı reklam yüzü olarak kullanmış ve bu yolla yatırımcının ilgisini çekecek bir reklam mesajı tasarlamıştır (bkz görsel 1).



**Görsel 1:** 2006 yılı temmuz ayında New York Tren Garına yerleştirilen Almanya'nın yatırımcıları hedeflediği ulusal reklam posterini (Aronczyk, 2013, s. 18)

Reklamın yarattığı güçlü arzunun sadece satın alma hedefine değil pek çok hedefe ulaşmada etkili olduğu düşünülür. 1935 yılında reklam ajansı kuran ve Time dergisi tarafından 20. yüzyılın on önemli ismi arasında gösterilen Leo Burnett, iyi bir reklamın sadece bilgi iletmediğini reklamdaki mesajların tüketicilerin zihinlerine işleme ve onları istenen amaç doğrultusunda kışkırttığını ve davranışa yönelttiğini söylemektedir (Elden ve Bakır, 2010, s. 31). 2. Dünya Savaşı sırasında İngiltere Başbakanı olan ve Nobel Edebiyat ödülüne de sahip olan Winston Churchill, insanların tüketim gücünün reklamcılığın gıdası olduğunu, en iyi yaşam için reklamın istek yarattığını ve hiçbir zaman bir araya getiremeyeceğiniz muazzam şeyleri temin etmeyi vadettiğini söyleyerek (Ünsal, 1971, s. 10) reklamın insanlarda arzu yaratmaya yönelik gücünü anlatmaktadır. Nitekim Berger (1999) reklamı önemli bir siyasal olgu olarak tanımlanmakta; insan yetilerini veya gereksinimlerini buyruğu altına sokabilen yoğun ama belirsiz, büyümlü ama yinelenen bir umutları ürünlere iliştip sunan bir güç olarak tanımlar (Berger, 1999). Bu yönüyle de reklam ideolojiktir.

Reklamın yüksek ikna gücünün arkasında yatan unsur, içerdiği "çekicilik" unsurları ile açıklanmaktadır. Reklam çekiciliği tüketicilerin ilgilerini çekmek üzere hisleri harekete geçiren bir yaklaşım ve bilinçli bir güdülemedir (Elden & Bakır, 2010, s.31). Armstrong (2010) reklam çekiciliğini farkındalığı artırmak, dikkat çekmek, izleyiciyle bağlantı kurmak, akılda kalmak ve eyleme teşvik etmek için ikna stratejilerinin kullanılması olarak tanımlamaktadır. Kotler ve Armstrong (2010) reklam çekiciliklerini üç ayrı kategoride toplamaktadır; tüketiciyi satın alma konusunda harekete geçirmek için pozitif ya da negatif duyguları harekete geçirmeyi hedefleyen duygusal reklam çekicilikleri; bireyin kişisel ilgi alanları ile ilintili olan ve bilişsel olan ussal reklam çekicilikleri; sosyal olgular ile ilgili dürüst ve doğru değerlere işaret eden ahlaki reklam çekicilikleri. Bununla birlikte reklamın stratejisi olarak tanımlanan bu çekicilikler duygusal ya da rasyonel etki gücü bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınabilmektedir. Duygusal çekiciliklerin rasyonel olanlara göre daha akılda kalıcı ve daha ikna edici kılmak için dinleyicilerde belirli duyguları harekete geçirmesi bakımından güçlü olduğuna dair araştırmalar da bulunmaktadır (Dahlen vd., 2010; Moran & Bagchi, 2019).

Reklam çekicilikleri çeşitli şekillerde de günümüze değin çeşitli yaklaşımlar çerçevesinde türler ayrılmaktadır. Mark Davies (1993) reklam çekiciliklerini bilgisel, neden gösterme, kanıt sunma, marka aşinalığı sağlama, merak/keşif, duygulandırıcı ve teşvik edici olarak sıralamıştır. Clow ve Baack'e (2005, 5) göre reklam çekicilikleri korku, mizah, cinsellik, müzik, akıl, duygular ve kıtlık unsurlarından oluşmaktadır. Fowles (2007) ise reklamdaki mesaj çekiciliklerinin seks, bağlılık, ilgi gösterme, rehberlik



alma, saldırma, başarma, hükmetme, sivrilme, dikkat çekme, özerklik, kaçma kendini güvende hissetme, estetik duyarlılık, merak giderme, fiziksel ihtiyaçlar (yeme, içme, uyuma vb.) olarak tanımlanan gereksinimleri doğrultusunda tasarlandığını söylemektedir.

Ulusal kimliğin bir reklam çekiciliği ise Richard Pollay (1984) tarafından gerçekleştirilen “Reklamda Sunulan Kültürel Değerlerin Ölçümlenmesi” (Measuring the Cultural Values Manifest in Advertising) isimli çalışmada 42 reklam çekiciliğinden biri olarak tanımlanmıştır. Pollay’a (1984) göre ulusal kimlik bir devlet çekiciliği olarak güzellik, başarı, güvenlik, gibi temel insan ihtiyaçlarına yönelik temel çekiciliklerin yanında yan çekicilikler arasında yer alan bir devlet çekiciliğidir. Reklam çekiciliklerini gruplandıran Moriarty (1991) de çekicilikler içine “vatanseverlik” çekiciliğini dahil etmiştir. Hetsroni (2000) reklamda çekici bir unsur olarak vatanseverliğin kullanımını vatan sevgisinin, vatana bağlılığın ve onun için acı çekmenin olumlu bir şey olduğunu ve bu doğrultuda ürünü kullanmakla bu duygular arasında reklamda bir bağlantı kurulduğunu söyler. Bu doğrultuda ülke imajını etkileyen unsurların çeşitliliği göz önüne alındığında sadece siyasal düzlemde üretilmiş, hükümetlerin tasarısı reklamlar değil ülkeyle ilişkili ulusal kimlik çekiciliğini kullanan tüm organizasyonların reklamları ulus markasının yaratılmasında etkili rol oynayabilir.

## 2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı Türkiye İş Bankası’nın günümüz reklam filmlerinin mesajlarında yer verilen cumhuriyet değerlerini tespit etmektir. Türkiye İş Bankası’nın araştırma konusu olarak seçilmesinin nedeni bankanın bir milli banka olarak cumhuriyetin ekonomik ideallerini gerçekleştirmek üzere kurulması ve beraberinde cumhuriyete ilişkin sosyal ve kültürel değerleri inşa etmek üzere iletişim çalışmaları gerçekleştirmiş olmasıdır. Bu amaçla çalışmada banka reklamlarının içeriklerindeki ulusal kimlik unsurları içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş; reklam içeriklerinde yer alan ulusal kimlik reklam çekiciliklerinin reklamlarda yer alma oranı tespit edilmiştir. Araştırmanın örneklemi, televizyon reklam filmlerinin yeniden izlenebildiği erişilebilir bir iletişim kanalı olan Youtube’da yer alan Türkiye İş Bankası reklamlarıdır. Bu kapsamda bankanın resmi Youtube hesabında 2012-2023 yılları arasında paylaşılan ve televizyon için hazırlanan 93 reklam filmi araştırma kapsamında analiz edilmiş, reklamlarda kullanılan ulusal kimlik çekicilikleri tespit edilerek, bu öğeler Cumhuriyetin temel değerleri ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Bu tarihlerin seçilmesinin nedeni; araştırmanın yapıldığı süreçte bankanın Youtube kanalına aktarılmış reklamların bu tarih aralığında yer almasıdır. Araştırmada kullanılan ulusal kimlik reklam çekicilik kodları, Türkiye’ye özel geliştirilen tablo 1’deki kodlama sistemine göre yapılmıştır (Gündüz Kalan, 2019, s. 148). Bu kodlama sistemi Özlem Gündüz Kalan (2019) tarafından yapılan “Reklamda Ulusal Kimliğin Kullanımı: Türkiye’de 2006 Yılı Televizyon Reklamları Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmadaki uluslararası kodlar baz alınarak Türkiye için geliştirilmiş ulusal kimlik çekiciliği kodlarıdır (bkz. tablo 1).

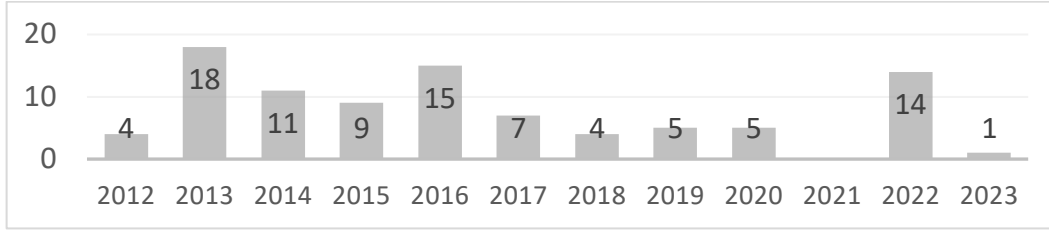
**Tablo 1:** Ulusal kimlik unsurlarının Türkiye özelinde tanımlanmasına ait kod listesi (Gündüz Kalan, 2019, s. 148).

<b>Türkiye için Ulusal Kimlik Çekiciliği Kodları</b>	
Ülke Kodları	Türkiye ifadesi Bayrak Ulusal Marş Türkiye Haritası Milli Takım Türk Askeri Şehirler
Kültürel Kodlar	Giysiler Yemekler Gelenekler Folklorik Öğeler Otantiklik
Tarihi Kodlar	Tarihi Olaylar Tarihi Eserler Tarihi Kişilikler
Dilsel Kodlar	Türkçe'ye Ait İfadeler Atasözleri/Deyimler Şive
Dini Kodlar	Dini Yapılar Dini Bayramlar/Günler İbadetler Dini İfadeler
Ortak Kamusal Kodlar	Sanat Eserleri Ünlüler Popüler Kültür İkonları Kamusal Semboller
Ulus Kodları	Biz vurgusu Türk İfadesi Öteki Vurgusu Ulusal Gurur

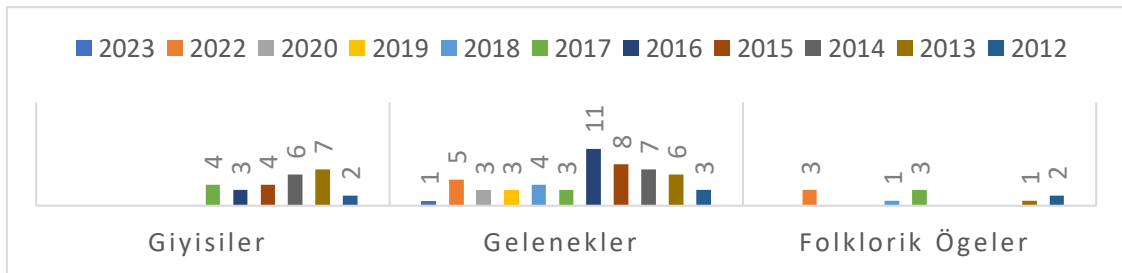
### 3. Bulgular

Araştırma kapsamında Türkiye İş Bankası Youtube hesabında sunulan ve televizyonda gösterilmiş 93 reklam filmi analiz edilmiştir. Bunlardan 46 tanesinin kurumsal reklam, 47 tanesinin ürün reklamı olduğu tespit edilmiştir. Her iki reklam türünde de cumhuriyete ilişkin değerlerin aktarımı görüldüğünden reklam türüne göre bir farklılık görülmemiştir.

Araştırmanın kapsadığı süre içinde Türkiye İş Bankası'nın Youtube üzerinde en fazla reklamı 2013 yılına ait olup bu reklamlarda ulusal kimlik çekiciliklerinden Türkiye Cumhuriyeti tarihine ilişkin giysi, gelenek gibi kültürel kodlar ile tarihi kişilikler, tarihi eserlerden oluşan tarihi kodlara yer yer verildiği sonucuna varılmıştır.

**Tablo 2:** Reklam filmlerinin yıllara göre dağılımı

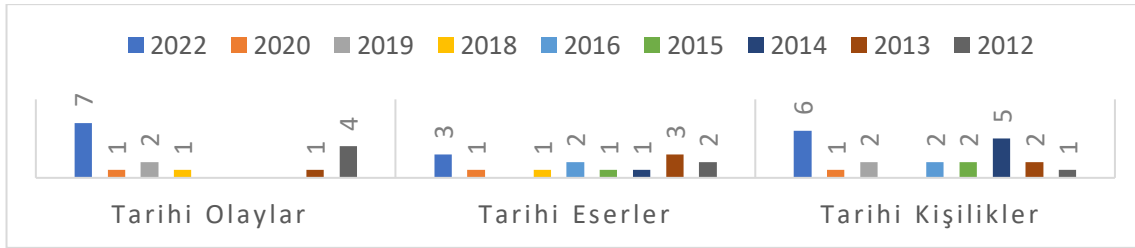
Araştırma kapsamındaki reklam filmlerinde en fazla kullanılan ulusal kimlik reklam çekiciliği kodu kültürel kodlardır. Araştırma kapsamındaki reklam filmlerinin %84'ünde ulusal kimlik reklam çekiciliklerinden kültürel kodlara yer verilmiştir. 90 filmde kültürel kodların kullanıldığı görülür (bkz. tablo 3). Bu filmlerde en çok yer verilen kültürel kod ise gelenekler ve değerlerdir. 63 reklam filmde gelenekler ve değerlerden bahsedilmiştir. Bu filmlerde dayanışma, birlik, beraberlik; çocuklara değer vermek ve yerel değerleri ve evrensel değerleri öğrenmeye-okumaya teşvik etmek; başarıya inanmak, azmetmek, aile değerleri, çocukların topluma faydalı olacak işler yapmak için eğitilmesi ve gönüllü olarak insanlar için çalışmaları, topluma katkı sunmak, bağış yapmak, tasarruf kültürü, geçmişte kullanılan malzemelerin teknolojiyle ilişkilendirilmesi, çocukların, çiftçilerin, çalışanların hayallerinin olması ve onları gerçekleştirmeleri, balo ve eğlence kültürünü kapsayan cumhuriyetle ilişkili gelenek ve değerler yer almıştır. Araştırma kapsamındaki reklam filmlerinden 26'sında kültürel kod olarak giysiler vurgulanmıştır. Bu kıyafetler takım elbise, kravat, süveter, şapka, kasket gibi cumhuriyet dönemine vurgu yapan giyim tarzları olup tarihsel kurgu çerçevesinde reklamlara aktarılmıştır. 10 filmde yer verilen kültürel kod ise folklorik değerlerdir. Balıkçılar, çocuklar, savaşta kadınlar, esnaf, zanaatkarlar, üreticiler, kasaba yaşamı, çiftçi kültürü, mahsulün (tarım ürünlerinin) değeri folklorik nitelik taşıyan ulusal kimlik reklam çekiciliği olarak kullanılmış öğelerdir.

**Tablo 3:** Reklam filmlerindeki kültürel kodların yıllara göre dağılımı

Araştırma kapsamındaki reklam filmlerinde ikinci en fazla kullanılan ulusal kimlik reklam çekiciliği kodu tarihi kodlardır. Araştırma kapsamındaki reklam filmlerinin %48'inde ulusal kimlik reklam çekiciliklerinden tarihi kodlara yer verilmiştir. 51 filmde tarihi kodların kullanıldığı görülür (bkz. tablo 4). Bu filmlerde en çok yer verilen tarihi kod tarihi kişiliklerdir. 21 reklam filmde Cumhuriyetle ilişkili ünlü ya da temsili karakterler ile evrensel statüdeki tarihi kişiliklere yer verilmiştir. Cumhuriyet tarihine ilişkin Gazi Mustafa Kemal Atatürk en fazla kullanılan karakterdir. Reklam filmine yönelik yaratılan banka müdürü Servet Bey karakteri ise Cumhuriyet değerlerine sahip bir erkek figürünü temsil eder. Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhuriyetin ilk yıllarını temsil eden hikayecilerden ve Türk edebiyatının yapı taşı niteliğindeki önemli ismi Sait Faik Abasıyanık, Osmanlı döneminde Türkiye'yi gezen "Seyahatname"'nin yazarı bilgin ve mucit Hazerfen Ahmed Çelebi, rönesans döneminin temsilcisi

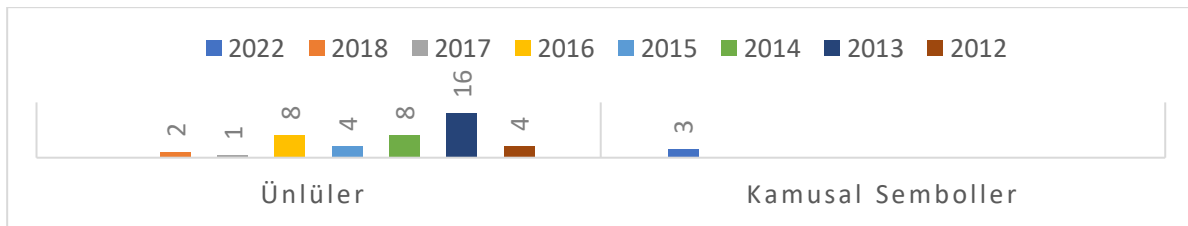
Leonardo Da Vinci gibi Türkiye’de ve dünyada bilinen tarihi karakterlere de yer verilmiştir. 17 reklam filminde ulusal kimlik reklam çekiciliği olarak tarihi eserlere yer verilmiştir. Tarihi eserler ikinci en fazla kullanılan tarihi koddur. Bu eserler Dolmabahçe Sarayı, Galata Kulesi, İshak Paşa Sarayı, Ani Harabeleri, ilk hesabın meclise ait olduğunu gösteren defter görüntüsü, İş Bankası afişleri; kumbara dergisi, İş bankası öğrenci defterlerinden oluşan ulusal nitelikte önemli ya da ulusal amaçlara hizmet eden değerlere vurgu yapan kurumsal nitelikte önemli eserlerdir. 16 reklam filminde ise ulusal kimlik reklam çekiciliği olarak tarihi olaylara yer verilmiştir. Reklamlarda yer verilen bu tarihi olaylar Atatürk’ün ölümü, Atatürk’ün Cumhuriyet Bayramı konuşması, Kurtuluş Savaşı sahneleri, İş Bankası’nın kuruluşuna ilişkin çalışmalar, İş Bankası’nın ilk kurulduğu yıllara ilişkin çalışanlardan ve açılıştan fotoğraflar, Bankanın ilk ofisinin Meclis’te olması, İş Bankası desteğiyle kurulan kamu iktisadi teşebbüslerinin kuruluşuna dair öykülerdir.

**Tablo 4:** Reklam filmlerindeki tarihi kodların yıllara göre dağılımı



Araştırma kapsamındaki reklam filmlerinde kullanılan ulusal kimlik reklam çekiciliği kodlarından üçüncü en fazla kullanılan kod ortak kamusal kodlardır. Ortak kamusal kodlar filmlerin %42’sinde bulunmaktadır (bkz. tablo 5). 46 reklam filminde ulusal kod kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu ortak kamusal kodlardan en çok kullanılanı günümüzün ünlüleridir. 43 reklam filminde çağın popüler ünlülerine yer verilmiştir. Cem Yılmaz, Mert Fırat, Mehmet Ali Alabora ve Çağlar Çorumlu reklam filmlerinde yer alan ünlüler olarak tespit edilmiştir. 3 reklam filminde ise Samsun Atatürk Anıtı, Çanakkale Boğazı gibi kamusal sembollere yer verilmiştir.

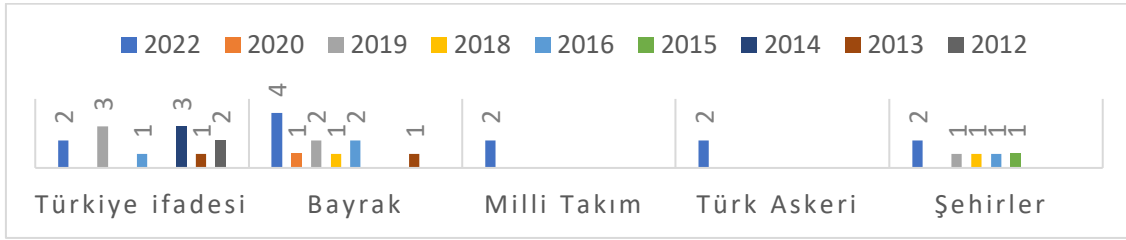
**Tablo 5:** Reklam filmlerindeki ortak kamusal kodların yıllara göre dağılımı



Araştırma kapsamındaki reklamlarda ülke kodu kullanılan reklam sayısı 33’dür. Bu doğrultuda reklamların %31’inde ülke kodu kullanıldığı tespit edilmiştir (bkz. tablo 6). Bu ülke kodları Türkiye ifadesi, bayrak, milli takım, Türk askeri ve şehirlerin yer aldığı ülke kodlarının kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Ülke kodu olarak en fazla kullanılan reklam çekiciliği Türkiye ifadesidir. Türkiye ifadesi ülke kodu kullanılan 36 reklamdaki 16’sında yer almaktadır. Bu ifadeler “Sadece Türkiye’nin değil, aynı zamanda geleceği bankasıyız”; “Türkiye’nin geleceğini düşünmek”; “Asıl iş Türkiye’nin bankası olmaktır”; “Türkiye’nin bankası olmak her ihtiyacınızda yanınızda olmaktır”; “Türkiye’de yaşayanların asla mağdur olmaması, refah içinde yaşaması”; “Milli Müessesemiz Türkiye İş Bankası’nın, Türkiye şişe ve cam fabrikaları, Anadolu maden işletmeleri, milli reasürans kuruluşlarını kurması/Türkiye’yi güçlendirmek, kalkındırmak” şeklinde örneklenebilir. Ülke kodu kullanılan reklamlarda ikinci olarak en

fazla kullanılan reklam çekiciliği bayrak imgesidir. 11 filmde bayrak imgesine rastlanmıştır. Bu reklamlarda bayrak imgesinin askerin başlığında, banka binasında ve şubelerinde, balıkçı teknelerinde, ilk meclis binasında, sınıflarda, sokaklarda görünümüne yer verilmiştir. Kamusal alanda, gündelik hayatta temsil edilen bayrak imgesinin bu şekilde vurgulandığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte bayrağın reklamlarda yer alma biçimi özel gün ve zamanlara atıf yapılması biçimindedir. Spordaki milli başarılarında (sporunun başarısının amacı olarak), yas dönemlerinde (Atatürk'ün ölümünde) ve ulusal zafer günlerinde (bayrağın rengini şehitlerin kanından alması) şehitleri anma gibi özel durumların anlatımında bir ulusal kimlik çekiciliği olarak bayraktan yararlanılmıştır. Ülke kodu kullanılan reklamlarda reklam çekiciliği olarak milli takım vurgusuna iki reklamda yer verilmiştir. Sporunun devlet tarafından desteklenmesi, sporunun bayrağı göndere taşıması, sporunun ve sporun desteklenmesi ve sporunun ülke için başarması şeklinde ifadeler eşliğinde milli takım vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Ülke kodu kullanılan reklamlarda reklam çekiciliği olarak şehir vurgusuna 7 filmde, Türk askeri vurgusuna 2 filmde rastlanmıştır. Türk askeri çekiciliği ulusal bayramlarla ilişkili savaş sahnelerinin yer aldığı tarihsel kurgular şeklindedir. Şehirlerin bir reklam çekiciliği olarak yer aldığı filmlerde ise İstanbul şehir hatları vapurları, İstanbul boğazı görüntüleri, Türkiye'den kasaba ve köy manzaraları (Ürgüp, Samsun vb.) yer almıştır. Şehir çekiciliğine bir ulusal kimlik çekiciliği olarak bakıldığında bankanın genel iletişiminde köy ve kent görünümünün ikisinin de vurgulandığı görülür.

**Tablo 6:** Reklam filmindeki ülke kodlarının yıllara göre dağılımı



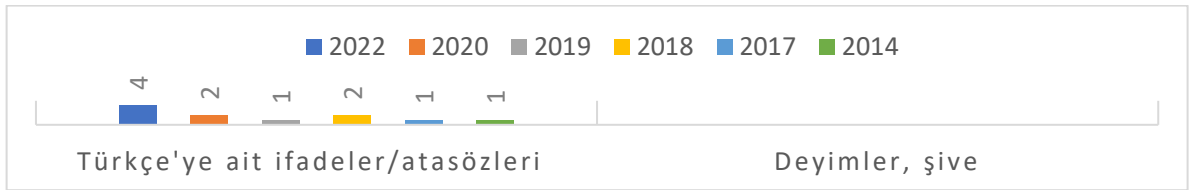
Araştırma kapsamındaki reklam filmlerinde kullanılan ulusal kimlik reklam çekiciliği kodlarından ulus kodlarına 31 reklam filminde yer verilmiştir (bkz. tablo 7). Buna göre ulusal kodlar filmlerin %29'unda bulunmaktadır. Ulusal kodlardan en fazla kullanılan çekicilik biz vurgusudur. 25 reklam filminde biz vurgusuna rastlanmıştır. Biz vurgusuna yer verilen ifadeler şöyledir; güzide bankamız, milli müessesemiz, bayramımız, çocuklarımız ifadelerinin kullanılması, bağımsızlığımızın simgesi meclisimiz, bizi biz yapan siz, cumhuriyetimiz, Çanakkale kahramanlarımız, çiftçimiz, esnaf ve küçük işletmelerimiz, birlikte büyüdüğümüz, iktisadi hayatımız, Türkiye'miz. 2 reklam filminde Türk bilim insanları şeklinde Türk ifadesine rastlanmıştır. 3 reklam filminde ise öteki vurgusu tespit edilmiştir. Ötekileştirilen insanların hayallerinden yararlanan umut tacirleri olarak anlatılmıştır.

**Tablo 7:** Reklam filmlerindeki ulus kodların yıllara göre dağılımı



Araştırma kapsamındaki reklam filmlerinde en az kullanılan ulusal kimlik reklam çekiciliği kodları dilsel kodlardır. Dilsel kodlara 11 filmde rastlanmıştır. Buna göre filmlerin %10'unda dilsel koda yer verilmiştir (bkz. tablo 8). Türkçe'ye ait ifadeler olarak Atatürk'ün kamuya mal olmuş ifadelerine reklam filmlerinde rastlanmıştır. Bunlar; "Ben sporcunun zeki, çevik ve ahlaklısını severim"; "Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur." şeklindeki ifadelerdir. Bununla birlikte yine Atatürk'ün vurguladığı değerler olarak milletin hür iradesi; iktisadi hürriyetin ebedi kılınması, zekâ, dikkat, iffet ifadelerine rastlanmıştır. Selfinin "nefsi suret" olarak eski bir Türkçe kullanıma göndermede bulunması yine tarihsel göndermesi olan bir dil kullanımıdır. Bunların dışında "damlaya damlaya göl olur", "elini taşın altına koymak" gibi cumhuriyetin tasarruf fikrine ve çalışma azmine gönderme yapan ifadeler filmlerde yer verilmiştir.

**Tablo 8:** Reklam filmlerindeki dilsel kodların yıllara göre dağılımı



## Sonuç

Türkiye İş Bankası reklam filmlerinin cumhuriyetin değerlerini aktarma işlevi, reklam içeriklerinde geçmişle günümüz, geçmişle gelecek arasında kurulan ilişkiler yoluyla gerçekleştirilmektedir. Çalışmada kullanılan ulusal kimlik çekicilikleri dikkate alındığında, bir ulusal kimlik çekiciliği olarak tarihsel kodların kullanımı reklamların tamamında görülmesi de bir anlatım biçimi olarak geçmişe dair unsurlar yani tarihsel düzlem ve referanslar çeşitli çekiciliklere sahip reklamların çoğunluğunda gözlemlenmiştir. Bu nedenle tarihsellik sadece çalışmada kullanılan tarihsel kod çekicilikleri olarak doğrudan değil yer yer göndermelerle de reklam filmlerinde yer almaktadır.

Çekicilik kodları bakımından ele alındığıdaysa Türkiye İş Bankası reklam filmlerinde cumhuriyetin en fazla aktarılan değerleri ise kültürel çekicilikler şeklinde sunulmaktadır. Bu değerler günümüzle ilişki kurabilecek aile, çocuk, dayanışma, tasarruf, yardım etme, gelecek hayalleri gibi kavramlar içerdiğinden günümüzle ilişki kurma potansiyeli yüksek içeriklerdir. Reklamlarda cumhuriyetle ilişkili olarak sunulan kültürel unsur olarak gelenek ve değerlerin aktarımında dönem kıyafetleri ve folklorik öğeler tamamlayıcıdır. Bu unsurlar da günümüzdeki Anadolu yaşamı ile ilişki kurma bağlamında günümüze cumhuriyet değerlerinin etkili aktarımı bakımından potansiyel taşıyan içeriklerdir.

Reklam filmlerinde ikinci derecede fazla görülen ulusal kimlik reklam çekiciliği kodu tarihi kodlar olarak tanımlanan tarihi olaylar, eserler ve kişilerdir. Kültürel değerlerin tarihsel boyutuyla aktarıldığı filmler de vardır. Geçmişe ilişkin canlandırmalarla nostaljik bir anlatımın sık gözlemlendiği bu reklamlarda tarihsel anlatım olsa da günümüz izleyicisiyle ilişki kurabilecek dayanışma, birlik, beraberlik, çocuklar, aile, yerel değerler, evrensel değerler, başarı, topluma katkı, tasarruf, teknoloji, gelecek hayalleri gibi kültürel referansları da içerir. Bu kültürel referanslar geçmişte önemsenen değerler olsa da günümüzle ilişki kurabilecek şekilde aktarıldıkları için cumhuriyet değerlerini günümüze aktarmada dikkate alınması gereken içeriklerdir.



Reklam filmlerinde en fazla görülen üçüncü reklam çekiciliği olan ortak kamusal kodların tarihi kodlarla ilişkisi dikkat çekicidir. Kültürel değerler gibi bu kodlarda tarihsel unsurlara iliştilmiş bir biçimde aktarılmaktadır. Örneğin bir ortak kamusal kod çekiciliği olarak ünlü kullanımı cumhuriyet tarihinin önemli kişilerinin ve karakter örneklerinin aktarımında tercih edilmiştir. Türkiye’de günümüzün bilinen ünlülerin sesleri ve yüzlerinden yararlanılarak ortak kültüre seslenilmektedir. Bu nedenle bu reklam filmleri geçmiş ve günümüz arasında bağlantı kuran ve bu yolla cumhuriyet değerlerinin popüler bir anlatım içinde sunulmasını sağlayabilen özellikler taşımaktadır.

Türkiye ifadesi en çok kullanılan ülke kodu çekiciliği olup cumhuriyete ait değerlerin aktarımında destekleyici unsurdur. Şehir görüntüleri cumhuriyetin kazanımları olarak filmlerde gösterilmektedir. Bu unsurlar günümüz izleyicisine cumhuriyet değerlerini doğrudan aktarabilecek içeriklerdir.

En çok kullanılan tarihi kod çekiciliklerine bakıldığında süreklilik arz edecek biçimde cumhuriyetle ilintili bankanın kuruluş felsefesine ilişkin değerlerin filmlerde aktarıldığı tespit edilmiştir. Bu aktarım bankanın yıl dönümü reklamları ile gerçekleştirilir. Tarihi kodlarda sadece siyasal anlamda tarihi kişiliklere değil aynı zamanda edebiyat dünyasından isimlerine de yer verdiğinden edebi eserlerin de cumhuriyetin değeri olarak aktarılması bakımından bu reklam filmleri önem taşır.

En çok kullanılan ulus kodu olarak “biz vurgusu” tespit edilmiştir. Türkiye İş Bankası’nın bizim olarak sunulduğu, Cumhuriyetin önemseddiği çocuklar, çiftçiler, işletmeler ve tüm üreticilerin bu ülke kodu üzerinden sahiplenilerek sunulduğu görülür. Biz olarak tanımlanan Türkiye’de yaşayan aileleri, işletmeleri, üreticilerin hayallerini istismar edilenler ise ötekileştirilmektedir. Ötekileştirmenin bu şekilde yapılması etik bakımdan olumlu bir ötekileştirme biçimidir. Cumhuriyetin etik dışı ötekileştirmeyen kapsayıcı yönüne vurgu yapar.

Geçmiş ile gelecek arasında bağlantı kurma çabası dilsel kodlarla da aktarılır. Günümüzdeki başarılar, geçmişten gelen ifadelerle yorumlanmaktadır. Bu noktada dilsel kod çekiciliği olarak Atatürk’e ait sözlere sıklıkla referans verilmektedir. Bu da Türkiye İş Bankası’nın toplumsal belleğin korunması ve cumhuriyetin dilsel bütünlüğünün sağlanması bakımından önemli reklam içeriklerine sahip olduğunu göstermektedir.

## Kaynakça

- Aaker, D. A. (1996). *Building strong brands*. Simon and Schuster.
- Armstrong, J. S. (2010). *Persuasive advertising: Evidence-based Principles*. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/9780230285804>
- Aronczyk, M. (2013). *Branding the Nation: The Global Business of National Identity*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199752164.001.0001>
- Balta Peltekoğlu, F. (2022). *Halkla İlişkiler Nedir?* Beta Yayınları.
- Batey, M. (2012). *Brand Meaning*. Psychology Press.
- Berger, J. (1999). *Görme Biçimleri*. Metis Yayınları.
- Canpolat, N. (2012). *Geçmişten Günümüze Örneklerle Türkiye’de Halkla İlişkilerin Gelişimi*. Seçkin Yayınları.
- Clow, K. E., & Baack, D. (2005). *Concise Encyclopedia of Advertising*. Best Business Books: The Haworth Reference Press.
- Dahlen, M., Lange, F., & Smith, T. (2009). *Marketing Communications: A Brand Narrative Approach*. John Wiley & Sons.
- Davies, M. (1993). Developing Combinations of Message Appeals for Campaign Management. *European Journal of Marketing*, 27(1), 45-63. <https://doi.org/10.1108/03090569310024558>
- Dinnie, K. (2008). *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice*. Routledge.
- Elden, M., & Bakır, U. (2010). *Reklam Çekicilikleri: Cinsellik, Mizah, Korku*. İletişim Yayınları.
- Ellwood, I. (2002). *The Essential Brand Book: Over 100 Techniques To Increase Brand Value*. Kogan Page.
- Gündüz Kalan, Ö. (2009). *Reklamda Ulusal Kimliğin Kullanımı: Türkiye’de 2006 Yılı Televizyon Reklamları Üzerine Bir Araştırma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] İstanbul Üniversitesi.
- Hetsroni, A. (2000). The Relationship Between Values and Appeals in Israeli Advertising: A Smallest Space Analysis. *Journal of Advertising*, 29(3), 55-68. <https://www.jstor.org/stable/4189152>
- Kapferer, J.-N. (2012). *The New Strategic Brand Management: Advanced Insights and Strategic Thinking*. Kogan Page.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2010). *Principles of Marketing*. Pearson.
- Kunczik, M. (2016). *Images Of Nations and International Public Relations*. Routledge.
- Moran, N., & Bagchi, R. (2019). The Power of Emotional Benefits: Examining The Role of Benefit Focus on Donation Behavior. *Journal of Advertising*, 48(3), 284-291. <https://doi.org/10.1080/00913367.2019.1602857>
- Moriarty, S. E. (1991). *Creative Advertising: Theory and Practice*. Prentice Hall.
- Petracca, M., & Sorapure, M. (2007). Advertising’s Fifteen Basic Appeals. İçinde *Common Culture: Reading and Writing About American Popular Culture* (ss. 73-90). Pearson.
- Pollay, R. W. (1984). *The Identification and Distribution of Values Manifest in Print Advertising 1900-1980 en Personal Values and Consumer Behavior*, AG Woodsode and R. Pitts, eds. Lexington, MS. Pitts, eds. Lexington, MS.
- Pollay, R. W. (1985). The subsiding sizzle: A descriptive history of print advertising, 1900-1980. *Journal of Marketing*, 49(3), 24-37. <https://doi.org/10.2307/1251613>

Rusciano, F. L., Fiske-Rusciano, R., & Wang, M. (1997). The Impact of "World Opinion" on National Identity. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 2(3), 71-92. <https://doi.org/10.1177/1081180X97002003006>

Tarasheva, E. (2014). *Image of a Country Created by International Media: The Case of Bulgaria*. Cambridge Scholars Press.

Uralman, N. H., & Selvi-Taşdan, Ö. C. (2017). A Corporate Communication Analysis of a Long-Standing Turkish Brand: Is Türkiye İş Bank A Heritage Brand? *Estudos em Comunicação*, 24. <https://ojs.labcom-ifp.ubi.pt/ec/article/view/75>

Ünsal, Y. (1971). *Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki Yeri*. Bilim Kitabevi.

## Kameraların Ardındaki Doğu: Belgesel Filmlerde Oryantalist Stereotipler\*

The East Behind the Cameras: Orientalist Stereotypes in Documentary Films

Hüdai ATEŞ<sup>1</sup> 

### Derleme Makale Review Article

**Geliş tarihi/Received:**  
19.10.2023

**Son revizyon teslimi/Last revision  
received:**  
04.11.2023

**Kabul tarihi/Accepted:**  
04.11.2023

**Yayın tarihi/Published:**  
13.11.2023

### Atıf/Citation:

Ateş, H. (2023). Kameraların Ardındaki Doğu:  
Belgesel Filmlerde Oryantalist Stereotipler.  
*TAM Akademi Dergisi*, 2(2), 176-193.  
<https://doi.org/10.58239/tamde.2023.04.002.x>

### DOI:

10.58239/tamde.2023.04.002.x

### ÖZ

Belgesel filmler, hem estetik unsurları barındırması sebebiyle bir sanat eseri hem geniş kitlelere bilgi aktarabilmesi sebebiyle kitle iletişim aracı hem de içerdiği bilgilerin çoğu zaman bilimsel verilere dayanması sebebiyle de belge niteliği taşıyan film türüdür. Belgesel film yapımcıları ve yönetmenler, belgesel filmin bu güçlü etkilerinden yararlanarak toplumsal olayları kitlelere aktarmayı amaçlamaktadırlar. Bu amaç belli bir bakış açısını da beraberinde getirmektedir. Yönetmen ve yapımcılar izleyicilere çeşitli kültürleri tanıtmak veya toplumsal olaylara dikkat çekmek amacıyla yola çıktıklarında, bazen bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde belirli önyargıları ve stereotipleri kullanmaktadırlar. Bu durum Doğu toplumlarının konu edinildiği filmlerde de karşımıza çıkmakta ve temsil edilen Doğu topluluklarına dair genellemeleri ve basitleştirmeleri beraberinde getirmektedir. Zamanla belli bir kalıba dönüşen bu genellemeler belgesel film anlatılarında kullanılırken Doğu'nun kültürel ve düşünsel her türlü zenginliğinin geri planda kaldığı görülmektedir. Bu araştırma çeşitli kaynaklardan hareket ederek belgesel filmler ve oryantalist stereotiplerin ilişkisini ortaya koymak üzere derlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Belgesel Film, Oryantalizm, Stereotipler

\* *Bu makale Arş. Gör. Dr. Hüdai Ateş'in "Belgesel Film Anlatısında Oryantalist Öğeler: IDFA Ödüllü Uzun Metraj Belgesel Filmler Üzerine İnceleme" isimli doktora tezinden üretilmiştir.*

<sup>1</sup> Arş. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, [hudai.ates@yobu.edu.tr](mailto:hudai.ates@yobu.edu.tr), ORCID ID: 0000-0001-8097-278X

## ABSTRACT

Documentary films are both a work of art because they contain aesthetic elements, a mass communication tool because they can convey information to large audiences, and a documentary film genre because the information they contain is often based on scientific data. Documentary filmmakers and directors aim to convey social events to the masses by utilizing these powerful effects of documentary film. This aim brings along a certain point of view. When directors and producers set out to introduce audiences to various cultures or draw attention to social events, they sometimes consciously or unconsciously use certain prejudices and stereotypes. This is also the case in films that focus on Eastern societies, leading to generalizations and simplifications about the Eastern communities represented. While these generalizations, which turn into a certain pattern over time, are used in documentary film narratives, it is seen that all kinds of cultural and intellectual richness of the East remain in the background. This research has been compiled to reveal the relationship between documentary films and orientalist stereotypes based on various sources.

**Keywords:** Documentary Film, Orientalism, Stereotypes

## Extended Abstract

Documentary films are a powerful tool that can shape both public opinion and the views of those who watch them. Orientalism, whose relationship with documentary films is not an exception, is a concept that serves to define a particular view of an area. Documentary filmmakers often use Orientalist stereotypes and representations to emphasize certain aspects of the East that they wish to highlight. Various representations, music and even camera angles to create a particular image that reinforces the narrative show that documentary films are also influenced by the orientalist perspective. This article has been compiled with the aim of revealing the existence of the orientalist perspective in documentary films based on various theorists.

Today, the process of producing documentary films about the East has turned into a structure that allows societies to get to know each other through films shot in various parts of the world through cinema halls, televisions, and digital platforms. Both documentary films and documentary series are broadcasted in different channels, and in addition to gaining economic benefits, they entertain the viewers by taking them to different geographies. At the same time, values, ideologies, ideas, and images are adopted by the masses through documentary films. Many subjects belonging to the East are transformed into documentary films either by Western directors or by Eastern directors with a self-orientalist understanding. While these productions are ostensibly presented as "real and scientific", they can actually contain many ideological purposes. So many documentaries are produced under the influence of the Orientalist perspective that it is possible to see such productions in almost all media channels.

Documentary film producers and directors can include the depictions of the East in the mainstream media in their documentary films. These orientalist portrayals of the East can be damaging as they only serve to reinforce long-standing power dynamics and prejudices between the East and the West. Presenting Eastern cultures as "backward" or "traditional" paints the image that they need to be "saved" by Western powers. This reinforces the idea of Western cultural superiority and obscures

the realities of the East. It is seen that the East is represented with different stereotypes in Western films depending on time and policies. Research on documentary films in particular shows that the Eastern stereotypes created in fictional films are also used in documentary films. Many forms of representation and symbols that directors and producers select and add to the narrative show that the East is described within general frameworks such as exotic, primitive, despotic, feminine, center of terrorism and mystical. Apart from these, the passivity, poverty, and humiliation of the East are also supported by many side stereotypes.

This article aims to explain how orientalism operates in documentary films and what kind of orientalist stereotypes are constructed in the creation of naturalistic depictions of the East. How Orientalist representations are formed over time, how these representations evolve into certain patterns through the showing of raw images and the subsequent use of meaning-making techniques in cinema, and the role of documentary cinema in shaping cultural interactions and understanding are evaluated in general terms within the scope of the study. Exploring how Orientalism gains depth in documentary cinema is an important step in guiding both viewers and producers to think and discuss these critical issues.

## Giriş

Dünya sineması; tarihi, kültürleri ve toplumsal dinamikleri anlama yolculuğunda izleyiciye bir araştırmacı gibi rehberlik etmektedir. Bu keşif yolculuğunda belgesel filmler, izleyiciyi uzak diyarlara, farklı medeniyetlere ve gizemli kültürlere taşıyan önemli bir araç haline gelmiştir. Ancak bu yolculuklarda karşılaşılan manzaraların ve temsil edilen toplulukların nasıl bir bakış açısı ile sunulduğu önemli bir soru işareti olarak durmaktadır. İşte bu noktada, film yapımlarında en sık karşılaşılan bakış açılarından birisi olan oryantalist bakış açısının pek çok belgesel filmde varlığını hissetmek mümkündür. Genel anlamıyla Oryantalizm, Doğu kültürlerini Batı'da anlama ve temsil etme biçimlerini ifade etmektedir. Bu kavram, geleneksel olarak Batılı sanat, edebiyat ve medyada Doğu kültürlerinin romantikleştirilmiş, egzotikleştirilmiş ve genellikle basitleştirilmiş bir şekilde sunulmasını tanımlamaktadır. Belgesel sinemasında da oryantalizmin izlerini bulmak mümkündür. Film yapımcıları ve yönetmenlerin, kamera aracılığıyla farklı coğrafyalara ve kültürlere dokunduklarında, bu temasın nasıl bir anlam yarattığını ve hangi etkileri doğurduğunu anlamak, kültürlerarası anlayış ve eleştirel bakış açısından hayati bir öneme sahiptir.

Bu makale, belgesel filmlerde oryantalizmin nasıl işlediğini ve Doğu'nun doğal tasvirlerinin oluşturulmasında ne tür oryantalist kalıplaştırmaların inşa edildiğini anlatmayı hedeflemektedir. Oryantalist temsillerin zaman içerisinde nasıl oluştuğu, bu temsillerin ham görüntülerin gösterilmesi ve daha sonra sinemada anlam yaratma tekniklerinin kullanımıyla belli kalıplara nasıl evirildiği ve belgesel sinemanın kültürel etkileşimlerin ve anlayışın biçimlendirilmesindeki rolü çalışma kapsamında genel hatlarıyla değerlendirilmektedir. Oryantalizmin belgesel sinemada nasıl bir derinlik kazandığını keşfetmek hem izleyiciyi hem de yapımcıları bu kritik meseleleri düşünmeye ve tartışmaya yönlendirmek adına önemli bir adımdır. Diğer taraftan kurmaca filmler üzerinden yapılan oryantalizm araştırmalarının yanı sıra belgesel film alanında oryantalizm incelemelerine katkı sağlaması açısından akademik olarak da önem arz etmektedir.



## 1. Belgesel Filmcilik Bağlamında Sinemada Oryantalizmin İlk Adımları

İşlevsel olarak sinemanın, Batılılar tarafından Doğululara göre daha önce kullanılmaya başlanmış olması, gerçeklik algısını yaratma konusunda Batı'ya kuşkusuz büyük bir güç sağlamıştır. Batının Doğu üzerinden ürettiği zıtlık algısı, sinemanın sahip olduğu imkânlarla hızlı ve etkin bir şekilde yayılma ortamı bulurken, bu yeni çıkan gerçeklik algısına olan talep, belgesel filmleri çok daha önemli bir hale gelmiştir. Belgesel filmlerin, sahip olunan değerlerin aktarıcısı, kültürün taşıyıcısı ve bilginin yeniden inşa edilerek gerçekle kurulan bağın üreticisi olduğu varsayıldığında, içerisinde birçok temsilin yeşerebilmesine de olanak sağladığı görülmektedir (Ateş ve Parsa, 2021, s.31). Öyle ki sinemanın icadıyla başlayan bu temsil biçimleri belgeselden de önce, ilk olarak ham görüntülerin gösterilmesi ile gerçekleşmiştir.

Sinemanın icadıyla birlikte, Batılılara farklı coğrafyalara gidip kayıt alma ve kendi toplumlarına bu coğrafyaları fiziksel olarak gitmelerine gerek kalmadan tanıtılma imkânı doğmuştur. O dönemde sadece coğrafi kayıtların değil belgesel denilemeyecek olsa da ham görüntülerle pek çok olay ve karakterin de kayda alındığı bilinmektedir. Lumière kardeşlerin yaptıkları gösterimlerin ardından, sinema alanında yetişen çok sayıda operatör, farklı şirketler altında uzak coğrafyalara ait görüntü kaydına devam etmişlerdir. Ticari kaygıların ön ayak olduğu bu girişimler, belgesel film niteliği kazanmamış fakat gerçekliğin sinemada aktarımlarına ilk örnekleri oluşturmuşlardır. Bu kayıtların artması sayesinde, uzak coğrafyalar bir nevi Batının bilgisine sunulmuştur (Abel, 2005, ss. 17-20).

Farklı kıtalardan toplanan bu görüntülerin büyük kısmını, Batılı ülkelerin sömürgeci konumundaki ülkelerden gelen görüntüler oluşturmuştur. Bu ülkelerden gelen görüntüler, Batılılara hem 'gizemli' hem de 'egzotik' gelmiştir. O tarihe kadar resimlerden, seyahat yazılarından ve son olarak fotoğraflardan bilinen Doğu coğrafyası, sinemanın icadı ile artık hareketli görüntüler ile görülebilir olmuştur. Çekilen bu hareketli görüntülerin, Batılı bir operatörün bakış açısıyla ve Batılıların beğenisine sunulacak olması, onların ilgisini çekebilme kaygısını taşıyan kayıtların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Cezayir'de kayda alınan *Müezzinin Namazı (Prière du müezzin, 1886)* filmi Doğulu yerel kıyafetleriyle namaz kılan bir kimseyi gösterirken, Hindistan'ın doğusu ile Çin'in güneyinde bulunan bir yarımada çekilen *Afyonhane (Fumerie d'opium, 1900)* filmi de yine yerel kıyafetleriyle iki erkeğin afyon kullanmasını konu edinmiştir. Gündelik hayatın ele alındığı bu görüntüler ve benzeri pek çok görüntü, Batı'dan farklı ve Doğu'ya özgü olanı vurgulamayı amaç edinmiştir (Adadağ, 2014, s.12).

Geçmişe bakıldığında Avrupa'nın pek çok şehrinde, sömürge faaliyetlerini gösterebilmek, sömürgelere/sömürgeliğe olan ilgiyi artırmak ve sömürgecilik fikrinin yaygınlaştırabilmek amacıyla geniş kitleleri bir araya getiren büyük sömürgecilik sergilerinin yapıldığı görülmektedir. Batılıların rekabet alanına dönüşen Doğu'da, hazırlanan bu sergilerde gösterilmek üzere; coğrafyaların keşfini ve Batı toplumları nezdinde sömürgeci politikaları meşrulaştırılma çabasını içeren pek çok film çekilmiştir. Kayda alınan bu görüntüler, yaşanan iki büyük dünya savaşı arasında düzenlenen sömürge sergilerinin en güçlü unsurları olarak kullanılmıştır (Adadağ, 2014, ss.11-17). Le Roy, 1896-1955 yılları arasında çekilen belgesel filmlerin, Lumière kardeşler adına film çeken operatörlerin birer dakikalık çektikleri kısa görüntüler de dahil olarak 820 tanesinin Fransız sömürgelerinde çekildiğini belirtmektedir (Le Roy, 2001, ss. 55-56). Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında, sömürge politikalarını takiben gerçekleşen bu

artış dikkat çekici görülmekte ve Doğu'nun keşfedilmesinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu söylenebilmektedir.

Bahsi geçen belgesel filmlerin nihai amacının, Batılıları, sömürge topraklardaki var olmanın haklılığına inandırmak ve bu konuda uygulanan politikalara razı etmek olarak görülmektedir. Bir bakıma Avrupa ülkelerinin bütüncül ve uyumlu bir yaklaşıma sahip olduklarını göstermek ve sömürüden ziyade bazı politikaların, halkların menfaatine yönelik yürütüldüğünü vurgulamak temel amaçlarını oluşturmaktadır. Benzer şekilde Batı'da çekilen belgesel filmler de sömürge topraklarda gösterime sunulmakta, onların da tıpkı Batı'daki ülkeler ve toplumlar gibi olabilecekleri imajının yaratılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Murray Levine, bu belgesel filmlerin kullanılarak sömürge topraklarda yaşayan insanlara, sömürgeci devletlere karşı güven duymaları ve desteklemeleri konusunda manipülatif mesajların verilmesinin hedeflendiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu filmlerle amaçlanan bir başka hedefin de verilen bu desteğin, sömürge halkın bireysel tercihleri gibi algılanması olduğu görülmektedir (Murray Levine, 2010, s. 60). Bu sayede hem sömürge politikalara gösterilen destek artırılmaya hem de 1900-1950 yılları arası bağımsızlık hareketlerinin toplumdaki etkisi azaltılmaya çalışılmıştır.

Belirtilen amaçlarla Doğu temalı üretilen yapımlarla başlayan belgesel film süreci, günümüze dek geçen zamanda sinema salonlarından televizyonlara ve son olarak da dijital platformlara, yeniden ve yeniden üretilmeye devam etmekte ve bu sayede farklı toplumların birbiri hakkında fikir sahibi olmalarına, yakından tanımalarına olanak sağlayan bir yapıya evrilmektedir. Gelişen sektörle birlikte hem belgesel filmler hem de dizi belgesel yapımlarla farklı mecralarda yayınlanan yapımlar, ekonomik kazanç elde etmenin yanı sıra izleyicilere farklı coğrafyalara gitme deneyimini yaşatmayı ve bundan keyif almalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı şekilde bu filmler sayesinde; değerlerin, ideolojilerin, fikir ve imajların geniş kitlelere benimsetilmeye çalışıldığı ve Doğu'ya özgü pek çok konunun ya Batılı yönetmenler ya da self oryantalist bir yaklaşımla Doğulu yönetmenler tarafından belgesel filme dönüştürüldüğü görülmektedir (Ateş ve Parsa, 2021, ss. 43-49). Görünürde "gerçek ve bilimsel" bir yapıda sunulan bu yapımlar, içerisinde pek çok ideoloji barındırmakta ve oryantalist bir bakış açısı etkisinde yazılı, görsel ve işitsel üretilen kodlarla üretilen çok sayıda yapıma olanak sağlamaktadır.

## 2. Belgesel Film Araştırmalarında Oryantalizm ve Stereotipler

Oryantalizm, Batı kökenli ulus devletlerin ve onların kolonileri arasındaki ilişkiyi izah etmek ve çoğu zaman eşit olmayan güç dengelerini tanımlamak için ortaya atılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki medyanın birçok alanını etkileyen bu kavramın belgesel filmleri de etkilediği aşikârdır. 1966 yılında yayınlanan *Cezayir Savaşı* gibi önemli belgesellerin yönetmeni, sinemacı Werner Herzog'un 2015 yılında çektiği *Çöl Kraliçesi* filmi, oryantalizmin sinemada nasıl ele alındığını gösteren önemli bir örneği oluşturmaktadır. Özellikle batılı yönetmenlerin beyazperdeye yansıyan filmleri Orta Doğu'ya veya daha önce sömürgeleştirilmiş diğer uluslara bakış açısını yansıtarak emperyal güçlerin bu ülkeler ile arasındaki güç gösterisini ele almaktadır.

Medyanın önemli bir gösterim aracı olan belgesel filmler hem kamuoyunu hem de belgesel film seyircisinin fikir ve görüşlerini büyük oranda şekillendirmektedir. Belgesel filmlerle kurduğu ilişki bakımından ayrılmayan Oryantalizm, vurgulamak istediği bir alana yönelik fikirlerin belgesel filmler üzerinden aktarılmasında izlenen bir yoldur. Nitekim belgesel film yapımcıları bir bölgede vurgulamak istedikleri noktayı meydana çıkarmak veya görünür kılmak amacıyla oryantalist stereotipler ve bunun temsillerini kullanmaktadır. Hatta anlatıyı daha etkin kılmak ya da bir görüntüyü hafızalarda

perçinlemek için farklı temsiller, müzik ve sesler ve özellikle kamera açıları daha belirgin bir ölçüde kullanılmaktadır. Yönetmenliğini Anthony Thomas'ın yaptığı 1980 yılında yayınlanan *Prenses'in Ölümü* filmi ve Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren Public Broadcasting Service (PBS) televizyonunda 1995 yılında yayınlanan *Amerika'da Cihat* belgeseli, Doğu'yu çarpık bir şekilde sunan yapımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Said'e (2017, ss. 145-151) göre bu filmler, Doğu toplumlarının tarihi, kültürleri ve inançları konusunda hiçbir bilgiye sahip olamayan insanların anlatımına dayanmaktadır. Böylesi filmlerin yayınladığı yıllarda bu bakış açısıyla çekilmiş birçok yapım seyircinin karşısına çıkmıştır.

Gizemli bir yapıyı barındıran "egzotik" kültür ya da "doğulu" olarak kabul görmüş toplumsal kültürü keşfetmek için çok fazla belgesel filmin çekildiği bilinmektedir. Genellikle bu belgeseller, konu edindikleri meselenin "egzotik" doğasına merkezileşerek eğlence ve etnografi arasında var olan yapıyı anlamsızlaştırmaktadır. Dolayısıyla seyircinin farklı bir kültür hakkında bir görüşe sahip olması artısını getirirken beraberinde etik tartışmaları doğuran negatif bir yapıya bürünmektedir. Eleştirel olmayan betimlemeler, genellikle karmaşık veya zengin yabancı kültürleri yüzeysel bir şekilde tanımlayarak ya da sadece belli bir açıdan göstererek, o kültürün tüm çeşitliliğini ve derinliğini göz ardı edebilmektedir. Calvin Pryluck, çalışmalarında belgesel film yapımlarında etik meselesine değinerek bu filmlerin gerçeği ne derecede temsil ettiği sorusu üzerine odaklanmaktadır. Hatta yönetmen, film yapımcısı ve filmin içinde gösterilen özneler arasındaki ilişkiyi de sorgulamak gerektiğini ifade etmektedir (Pryluck 2005, ss. 194-208). O halde bir belgeselde gösterilen olayların veya durumların ne kadar gerçek olduğu veya eğer gerçekse bu gerçeklikten belgeselde hangi yönlerin vurgulanarak sunulduğu gibi temel soruların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Sinema ile gerçek dünya arasındaki ilişkide hem biçimsel hem de tarihsel ve geleneksel bir sahiplik yapısı hâkimdir. Prince (1993, s.17) göre imge ve imgenin göndergesi arasındaki ilişkide benzerlik yadsınamaz. Şüphesiz ki belgesel filmlerde vurgulanan Doğu temsilleri, gerçek Doğu'dan bağımsız değildir. Fakat Oryantalizm, Doğu kültürünü ve insanlarını belgesel filmlerde özel bir şekilde temsil etme eğiliminde olan bir yaklaşımı ifade ederek, Doğu kültürünü genellikle basitleştirmekte ve egzotik bir şekilde sunmaktadır. Öyle ki Oryantalizm, Doğu kültürünün izleyici üzerindeki karmaşıklığını azaltmayı ve onu yabancılaştırıcı bir şekilde ele almayı içermektedir. Bu bağlamda bir temsil biçimi Doğu kültürlerinin ve toplumlarının seyirci perspektifinden anlaşılmasını hem olumlu hem de olumsuz etkilemektedir.

Sarah Hunt (2009, s. 6), oryantalist stereotipler üzerinden edebi incelemelerde bulunduğu makalesinde, Batılı karakterler ile benzeşim gösteren Doğulu karakterlerin bile Batılı benzerlerinden her zaman aşağı bir konumda olduklarını belirtmektedir. Bu oryantalist klişeler Doğu'nun genel Batı yararına bir "özne" olarak kullanılmasına imkân tanımaktadır. Benzer şekilde belgesel film yapımcıları da iktidar olan güç dinamiklerinin politikalarını oryantalist bakış açısı ile klişe yapılar kullanarak benimsetmeye devam etmektedirler. Edward Said'in (2017, ss. 12-13) tanımlamasıyla Oryantalizm, Orta Doğu'yu ve sömürgeleştirilmiş ulusları ilkel, Batı toplumları karşısında aşağı ve egzotik olarak algılama yatınlığıdır. Bu tanımlamadan doğan bakış açısını içselleştiren belgesel film yapımcıları, kültürler arası karmaşıklığı açığa çıkarmak yerine durumun egzotik ve mistik doğasına odaklanmayı

tercih etmektedir. Bu durum keşfedilen toplumlar ve kültürler hakkında yapılan temsillerin sıklıkla eksik ve tek taraflı olmasına neden olmaktadır.

Araştırmalarda, kurmaca filmlerde, gezi yazılarında ve tablolarda yer alan basmakalıp fikirler, Batı'yı üstün Doğu'yu aşağı gösteren ve Batı şiddetinin nedenlerini meşrulaştırmak için kullanılan fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır (Said, 2017, s.5). Dolayısıyla oryantalist bakış açısının etkisi altında yapılan belgesel filmler, Doğu toplumları hakkında yanlış veya çarpık görüşlerin yansıtıldığı eserlere dönüşebilmektedir. Bu tür belgeseller, kültürlerin ve toplumların gerçek karmaşıklığını yansıtmaktan uzak olmakla beraber, izleyicilere kültürleri ve tarihleri sadece yüzeysel bir şekilde sunmaktadır. Bu durumu da izleyicilerin daha derinlemesine bir anlayışa ulaşmasını zorlaştırmakta, kültürlerin ve tarihlerin gerçek karmaşıklığını anlama çabalarını sınırlamaktadır. Renov (1993, s.12), belgesel filmlerin belli bir amaca bağlı kalmakla beraber yönetmen tarafından seçilmiş anlatı öğeleri ile oluşturulduğuna dikkat çekmektedir. Amaçlar arasında tarihsel belgeseller ile "kaydetmek", doğal veya kültürel mirası koruma belgeselleri ile "korumak", toplumsal sorunları veya hikayeleri açığa çıkarma ile de "ifşa etmek" gibi farklı arzu biçimleri yer alabilmektedir (Renov, 1993, s. 36). Farklı kültürleri keşfetme arzusuyla oluşturulan belgeseller, çoğu kez izleyicilerin bir kültürü veya toplumu incelediği bir gözlemci pozisyonunda olmanın yarattığı güç dinamiğini barındırmaktadır. Belgesel film yapımcısı sahip olduğu gücün farkında değilse, zararlı klişeleri ve temsilleri devam ettirme riskini taşımakta ayrıca filmlerinde yer verdikleri kişiler hakkındaki yanlış anlayışları sürdürme riskini devam ettirmektedir.

Bir medya mecrasında veya medya metninde çok öne çıkmayan ve küçük tekrarla oluşturulan "biz" ve "onlar" söylemleri ve diğer temsil biçimleri pratik Oryantalizm olarak ifade edilmektedir (Haldrup, vd., 2006 s.173). Bu bağlamda Eithan Orkibi, pratik oryantalist belgesel filmlerin işlevi için önemli olduğunu söylemektedir. Özellikle seyircinin dikkatini açık bir şekilde çekmeyecek yumuşak, küçük ayrımlar, söylem ve temsiller bariz açık oryantalist stereotip ya da temsillere nazaran belgesel filmlerde daha çok kullanışlı olabilmektedir. Orkibi'ye göre (2015, s. 408) belgesel filmler de diğer medya yapımları gibi oryantalist uygulama alanlarının birini oluşturmaktadır. Doğu toplumlarını tasvir eden belgeseller genellikle klişeleri teyit etme, ince detayları göz ardı etme ve Doğu bölgesinin gerçek karmaşıklığını yakalayamayan basitleştirilmiş bir hikâye sunma eğilimindedir. Bu tür belgeseller, oryantalist bakış açısının devam etmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede oluşturulan filmler farklılıkları tanıtmayı başaramadığı gibi betimlenen kültüre de zarar vermektedir. Daha eleştirel bir perspektife sahip belgesel film yapımcıları betimlenen kültür ve toplumlar hakkında detaylı bilgi edinerek, karmaşıklığı anlamayı ve saygılı bir yaklaşım benimsemeyi tercih etmektedirler. Ancak bu yaklaşım, geleneksel oryantalist film yapımının dışına çıkmaktadır. Bu tür film yapımcıları, genellikle geleneksel hikâyelerin dışında kalan insanların yaşamlarına dair önemli bir anlayışın gelişmesine katkı sağlayarak, bu ülkelerle ilgili mevcut söylemi değiştirmeye katkı sağlamaktadır.

Oryantalizm kavramının medya araçları içinde kendine nasıl yer bulduğuna yönelik tartışmalar geçmişten günümüze halen süregelmektedir. Bullock (2018 s.4-20), filmlerin seyircilere adeta *Bin bir Gece Masalları*'nı aratmayacak oryantalist klişeler içerdiğini ve Batı hariç diğer toplumların batılı medyalarca kurgulanan gerçeklik betimlemesiyle bir mücadele içinde olduğunu söylemektedir. Genellikle Doğu toplumları gizemli, geri kalmış veya egzotik olarak yorumlanırken, bu yorumlamalar Doğu toplumlarının kültürlerinin karmaşıklığını çözümlenmede başarısız olmaktadır. Hatta bu şekliyle Doğu toplumları hakkındaki olumsuz klişeleri de ön plana çıkarmaktadır. Öyle ki bu olumsuz temsiller sürekli olarak tekrar edilen basmakalıp örnekler halini aldığı anda, toplumun çoğunluğuna ait olan

kimlikle karşılaştırılarak, azınlık grupların kimliği bu olumsuz basmakalıplarla ilişkilendirilmekte ve bu klişeler, o azınlık grubunun üyelerinin tanımlayıcı özellikleri olarak görülmektedir. Belgesel yapımcılarının, diğer kültürleri daha objektif bir şekilde temsil etmeye çalışırken kendi önyargılarının farkında olmaları ve gerçeği tam olarak yansıtan filmler oluşturmaya çalışmaları, Batı dışındaki toplumların daha iyi anlaşılmasına büyük ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşımla, anlattıkları öyküler aracılığıyla Doğu toplumlarına yönelik önyargıları sonlandırma şansına sahip olabilmektedirler.

Tablolar, resimler, fotoğraflar ya da filmler belirli temsilleri göstermek için kullanılırken belgesel film yapımında kamera, gerçeğin yalnızca bir kısmının gösterebilme durumuna sahiptir. Bu bağlamda yönetmenin filme konu aldığı gerçeklik aslında var olan gerçekliğin tamamını değil ancak oradaki gerçeğin bir kısmının objektif olarak temsil etmektedir (Bettetini 1978, ss. 178-182). Bu bilgiler neticesinde Doğu toplumlarının kültürel zenginliğini göstermek için oryantalist paradigmadan ayrılarak yeni ve daha anlamlı bir bakış açısının geliştirilmesi gerekmektedir. Fakat belgesel filmlerde Doğu toplumlarını basitleştirmek için indirgemeci bir bakış açısıyla ve genelde klişeler üzerinden ya da belirli stereotipler üzerinden çekimler yapılmaktadır. Hatta bu filmlerde kullanılan çerçeveleri oluştururken yapılan betimlemeler, tasvirler, moderniteye karşıt sabit bir gelenek, değer ve inançların var olduğu biçiminde sunulmaktadır. Böylelikle belgesel filmlerde Doğu toplumlarının aşağı olduğu ve dahi Batılı emsalleri tarafından modernleştirilmesi gerektiği savı kullanılmaya devam etmektedir.

Farklı ve yabancı kültürleri doğru bir biçimde perdeye aktarmak isteyen belgesel film yapımcıları, Batı tarafından oluşturulan güç dinamikleri içinde güçlü bir duruş sergilemek zorundadır. Öyle ki film yapımcıları, filmlerde klişeleri vermek yerine Doğu toplumlarının kültürlerini, karmaşıklığını göstermeleri ve o toplumların kültürel zenginliklerini ortaya çıkarmaları gerekmektedir. Nitekim bu kültürlerin ayrıntılarına yer vermek, karmaşık zenginliklerine karşı duyarlı bir bakış açısı geliştirmek, belgesel filmde etiği korumak ve dahi Doğu toplumlarını doğru bir şekilde göstermek bakımından önemlidir. Albert Memmi (2003, s.172), Batılı filmlerde Doğu toplumuna ait insanların üretken olmayan, sürekli pasif kişiler olarak gösterildiğini söylemektedir. Doğu insanları problemler karşısında çözüm üretmeyen, Batılı insanların aksine aktif değil pasif konumda olarak gösterilen filmler yapılmaktadır. Doğu'nun "onlar" ve Batı'nın "biz" ötekileştirmesi klişeler aracılığıyla bu filmlerde yeniden üretilerek izleyiciye sunulmaktadır. Little'a (2008, s.11) göre, kurmaca filmlerde Doğulu toplumların "aşağı ve çökmüş" olarak verilmesi ırksal ve kültürel klişelere, stereotiplere dayanmaktadır. Belgesel film yapımcıları bu stereotip ve klişelere yer verdiği sürece Doğu toplumlarının gösteriliş biçimi gerçekmiş gibi algılanmaya devam etmektedir.

Buna karşılık, belgesel filmlerdeki oryantalist sıklıkla Doğu kültürlerinin tümünün aynıymış gibi algılanmasına yol açmaktadır. Yabancı ve farklı kültürlerin zenginliğini göstermeyen belgesel filmler, Doğu'yu yüzeysel ve basitleştirilmiş bir şekilde sunan bir temsiller oluşturmaktadır. Bu bakış açısı, Doğu tarihlerini, dinlerini ve ekonomik sistemlerini tek bir kalıp içinde dondururken, bu bölgedeki kültürel çeşitliliği ve gerçek yaşam deneyimlerini görmezden gelmektedir.

Appiah, oryantalist bakış açısına sahip olan film yönetmenlerini sert bir şekilde eleştirerek, onları Batı'nın kültürel alanı kullanarak dünya kapitalizminin hizmetine giren kişiler olarak nitelendirmektedir. Appiah'a göre (1992, s.5) Batılı güçler, Batı'nın lehine film endüstrisine müdahale etmekte hatta bu amaç doğrultusunda kurumsal bir kimlik oluşturarak oryantalist yönetmenleri

ödüllere taçlandırmaktadır. İşte böylesi bir durumda belgesel film yapımcılarına gerçeği göstermek konusunda oldukça büyük iş düşmektedir.

Belgesel film yapımcıları için, Doğu ve Batı arasındaki güç ilişkilerinin farkına varmak ve yabancı kültürlerle daha adil bir perspektif sunan filmler oluşturmak son derece kritiktir. Bu hedefe ulaşmak için, genellikle basitçe özetleyici ve önyargılı yaklaşımlardan kaçınmak ve aktif bir şekilde bireylerin yaşamlarını inceleyerek gerçek hikâyeleri araştırmak gerekmektedir. Belgesel filmlerdeki karakterlerin vahşi, acımasız veya ilkel olarak tasvir edilmesi, onları insanlık dışı varlıklar gibi göstererek, temsil edilen toplumlar ve kültürlerin doğru bir biçimde yansıtılıp yansıtılmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Özetle belgesel film yapımcıları ve yönetmenleri, kendi yapıtlarında sık sık ana akım medyada gördüğümüz Doğu tasvirlerine yer vermektedirler. Ancak bu oryantalist yaklaşımlar, Doğu ile Batı arasındaki uzun süreli güç dinamiklerini ve önyargıları pekiştirme eğilimindedir, bu da zararlı sonuçlara yol açabilmektedir. Doğu kültürlerinin "geri kalmış" veya "geleneksel" olarak sunulması, onların Batılı güçler tarafından "kurtarılmaya" ihtiyaç duyduğu izlenimini yaratır. Bu da Batı'nın kültürel üstünlüğü inancını güçlendirirken Doğu'nun gerçeklerini gölgede bırakmaktadır.

### 3. Ötekileştirilen Oryantalist Doğu Stereotipleri

Oryantalist klişelerle belgesel filmler arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Bir yandan belgesel filmler, Doğu ve Doğulu insanlara dar ve hatalı bir bakış açısı sunarak oryantalist klişelerin devam etmesine katkıda bulunabilir. Örneğin sadece Doğu'nun egzotik haremli ve çöllerine odaklanan, bölgedeki farklı kültürleri, dilleri ve tarihleri göz ardı eden bir belgesel film, oryantalist klişelerin devam etmesine yol açmaktadır. Öte yandan belgesel filmler, Doğu ve Doğulu insanlar hakkında daha incelikli ve doğru bir görüş sunarak oryantalist klişelere meydan okuyabilir ve onları yıkabilir. Bu sayede Doğu toplumlarında yaşayan sıradan insanların günlük yaşamlarına ve mücadelelerine odaklanan, çeşitliliklerini ve karmaşıklıklarını gösteren belgesel filmler, oryantalist klişelere karşı durmanın mümkün olduğunu göstermektedir.

İmançer'e (2007, ss. 301-302) göre stereotipler, iletişim alanında anlam oluşturmak için önemli bir işleve sahip araçlardır. Stereotipleri açıkça tanımlamak ve ortaya çıkarmak, onların kullanım amaçlarını anlamamıza yardımcı olur. Medyada kullanılan yapımlarda bulunan stereotipler, sürekli çağrışımlarda bulunarak izleyicilere belirli anlamların hatırlanmasını sağlar ve zamanla kabul edilmiş bir değer olarak ortaya çıkar. Doğu'nun ve Doğu insanının belgesellerdeki temsilinde yönetmenin bakış açısı ve niyeti de rol oynamaktadır. Film yapımcısının konuları ve hikâyeleri çerçeveleme şekli, kelime ve görüntülerin seçimi, bağlam ve sağlanan arka plan bilgileri, izleyicinin konuları ve tasvir ettikleri kültürü nasıl algıladığına katkıda bulunur.

Lorella Ventura'ya (2017, ss. 295-296) göre oryantalist stereotiplerin haber, film, roman gibi çeşitli anlatılara yerleştirilmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Ona göre, bu kalıp referanslar, süreçlerin ve olayların doğru bir şekilde algılanmasını güçleştirmektedir. Oryantalist stereotipler belgesel filmlerde de farklı nedenlerle kullanılmaktadır. Film yapımcılarının tasvir ettikleri kültürler, toplumlar ve insanlar hakkında derin bir anlayışa sahip olmaması ve filme aldıkları konuları basitleştirmenin ve anlamlandırmanın bir yolu olarak klişelere güvenmesi, bu nedenlerden ilki olarak gösterilebilmektedir. Belgesel film yapımcıları genellikle filmlerini izleyiciler için çekici kılmaya çalışmakta ve Doğu'nun izleyicileri çekecek egzotik ve merak uyandıran bir görüntüsünü yaratmaya



çalışırken stereotipleri kullanmaktadır. Film yapımcıları, özellikle filme çektikleri insanların diline veya kültürüne aşina olmadığı durumlarda, net ve kolay anlaşılır bir anlatım oluşturmak istemektedirler. Batı'nın Doğu'yu izlediği ve tasvir ettiği sömürgecilik ve emperyalizmin tarihsel bağlamı, çeşitli medya biçimleri aracılığıyla bu klişelerin devam etmesine yol açmıştır ve belgesel film yapımı da bu biçimlerden birisini oluşturmaktadır. Ayrıca, film endüstrisindeki çeşitlilik ve temsil eksikliği, film yapımcılarının bunlara meydan okumak için farklı bakış açılarına, deneyimlere ve bilgilere erişimini imkânsızlaştırırken klişelerin devam etmesine yol açmaktadır.

Hunt'un (2009, ss. 15-16) araştırmasında bahsettiği üzere Batılılar, Doğu'yu anlamak için kalıplaşmış Doğu temsillerini kullanmaktadırlar. Ona göre bu temsiller, Doğu'yu daha basit ve anlaşılır hale getirmek için kullanılmaktadır. Ayrıca, bu stereotipler istenen bilgiyi empoze etmeyi kolaylaştırmaktadır. Belgesel filmler kurmaca filmler ile oluşturulan Doğu stereotipleri üzerinden pek çok hikâyeyi izleyicilere gösterebilmektedir. Buradaki temel amaç, stereotiplerin yarattığı etkiden faydalanarak belgesel filmin etkileyciliğini artırmaktadır. İnsanların algılarını şekillendirmede kullanılan belgesel filmler kurmaca filmlere göre daha etkili olabilmektedir. Belgesel filmlerde tasvir edilen kültürlerin ve toplumların daha çeşitli, incelikli ve doğru bir temsiline, diğer mecralarda üretilen kalıp yargıların belgesel filmlerde de kullanılması engel olmaktadır.

Belgesel filmlerde, egzotik, ilkel, despot, kadınsı (dişil), terörün merkezi ya da mistik gibi farklı stereotiplerle anlatılan Doğu, diğer tasvir biçimleriyle de desteklenerek pasif, ezilmiş ve geri kalmış toplumlar şeklinde kalıplaştırılmaktadır.

Uzun süredir kullanılan ve yaygın bir stereotip olan oryantalist 'Egzotik Doğu' stereotipi, Doğu insanını ve halkını temsil ederek Doğu'yu gizemli ve çekici olarak tasvir etmektedir. Doğu kültürü ve toplumunu temsil eden bu stereotip, sözde "ötekiliği" ve farklılığı vurgulayarak, Doğu'yu gözlemlenmesi ve hayret edilmesi gereken bir şey olarak sunmaktadır. Medyada ve sanatın çeşitli dallarında kullanılan bu klişe, romantikleştirilmiş ve idealize edilmiş görüntülerle ilişkilendirilerek çoğu zaman gerçekliğe dayanmamaktadır. Genellikle belgesel filmlerde kullanılan bu stereotip, Doğu kültürü ve toplumunun gelenekleri, mimarisi ve toplum yapısının farklılıkları gibi belirli yönleri vurgulayarak, bunları Batı'dan benzersiz ve "öteki" olarak sunmaktadır. Özellikle diğer kültürler ve toplumlar hakkında izleyicileri eğitmek ve bilgilendirmek için kullanılan belgesel filmlerde bu klişe yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Doğu'nun bu egzotik tasviri çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim Rodinson (1983, ss. 22-25), Batılıların kendilerinden farklı olan Doğu'ya gösterdiği ilginin, yıllardır anlatılan masallardaki egzotik atmosferin cazibesinden kaynaklandığını, siyasi veya askeri nedenlerin ikinci planda kaldığını ifade etmektedir.

Said (2017, s.11), Batılıların Doğu'ya olan ilgisinin uzun süre önce başladığını ve Doğu'nun Batı tarafından şekillendirildiğini belirterek, Doğu'nun olağanüstü deneyimlere ve egzotik varlıklara ev sahipliği yapan bir yer olarak algılandığını dile getirmektedir. Doğu'nun bu şekilde algılanmasının ardından bu durumun her yeni hikâyede aynı şekliyle varlığını korumaya devam ettiği görülmektedir. Belgesel yapımlarda, izleyicinin ilgisini çekmek için sıklıkla kullanılan "Doğu'nun Egzotik" stereotipi, gizem ve farklılık hissi oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu kalıp, izleyicileri çekmek ve bir entrika duygusu oluşturmak için bir pazarlama stratejisi olarak kullanılmaktadır. Bu stratejinin sonucunda Doğu kültürlerinin ve toplumlarının karmaşıklığı ve çeşitliliği belirli kalıplarla göz ardı edilirken, Doğu'nun

sadece farklı değil, aynı zamanda aşağı olduğu fikri de sürdürülmektedir. Daha sonraları bu stereotip, Batı'nın Doğu'ya müdahalelerini meşrulaştırma aracına dönüşmüş ve Doğu halkının failliğini ve özerkliğini belirsizleştirmiştir.

Doğu'nun emperyalist ve sömürgeci bir zihniyet ile egzotikliği üzerinden tasvir eden Batı, bunu çeşitli yapımlarla sürekli tekrarlamaktadır. Said'e (2017, s. 30-33) göre Doğu'nun egzotikleştirilmiş ve çarpıtılmış bir imajının inşası temelde oldukça olumsuz anlamlar üzerine kurgulanmıştır. Günümüzde dahi bu stereotipler Doğu kültürleri ve toplumlarıyla ilgili algıların değişmesini güçleştirmektedir. Kültürel üstünlük ve aşağı olma durumları aslında bu temsiller üzerinden belirlenmektedir. Farklı kültürlerin doğru anlaşılmasına da engel olan bu stereotipler aslında birçok olumsuz durumun tetikleyicisi konumundadır. Ön yargılar, ayrımcılıklar ve yanlış anlamalar bu stereotipler ile güçlü bir şekilde zihinlerde yer bulabilmektedir. Sardar (1999) da tıpkı Said gibi Doğu'nun egzotikleştirilmesinin aslında Batı'nın emperyal politikalarına hizmet ettiğini iddia etmekte ve kolonizasyon için makul sebeplerin bu sayede bulunabildiğini bildirmektedir. Sardar, Doğu anlatısının Batı'nın bildiklerinden ziyade istedikleri üzerinden şekillendiğini ifade etmektedir.

Scognamillo'nun Batı sineması üzerine yaptığı araştırmaya göre, Batılı oryantalist ressam ve fotoğrafçıların Doğu'ya seyahat eden kameramanlar üzerinde etkisi olmuştur. Bu kameramanlar, önceki resim ve fotoğraflarda tasvir edildiği gibi Doğu'nun farklılığını vurgulayan egzotik görüntüler yakalamayı amaçlamışlardır. Batı kültüründe Doğu'nun egzotik olarak tasvir edilmesi, belirli nesne ve sembollerle bağlantılıdır ve bu nesne ve semboller bir farklılık ve ötekilik duygusu yaratmanın yanı sıra Doğu hakkındaki klişe ve yanlış kanıları pekiştirmek için de kullanılmaktadır. Çöl, egzotik Doğu ile en sık ilişkilendirilen nesnelere biridir. Çöl sıklıkla göçebe kabilelerin ve bedevilerin yaşadığı geniş ve değişmeyen bir çorak arazi olarak tasvir edilir. Çöllere aynı zamanda ulaşılmazlık, ıssızlık ve yalnızlık hissi vermek için film mekânları olarak da kullanılır. Çölün bu şekilde tasvir edilmesi, çöl bölgelerinde var olan farklı kültürleri, dilleri ve tarihleri göz ardı etmektedir. *Arabistanlı Lawrence (1962)* gibi filmler, çölleri mekân olarak kullanan filmlere örnektir. Basil Dearden'ın yönettiği *Khartoum (1962)*, Gene Nelson'ın yönettiği *Harum Scarum (1965)* ve Elaine May'in yönettiği *Ishtar (1987)* gibi filmler de çölleri mekân olarak kullanan filmlere örnektir.

Pazar yerleri, genellikle benzersiz mallar ve insanlarla dolu, kaotik ve canlı bir yer olarak tasvir edilir. Bu tasvir, egzotizm fikrine katkıda bulunurken, Doğu'nun geleneksel, kolektivist ve aile odaklı stereotiplerini pekiştirir. Aynı zamanda, Doğu'nun yoksul ve az gelişmiş olduğu algısını da güçlendirir. Nerval (2004, s.184), Doğu'yu tasvir ederken pazar yerlerini kalabalık ve düzensiz olarak anlatır ve bu oryantalist stereotipi Doğu'nun olumsuzlanmak için kullanıldığını ifade eder. Deve, halı ve baharat gibi nesnelere ise Doğu'yu geleneksel ve değişmez bir klişe ile ilişkilendirerek daha da egzotikleştirmek için sıklıkla kullanılır.

Doğu'nun despot stereotipi, Doğu ile ilişkilendirilen bir diğer yaygın stereotiptir. Mardin'e (2002, s.113) göre bu stereotip, Antik Yunan'dan günümüze kadar Doğu'nun her zaman zalim liderler tarafından yönetildiği inancına dayanmaktadır ve Batı tarafından yaratılmıştır. Bu kurgusal imaj, Doğu medeniyetlerini siyasi baskı altında ve özgürlükten yoksun olarak tasvir etmektedir. Jehane Noujaim'in yönettiği ve 2011 Mısır Devrimi'ni anlatan *Square (2013)*, Anders Østergaard'ın yönettiği *Burma VJ – Reporting from a Closed Country (2008)* gibi belgesel filmlerde sıklıkla görülen bu stereotip, Doğu'daki baskı ve zulmü meşrulaştırmak için siyasi şiddete odaklanmaktadır. Bu filmler, bölgedeki kültürlerin ve

toplumların çeşitliliğini vurgulamak yerine algılanan siyasi özgürlük ve insan hakları eksikliğini vurgulama eğilimindedir. Ayrıca, Doğu halklarını kendi tarihlerini ve gelişimlerini şekillendirmede aktif katılımcılar olarak tanımak yerine pasif, ezilmiş ve Batı müdahalesine muhtaç olarak tasvir etmektedirler.

Doğu halklarının, zalim ve baskıcı hükümetler veya liderler tarafından yönetiliyormuş gibi tasvir edildiği oryantalist bir temsil olan Despot Doğu stereotipi, Doğu toplumlarında sözde siyasi özgürlük, insan hakları ve demokrasi eksikliğini vurgulamaktadır. Ayrıca Doğu, savaş, terörizm ve iç huzursuzluğa odaklanarak sürekli çatışma halinde tasvir edilirken, bu stereotip Doğu'yu ve insanlarını Batı müdahalesine veya rehberliğine muhtaç olarak tasvir etmek için kullanılmaktadır. Yeni oryantalizmin genel çerçevesinin çizilmesinde yer alan Lewis ve Huntington gibi sosyal bilimciler, Doğu'nun hiçbir zaman demokratikleşmeyeceğini ve gelişmeyeceğini vurgulamakta, dolayısıyla Batı için her zaman bir tehdit olacağını bildirmektedirler (Alam, 2007, s. 196)

Belgesel filmlerde gösterilen Doğu gerçekliği aslında Doğu'nun Batı müdahalesine ihtiyaç duyduğu fikrini pekiştirmektedir. Dahası askeri ve siyasi müdahaleleri ve Doğu'nun egemenliğini ve kendi kaderini tayin hakkını baltalayan diğer eylemleri haklı çıkarmak için Doğu toplumlarının despot liderler tarafından yönetildiği vurgusu sürekli yapılmaktadır. Batı'da Doğu ülkelerinin gerçekleriyle bağdaşmayan bir korku ve tehdit duygusu yaratmak, bu stereotipin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir.

Ganjaei (2010, ss. 19-30)., İngiliz belgesel filmleri üzerine yaptığı araştırmada Doğu toplumlarının özellikle de İran'da yaşayan insanların anlatıldığı belgesel filmlerde şehir dışında yaşayanların olabildiğince ilkel ve geri kalmış topluluklar olarak tasvir edildiklerini bildirmektedir. Dolayısıyla 'ilkel ve geri kalmış Doğu' stereotipi kökleri sömürgecilik, emperyalizm ve Batı'nın üstünlük ideallerine dayanan bir stereotip olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Batı'ya kıyasla geri, medenileşmemiş ve durgun olarak tasvir edilirken sömürgeci güçler tarafından Doğu üzerindeki egemenlikleri haklı çıkarmak ve Batı toplumlarına bölgenin yanlış bir görüntüsünü sunmak için bu stereotip kullanılmaktadır. Doğu toplumlarına karşı olumsuz tutumların oluşması özellikle Doğu'nun ilkel ve geri kalmış olduğu izleniminin yaratılmasıyla gerçekleşmektedir.

Batı'nın diğer tüm toplumların ölçülmesi gereken standart olduğu fikri en çok bu stereotip ile pekiştirilmekte ve Doğu toplumlarının zengin tarihini, kültürünü ve başarılarını gölgelemektedir. Bu klişe çoğu zaman Doğu toplumlarındaki sözde ilerleme ve gelişme eksikliğini vurgulamakta ve Batı'yı üstün bir medeniyet olarak sunmaktadır. Doğu'yu gelişmişlik üzerinden konu alan belgesel filmlerde genellikle Doğu'nun teknoloji, bilim ve sosyal gelişme açısından Batı'nın gerisinde olduğunu tasvir etmek için Doğu geri kalmış bir coğrafya olarak resmedilmektedir. Abu Lughod bu imajın Doğu'yu zorunlu olarak ilkel, geri kalmış, batıl inançlı ve kaotik olarak tanımlamakta ve bu nedenle yerlileri inançlarından ve kültürel miraslarından kurtarmak için Batı müdahalesine şiddetle ihtiyaç duyar vaziyette gösterdiğini iddia etmektedir (Abu-Lughod 2002, s.783).

Filmler, televizyon ve internetin merkezinde olduğu popüler medya bu temsillerin sürdürülmesinde geçmişteki kitaplara ve tablolara nazaran çok daha etkili bir şekilde rol oynamaktadır. Dinamik ve çeşitli olan Doğu kültür ve toplumlarının gerçekliği çoğu defa bu stereotiplere indirgenmekte ve anlatı bunların üzerinden kurgulanmaktadır.

Doğu ile ilgili Batılı zihinde yer alan bir diğer problem ise Doğulu kadının özgürleştirilmesi meselesidir. Bu fikrin çeşitli sanat dallarında ve medyada ortaya çıkardığı stereotip “kadınsı Doğu” stereotipidir. Batı’nın kendine kurtarıcı rolünü vermesi ve Doğu’nun özellikle kadınlar üzerinden kurtarılması, özgürlüğüne kavuşturulması gerektiği fikri önemli rol oynayarak Batı’da Doğulu tahayyülün şekillenmesini sağlamıştır. Günümüz iletişim araçları öncesinde resimler ve hikâyeler ile ele alınan Doğulu kadın ve harem konusu, Batılı erkek ressamların görme ve tanıma imkânı bulamamalarına rağmen hayali anlatımlarla kurgulanmıştır. Özellikle Müslüman olduğu varsayılan Doğulu kadınlar, eğitimsiz, cahil, güçsüz ve pasif olarak çeşitli stereotipik imgelerle ebedi kurbanlar olarak anlatılmıştır (Kian-Thiébaud, 2010, s. 50).

"Kadınlık ve duygusallık" stereotipi, Doğu'nun ve Doğu kadınlarının özellikle şehvetli ve erotik olarak tasvir edildiği oryantalist bir temsil olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu klişe, Doğulu kadınları genellikle itaatkâr ve erkeklerin zevkine açık olarak tasvir ederken Doğulu kadınları nesneleştirdiği ve insanlıktan çıkardığı, onları cinsel nesnelere indirgediği için sanatın çeşitli dallarında özellikle kullanılmaktadır. Kadın imajının inşasıyla doğrudan bağlantılı olan bu stereotip en çok Doğu despotizmi ile birlikte yer almaktadır. Çok eşlilik, harem ve hamamlar gibi pek çok oryantalist temsil despotizm altında kadının ezilmiş konumunu göstermek için kullanılmaktadır (Boer, 1996, s. 43). Dolayısıyla ‘Despot Doğu’ stereotipinin hem bir alt türü hem de destekleyicisi olarak Doğu’nun dışı bir yapıdaki bu tasviri oldukça kullanışlıdır.

Belgesel filmlerde gösterilen Doğulu kadınların, erkek egemen geleneksel kültürün baskısı altında gösterilmeleri, onların, toplumdan dışlanmış olarak algılanmaları gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Doğulu kadınlar söz konusu olduğunda onlar için sosyal izolasyonunun en görünür işareti vücudu baştan aşağı örten uzun, gevşek bir kaftan olan çarşaflardır. Belgesel filmlerde çarşaf, cinsiyetçiliğin, boyun eğdirmenin ve Doğulu değerler ve toplumsal sistemler tarafından kadınlara uygulanan baskının simgesi olarak sunulmaktadır (Ganjaei, 2010, s. 69). Belgesel filmlerde merak duygusunu uyandırmak ve gizem avcılığı yapmak için Doğulu kadın tasvirlerinin kullanılması oldukça sık rastlanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılı olmayan kıyafetler içerisindeki Doğulu kadınlar, izleyenlerin merakını cezbederek belgesel filmin etkileyiciliğini artırmaktadır. Dolayısıyla Doğu’nun kurtarılması, geliştirilmesi ve demokratikleştirilmesi gereken bir coğrafya olduğu, kadınlar üzerinden oluşturulan Doğu stereotipi ile yine Batı’ya hizmet etmektedir.

Marjan Alizadeh’in yönettiği *Persian Catwalk (2018)* isimli belgesel film, Orta Doğu’daki güzellik endüstrisinin hikâyesini model olmak isteyen Mehdîs isimli genç bir kız üzerinden anlatırken Orta Doğulu kadınların nasıl özellikle şehvetli, erotik ve egzotik olarak temsil edildiğini göstermektedir. Bu belgesel filmde İran toplumunda kadının model olarak çalışmasına nasıl karşı çıktığı dolayısıyla İran toplumunun özgürleştirilmesi gerektiği fikri anlatılmaktadır. 2006 yılında Sut Jhally tarafından yönetilen *Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People* isimli belgesel filmde ise Arap kadınlarının şeyhlere hizmet eden sığ dansözler olarak filmlerde nasıl gösterildiğini anlatırken, kadınların nasıl pasif ve boyun eğici olarak gösterildiklerini açıklaması bakımından önemlidir. Aynı belgesel film, Arapların genel olarak nasıl terör destekçisi olarak lanse edildiklerini izleyicilere aktarmaktadır.

Bu noktada karşımıza en bilinen Doğu stereotiplerinden birisi olan “terörün merkezi Doğu” stereotipi çıkmaktadır. Gerek kurmaca filmlerde gerekse de belgesel filmlerde en çok rastlanılan konulardan birisi olan terör, günümüzde Doğu toplumları ile özdeşleştirilmektedir. Bu stereotip ile

Doğu ve Doğu insanı sıklıkla siyasi şiddetle, özellikle de terörizmle ilişkilendirilmekte ve Batı'nın Doğu'ya olan müdahalesini haklı çıkarmak için Doğu'nun doğası gereği şiddet yanlısı ve istikrarsız olduğu gösterilmektedir.

Valantin (2005, s. 89), Hollywood sinemasında 1970'ler sonrasında terörizm konulu filmler çekilmeye başlandığını bildirmektedir. 1990'ların başından itibaren ise ciddi anlamda terör konulu filmler çoğalmış ve Amerika'nın milli güvenlik sorunlarından birisi olarak terör sürekli gündemde tutulmuştur. Sovyet tehdidinin gündeme getirildiği bu dönemde terörün yıkıcılığı karşısında Amerikan halkına korku pompalanmaya devam etmiştir. Amerikan toplumunun, yıkıcılık, bölünme ve saldırı korkuları terör konusuna eğilmesini sağlamıştır. 2000'lerin başında yaşanan 11 Eylül terör saldırısı ise ABD karşısına yerleştirilen gücün değişmesine neden olmuştur. Sovyet korkusu yerini Doğu'dan gelen 'İslami Terör' korkusuna bırakırken ABD'nin de Orta Doğu ve İslam dünyası ile ilgili çalışmalarının da artmasına neden olmuştur. Kurmaca filmlerde de belgesel filmlerde de oryantalist bakış açısının giderek etkin olduğu bu dönemde, Doğu artık terörün yuvası olarak tasvir edilmeye başlamıştır.

Sinema filmlerinde siyasi şiddet söz konusu olduğunda film yapımcılarının bilinçli ya da bilinçsiz olarak uyguladıkları oryantalizm düzeyinin, yaşanan terör olayları sonrasında siyasi anlamda ABD ve onun uzantısı olarak diğer Batılı ülkeler ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiye bağlı olduğu görünmektedir. Jeopolitik durumun gergin olduğu dönemlerde Orta Doğu halkları filmlerde tehlikeli ve çoğu zaman hain teröristler olarak tasvir edilmektedir (Dajani, 2000, ss. 27-28). Belgesel filmlerde de döneme bağlı olarak Doğu toplumlarına bakış açıları değişmektedir. Siyasi konjonktürün sertleştiği dönemlerde Batılı ülkelerin politikaları doğrultusunda filmler ortaya çıkmaktadır. Chris Hegedus ve D.A. Pennebaker, Bill Clinton'ın 1992 yılı başkanlık kampanyası sırasındaki kampanya stratejisinin anlattığı ve Doğu'nun terör sorununun kaynağı olarak gösterdiği *The War Room (1993)* isimli belgesel filmi, ABD iç siyasetinde Doğu'nun nasıl araçsallaştırıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Wayne Kopping'in yönettiği *Obsession: Radical Islam's War Against the West (2005)* isimli belgesel film ise Doğu'yu şiddet yanlısı ve istikrarsız bir coğrafya olarak sunmakta ve Batı'nın İslami aşırılığın tehdidi altında olduğunu öne sürmektedir. Yönetmen Wayne Kopping de Doğu toplumlarında baskı ve zulümlerin olduğunu gösterdiği ve yaşanan cinayetlerin faileri tarafından anlatıldığı *The Act of Killing* isimli belgesel filmi ile 1965 yılında Endonezya'da yaşanan olaylar üzerinden Doğu toplumlarını anlatmaktadır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere belgesel filmlerde de kurmaca filmler ile oluşturulan stereotipler kullanılmaktadır. Olumsuz stereotiplere karşı belki 'mistik Doğu' stereotipini olumlu veya nötr bir stereotip olarak görmek mümkündür. Doğu geri kalmış, despot, terör yuvası olduğu kadar gizemli ve mistik bir yapıya da sahiptir. Doğu'nun mistik yapısı üzerinden ötekileştirme çalışmaları daha çok Oryantalizmin ilk dönemlerinde görülmektedir. Liu, sinemanın icadından bu yana Doğu'yu gösteren pek çok filmin kayda alındığını bildirirken Doğu'nun mistik ve ruhani özelliklerinin ilk dönem filmlerinde daha çok ön plana çıkarıldığını bildirmektedir. Ona göre zamanla değişen dünyanın politik yapısı nedeniyle Doğu ile ilgili filmler mistisizmden çok insanların ilkel, düşman veya barbar olarak gösterildikleri yeni yapımlara dönüşmüştür (Valantin, 2005). Erken dönem Fransız filmleri, kolonizasyonu meşrulaştırmak için Doğu'nun gizemli taraflarının keşfedildiği ve mistik yapısının geri kalmışlığa neden olduğu algısını yaratmak için çekilirken, kolonilerin bağımsızlıklarını kazanmaları

sonucunda filmlerde yer alan Doğu'nun temsil biçimleri farklılık göstermiş ve insanların vahşileştirildiği görülmüştür (Liu, 2010, ss. 23-27). Shaheen (2000, s.25) de aynı noktaya vurgu yaparak sıra dışı olarak gösterilen ve duygulara seslenen Doğu temsillerinin Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla değiştiğini ifade etmektedir. Bu değişim sonucunda Doğu'nun tehditkâr, bağnaz, dini kurallara sıkı sıkıya bağlı topluluklar olarak temsil edildiklerini bildirmektedir.

Oryantalizmde sıkça görülen mistik Doğu stereotipinin temel mantığı, Batı'nın üretken ve aktif olduğu buna karşın Doğu'nun taklitçi ve pasif olduğu ilkesine dayanmaktadır. Ayrıca Doğu mistik geleneklere sıkı sıkıya bağlı bir toplum olarak ötekileştirilirken Batı; duru akılcılığın, gerçekçiliğin ve bilimin temsilcisi olarak gösterilmektedir. Doğu çok köklü bir geçmişe ve büyük bir mirasa sahip iken bunun farkında olmamakla ve pasif bir şekilde hayatın içerisinde yer almaktadır. Batı ise aktif bir şekilde sürekli hareket sloganıyla hayatın içerisinde yer almakta, akli ve bilimi kullanarak dünyayı keşfetmektedir.

Mistik Doğu temsillerinde ince tül perdeler, tütsüler ve mumlar anlatıda gizem havası oluşturmak için sıklıkla kullanılmaktadır. Doğu'nun soyut olan mistik yapısı, anlatıda bu sembollerin kullanılmasıyla somutlaştırılmaktadır. Doğu inançlarının anlatıldığı belgesel filmlerde bu sembellere adeta dini inançların birer parçası gibi yer verilmektedir. Gülşen'e (2011, ss. 333-336) göre filmlerde yer alan mistik unsurlar, *Binbir Gece Masalları*'ndaki gibi fanteziler yaratmak için kullanılabilirken diğer taraftan da dinlerin tehlikeli taraflarından arındırılarak modern toplumlar için ön plana çıkarılan ve ehlileştirilen tarafını göstermek için kullanılmaktadır. Ancak mistikleştirmek için kullanılan bu yöntem seyirciyi yanlış anlamlandırmalara sürüklemektedir.

Dahası izleyicilerin dikkatini çekmek ve filme odaklanmasını sağlamak amacıyla oluşturulan mistik ve gizemli atmosferler seyircinin kendi inançlarını da sorgulamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla filmlerde yer alan mistisizm diğer yönüyle inançlara olan sadakati sorgulamakta ve insanların inançları üzerinden algı oluşturulabilmesine zemin hazırlamaktadır. Doğu mistisizminin filmlerde kullanılması Batılıların Doğu'ya olan ilgilerini artırmak ya da Doğu'nun zenginliklerini göstermek amaçlarının yanı sıra Doğulu izleyicinin kendisi üzerinde yeni etkilerin oluşmasını da sağlamaktadır.

## Sonuç

Batı ortaya çıkardığı teknik gelişmelerin yanı sıra insan hakları, demokrasi ve özgürlük gibi kavramlar üzerinden yeni toplumsal ve sosyal gelişmeler gerçekleştirmiş ve giderek kendilerini bu noktalarda da Doğu toplumları ile mukayese eder hale gelmiştir. Hem fenni hem beşeri gelişmeler Batı'ya bir üstünlük kazandırmış ve Doğu toplumlarının kendilerini Batı'ya benzetmeye çalıştıkları yeni bir döneme girilmiştir. Yine bu dönem, Batı'nın sömürgecilik faaliyetlerinin aktif olduğu bir zamana gelirken Doğu giderek Batı tahakkümü altına girmiştir. Batı'da yaşanan teknik gelişmelerden birisi olan sinemanın icadı, Doğu bilgisinin Batı'ya aktarılmasına gezi yazılarından, resimlerden ve fotoğraflardan farklı bir rol oynamıştır. Batı Doğu'da çekilen görüntüler ile kendi toplumunda sömürgecilik faaliyetlerini meşrulaştırmayı, Doğu insanın Batı bilgisine ve tecrübesine muhtaç olduğunu anlatmayı ve Doğu'nun ne kadar ilkel bir coğrafya olduğunu göstermeyi hedeflerken yine Batı coğrafyasında çekilen filmlerin Doğu'da gösterilmesiyle de Batı'nın ne kadar geliştiğini göstermeyi, Batı'nın idaresi altında bir toplum olmanın onlara da bu zenginlikleri kazandıracığına inandırmayı ve filmi gösterdiği



coğrafyada sömürgecilik için değil o ülkeyi geliştirmek için geldiğini inandırmayı hedeflemiştir. Bu noktada sinema, sömürgeci Batı'nın oryantlizmde kullandığı en etkin araçlardan birisi haline gelmiştir.

Diğer taraftan gelişen film yapım teknikleri ile yalnızca var olan gerçek şeylerin görüntüsü değil zamanla anlatının gelişmesiyle kurgusal tasvirlerin de filmlerde yer alması gerçekleştirilmiştir. Özellikle ABD'de gelişen sinema, Doğu merkezli yeni hikâyelerin anlatılmasında etkin rol oynamış, gezi yazıları ve resimler gibi eserlerde Doğu'ya dair oluşturulmuş binlerce yıllık kodların sinemada da kullanılmasını sağlamıştır. Film anlatısının görüntü ve sesi birleştiren yapısı, görüntü ve ses kodlarının birlikte kullanımıyla daha etkileyici hale gelmiştir. Kurmaca filmlerde sıklıkla kullanılan bu oryantalist kodlar, zamanla Batı toplumlarının ilgisini çok daha fazla çekmiş ve diğer film türlerinde de kullanılmıştır. Bu film türlerinden birisi olan belgesel filmler gerçeği izleyicilere aktarmak amacıyla çekilen filmler arasında yer alırken Batı tarafından icat edilen sinema sanatı içerisinde diğer türlerden farklı bir konuma yerleşmiştir.

Doğu'nun zamana ve politikalara bağlı olarak Batılı filmlerde farklı stereotipler ile temsil edildiği görülmektedir. Özellikle belgesel filmler üzerine yapılan araştırmalar kurmaca filmler ile oluşturulan Doğu stereotiplerinin belgesel filmler üzerinde de kullanıldığı göstermektedir. Yönetmen ve yapımcıların seçerek anlatıya eklediği pek çok temsil biçimi ve sembol, Doğu'nun egzotik, ilkel, despot, dişil, terörün merkezi ve mistik gibi genel çerçeveler içerisinde anlatıldığını göstermektedir. Bunların dışında yine Doğu'nun pasifliği, yoksulluğu, aşağılanmışlığı pek çok yan stereotipler ile de desteklenmektedir.

Tüm bunlardan hareketle belgesel filmlerin hem kendine özgü yöntemlerle ötekileştirme yapabildiği hem de ötekinin varlığına dair geçmişten gelen ve diğer sanat dalları ile oluşturulan kodları tekrar kullanarak olanları pekiştirdiği söylenebilir. Zygmunt Bauman'ın (2013, s. 30) ifadesiyle "Tüm toplumlar yabancı yaratır. Ancak her toplum kendi yabancı türünü yaratır ve kendine has yollarla yaratır." Batı'nın kendine özgü yabancı yaratma yollarından birisi olarak karşımıza belgesel filmler çıkmaktadır. Üstelik bu yabancı yaratma olayı var olan gerçeklik üzerine değil tamamen tasarlanmış bir gerçeklik üzerine ya da var olan gerçekliğin belirli yönlerinin ön plana çıkarılmasıyla inşa edilmektedir.



## Kaynakça

- Abel, R. (Ed.). (2005). *Encyclopedia of Early Cinema*. Routledge.
- Abu-Lughod, L. (2002). Do Muslim Women Really Need Saving? Anthropological Reflections on Cultural Relativism and Its Others. *American Anthropologist*, 104(3), 783-790. <https://www.jstor.org/stable/3567256>
- Adadağ, Ö. (2014). Sömürgeleri Tanıyın, Tanıtın, Medenileştirin: Belgesel Filmlerde Sömürgecilik. *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 9-33. <https://doi.org/10.32001/sinecine.540753>
- Alam, M. S. (2007). *Challenging the New Orientalism: Dissenting Essays on the "War Against Islam"*. Islamic Publications International.
- Appiah, A. (1993). *In My Father's House: Africa in the Philosophy of Culture*. Oxford University Press.
- Ateş, H., & Parsa, A. F. (2021). The Construction of Orientalist Discourse in the Documentary Series on the Digital Broadcasting Platform Netflix: İçinde I. Tombul & G. Sarı (Ed.), *Advances in Media, Entertainment, and the Arts* (ss. 12-32). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-7180-4.ch002>
- Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. (İ. Türkmen, Çev.), Ayrıntı Yayınları.
- Bettetini, G. (1978). *Cinema e tempo*. Vita e pensiero.
- Boer, I. E. (1996). Despotism from under the Veil: Masculine and Feminine Readings of the Despot and the Harem. *Cultural Critique*, 32, 43-73. <https://doi.org/10.2307/1354530>
- Bullock, K. (2018). Orientalism on Television: A Case Study of I Dream of Jeannie. *ReOrient*, 4(1), 4-23. <https://doi.org/10.13169/reorient.4.1.0004>
- Dajani, N. Z. J. (2000). *Arabs in Hollywood: Orientalism in Film* [Unpublished Master's Thesis]. University of British Columbia. <https://doi.org/10.14288/1.0099552>
- Ganjaei, S. (2010). *Representations of Iran in British Documentary, 1920s – 2006* [Unpublished Doctoral Dissertation]. University of East Anglia, School of Film and Television Studies. <https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/47573/>
- Gülşen, E. (2011). *Hakikatin Sineması*. Külliyat Yayınları.
- Haldrup, M., Koefoed, L., & Simonsen, K. (2006). Practical Orientalism: Bodies, Everyday Life and the Construction of Otherness. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 88(2), 173-184. <https://www.jstor.org/stable/3878386>
- Hunt, S. (2009). Can The West Read? Western Readers, Orientalist Stereotypes, and the Sensational Response to The Kite Runner. *OxyScholar*. [https://api.core.ac.uk/oai/oai:scholar.oxy.edu:ecls\\_student-1009](https://api.core.ac.uk/oai/oai:scholar.oxy.edu:ecls_student-1009)
- İmançer, D. (2007). Medeniyetler çatışması ve Hollywood. *Doğu Batı Dergisi* 10 (41), 193- 206.
- Kian-Thiébaud, A. (2010). Islamic Feminism in Iran: A New Form of Subjugation or the Emergence of Agency? (E. Rundell, Çev.). *Critique internationale*, n° 46(1), 45-66. <https://doi.org/10.3917/criti.046.0045>
- Le Roy, E. (2001). Le Fonds Cinématographique Colonial Aux Archives Du Filmet Du Dépôt Légal Du CNC (France). *Journal of Film Preservation*, 63, 55-59.
- Levine, A. J. M. (2010). *Framing the nation: documentary film in interwar France*. Bloomsbury Publishing USA.
- Little, D. (2008). *American orientalism: the United States and the Middle East since 1945*. Raleigh: UNC Press Books.
- Liu X. (2010). *Collaborative Orientalism from Hollywood's Yellow Perils to Zhang Yimou's Red Trilogy* [Unpublished Master's Thesis]. Graduate College of Bowling Green State University.

- Mardin, Ş. (2002). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan, Çev.) İletişim Yayınları.
- Memmi, A. (2003). *The Colonizer and the Colonized* (3rd ed.). Earthscan Press.
- Nerval. G. De (2004). *Doğu'da Seyahat*, (S. Hilav, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Orkibi, E. (2015). Judea And Samaria in Israeli Documentary Cinema: Displacement, Oriental Space and the Cultural Construction of Colonized Landscapes. *Israel Affairs*, 21(3), 408-421. <https://doi.org/10.1080/13537121.2015.1036561>
- Prince, S. (1993). The Discourse of Pictures: Iconicity and Film Studies. *Film Quarterly*, 47(1), 16-28. <https://doi.org/10.2307/1213106>
- Pryluck, C. (2005). Ultimately We Are All Outsiders: The Ethics Of Documentary Filming. *New Challenges for Documentary*, 194-208.
- Renov, M. (1993). Introduction: The Truth About Non-Fiction. in *Theorizing Documentary*. Routledge.
- Rodinson, M. (1983). Wiebke WALTHER, "Femmes en Islam"(Book Review). *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 75, 370.
- Said, E. (2017). *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*. Metis Yayınları.
- Ziauddin, S. (1999). *Orientalism*. McGraw-Hill Education (UK).
- Scognamillo, G. (1996). *Batı Sinemasında Türkiye ve Türkler*. İnkılap.
- Shaheen, J. G. (2000). Hollywood's Muslim Arabs. *The Muslim World*, 90(1-2), 22-42. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.2000.tb03680.x>
- Valantin, J. M. (2005). *Hollywood, The Pentagon and Washington*. Anthem Press.
- Ventura, L. (2017). The "Arab Spring" and Orientalist Stereotypes: The Role of Orientalism in The Narration of the Revolts in The Arab World. *Interventions*, 19(2), 282-297. <https://doi.org/10.1080/1369801X.2016.1231587>

## Salgın Hastalıklarla Dini Başa Çıkmada Geleneksel Tedavi Sistemlerinin Yeri ve Önemi

### The Place and Importance of Traditional Treatment Systems in Coopering with Epidemic Diseases

Selameddin BAYSAL<sup>1</sup> 

#### Araştırma Makalesi Research Article

Geliş tarihi/Received:  
13.08.2023

Son revizyon teslimi/Last revision  
received:  
21.09.2023

Kabul tarihi/Accepted:  
22.09.2023

Yayın tarihi/Published:  
13.11.2023

#### Atıf/Citation:

Baysal, S. (2023). Salgın Hastalıklarla Dini Başa Çıkmada Geleneksel Tedavi Sistemlerinin Yeri ve Önemi . *TAM Akademi Dergisi*, 2(2), 194-211.  
<https://doi.org/10.58239/tamde.2023.04.003.x>

#### DOI:

10.58239/tamde.2023.04.003.x

#### ÖZ

Tarih, insanoğlunun yaşantısını derinden etkileyen birçok zorlu yaşam olayı ile doludur. Deprem, sel, kıtlık, savaş ve salgın hastalıklar gibi zorlu yaşam olayları kitlesel ölümlere neden olmaktadır. Bu zorlu yaşam olaylarından belki de en büyük travma yaratanı da salgın hastalıklardır. Salgın hastalıklara yakalanma korkusu kaygı, stres ve depresif davranış bozukluğunu beraberinde getirmektedir. Bu hastalıkların önüne geçmek için insanlar dini ve kültürel birikimlerden yani halk hekimliği olarak da bilinen geleneksel tedavi sistemlerinden yararlanmaktadırlar. Geleneksel tedavi sistemleri, hastalıkların teşhis ve tedavi edilmesi sürecinde, fitoterapi, farmakoloji ve fiziksel egzersizleri kapsayan bütün tekniklerdir. Bu teknikler toplumdan topluma değişebilmektedir. Nitekim her toplum kendi şahsına münhasır dini, bilgi, beceri ve ata kültürüne sahiptir. Bu vesile ile geleneksel tedavi sisteminde her toplum kendi dini ve kültürel yaşamışlıklarıyla başa çıkmaya çalışmaktadır. İlk çağlardan beri etkisini koruyan geleneksel tedavi sistemleri, geçmişte olduğu gibi günümüz bilgi çağında bile bazı salgın hastalıkların tedavisinde modern tıp ile birlikte kullanılmaktadır. Çalışma; Mısır, Afrika, Hindistan, Çin ve Türkiye gibi ülkelerdeki geleneksel tedavi sistemlerinin dününü, bugünü ve yarınını sosyolojik, dini ve psikolojik açıdan ele almaktadır. Çalışma ayrıca geleneksel tedavi sistemlerini başa çıkma ve dini başa çıkma kavramları bağlamında değerlendirerek literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Salgın, Geleneksel Tedavi Sistemleri, Türk Tıbbı, Başa Çıkma, Dini Başa Çıkma

<sup>1</sup>. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Öğrencisi, [byslsdu@gmail.com](mailto:byslsdu@gmail.com), ORCID ID: 0009-0000-9691-5747

## ABSTRACT

History is full of many difficult life events that deeply affect human life. Difficult life events such as earthquakes, floods, famines, wars and epidemics cause mass deaths. Epidemics are perhaps the most traumatic of these difficult life events. Fear of catching epidemic diseases brings along anxiety, stress and depressive behavior disorder. In order to prevent these diseases, people benefit from religious and cultural knowledge, namely folk medicine or traditional treatment systems. Traditional treatment systems are all techniques in the diagnosis and treatment of diseases, including phytotherapy, pharmacology and physical exercises. These techniques may vary from society to society. As a matter of fact, every society has its own religion, knowledge, skills and ancestral culture. By this means, in the traditional treatment system, each society tries to cope with its own religious and cultural experiences. Traditional treatment systems, which have been effective since ancient times, are used together with modern medicine in the treatment of some epidemic diseases even in today's information age as in the past. Study; It deals with the past, present and future of traditional treatment systems in countries such as Egypt, Africa, India, China, and Turkey from sociological, religious and psychological perspectives. The study also aims to contribute to the literature by evaluating traditional treatment systems in the context of coping and religious coping concepts.

**Keywords:** Epidemic Illness, Traditional Treatment, Traditional Turkish Medicine, Handle, Religious Coping

## Extended Abstract

Diseases or epidemics have been threatening human life in different ways since ancient times. As the ages have changed, the ways in which human beings deal with epidemic diseases have also changed. Most of the time, epidemic diseases have taken place in people's minds as a divine punishment, evil spirit or superstition. Although human beings have often succumbed to epidemics, they have tried to protect themselves thanks to nature and the cult of ancestors. For this reason, humanity's cultural experience and war against epidemics according to geographical conditions have contributed to the development of traditional medical practices. Traditional treatment practices vary according to the social and human lifestyles of societies. In this context, some practices are named differently in Turkish, Indian and Chinese societies. Along with religious practices, sociocultural values and social norms, experiences are effective in the embodiment of traditional treatment practices. These treatment practices, also called traditional or folk medicine practices, home medicine, folk remedies or home medicine, do not address diseases from only one perspective. These treatment practices have seen humans and nature as a whole for centuries. For example, in traditional Chinese medicine, the value attributed to humans is very sacred. Human nature is seen as equivalent to the nature of the universe. Changes and transformations in nature affect human life and unexpected abnormalities occur in human organs. At this point, traditional medicine is offered to the public. The acupuncture treatment method, which emerged in China in the light of reason and culture, has ensured the body's blood flow in almost many epidemic diseases, and this practice has been supported by many academic and health institutions in the scientific world of the 21st century. The World Health Organization also accepts that this treatment system reveals many diagnoses and overcomes the disease. Massage and phytotherapy practices have become popular not only in China but all over the world.

Perhaps the oldest of the traditional treatment methods are the practices in India and Anatolia. Indians and Turks have developed treatments for many diseases based on pharmacological drugs against epidemics. In India, they used Ayurvedic methods against leprosy, which is considered one of the most terrible skin diseases in the world. Chalmogra oil obtained from the leaves of the Kalav tree cured leprosy patients and relieved the patients psychologically. Chalmogra oil has been used since ancient times against bacteria and chronic wounds and is still known as a cure for many skin diseases. One of the traditional treatment methods identified with India is yoga. It has been argued that cholera patients should first believe that they can overcome the disease psychologically. For this reason, thanks to yoga movements, movements in different techniques have been applied to the body. Thanks to these movements, the intestines are in order. Thanks to the exercises, cholera patients got away from stress. Additionally, people have stated that they feel in a stronger mind after yoga.

The brown sacred soil on the island of Lemnos, which was considered important by the Turks by Sultan Mehmet the Conqueror, has a healing role against the leprosy epidemic. Tih-i Mahtum soil has not only been a treatment method used by those suffering from leprosy, but it has also been argued that it is a medicine used for healing purposes against plague and other epidemic diseases. Again, there are some predictions in the Turkish cultural tradition that some rivers in the Ottoman Empire healed the wounds of leprosy. Some traditional treatments used in Turks are based on magic and magic. This helps patients cope with the disease religiously. In Evliya Çelebi's travel writings, it was observed that some patients with wounds on their hands and faces recovered from their diseases after taking ablution from the healing waters. Again, during Evliya Çelebi's pilgrimage, Hz. There is mention of a well suggested by the Prophet Shuayb for lepers. It is said that those who drink the water of this well are cured of many diseases, especially leprosy. In the fight against latent epidemics, traditional treatment methods have replaced scientific medicine and are supported by religious practices. While using these practices, most patients both got rid of the disease and coped with it religiously. Religious coping is very important in patients' well-being. It is worth noting that traditional and religious methods of dealing with epidemic diseases are still in competition with scientific medicine. In fact, to put it without exaggeration, some traditional treatment practices, which are more popular than scientific medicine in the world today, were also actively used during the Covid-19 period. Because it can be said that some phytotherapy and pharmacological drugs used before the development of vaccines against the Covid-19 epidemic are effective in preventing the disease. It can be said that in the coming centuries, traditional treatment practices will attract at least as much attention as they are used today.

## Giriş

Dünya tarihi salgın ve bulaşıcı hastalıkların psikolojik, sosyolojik, dini ve diğer etkileriyle günümüze kadar süregelmiştir. Her hastalık toplumların nezdinde adeta nerden geldiği bilinmeyen davetsiz bir misafir şeklindedir. Bu vesile ile davetsiz misafir olarak görülen hastalıklar insanlarda endişe uyandırmış ve onları telaşlandırmıştır. Bilim insanları hastalıkları ortaya çıkaran mikropların en az insanlık tarihi kadar eskiye dayandığını belirtmektedirler. Bu bilgilerden hareketle milyonlarca insanın ölümüne neden olan veba, kolera, çiçek, Covid-19 salgını gibi hastalıkların aslında korkulacak bir misafir değil de insanoğlunun yakından bildiği meselelerdir denilebilir (Bingöl, 2020, ss. 101-105).

İnsanoğlu bu meselelere yani milyonlarca insanı yerinden ve yurdundan eden hastalıklara doğadan ve geçmişteki deneyimlerinden faydalanarak karşılık vermeye çalışmıştır. Bu mücadele

serüveni ise geleneksel tedavi yöntemlerini doğurmuştur. Geleneksel tedavi yöntemleri, her toplumun kendisine has sosyokültürel yaşantısı sonucunda meşrulaşmıştır. Bu nedenle geleneksel tedavi sistemleri küreselden çok yereldir (Aslan vd., 2016, ss. 100-105). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) geleneksel tedavi yöntemlerini tanımlarken sağlığın korunması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu nedenle dini inanışlar, toplumsal tecrübeler, bilgi ve beceriler doğrultusunda hastalıklara çözüm önerilerinin tamamı geleneksel tedavi sistemleri kapsamına girmektedir. Bununla birlikte geleneksel tedavi sistemleri uzun yıllar uygulandığı için geleneksel tıp anlayışı ile özdeşleşmiştir. Buradan hareketle insanların sağlık krizi alanında yaşadıkları problemleri ampirik metotlarla bertaraf etme çabaları geleneksel tıp anlayışını ortaya koymuştur. Geleneksel tıp, nesilden nesle sözel ve görsel biçimde gelenek, görenek ve yaşam şekilleriyle adeta bir bilim haline dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle geleneksel tıp sistemleri herhangi bir coğrafyadaki insanların kendi yaşam felsefeleri şeklinde de ifade edilebilir (Talhaoğlu, 2021, ss. 16-29). İnsanlar asırlardır karşılaştıkları salgın hastalıklardan kendilerini geleneksel tıp sistemleri sayesinde korumaya çalışmışlardır. Bu geleneksel tedavi sistemleri insanları hem fiziksel hem de ruhsal olarak hastalıklardan korumuştur. Sadece salgın hastalıklar değil aynı zamanda herhangi bir hastalığa yakalanma aşamasında hastalığa tanı koyma, hastalığı iyileştirme veya hastalığı tedavi sürecinde bu tedavi yöntemlerinin rolü büyüktür. Geleneksel tedavi sistemleri çoğu zaman tamamlayıcı tıp veya alternatif tıp kavramları ile karıştırılmaktadır. Ancak bilinmelidir ki geleneksel tedavi sisteminin bir parçası olan geleneksel tıp uygulamaları kendine özgü bir sisteme sahiptir. Bu yönüyle de geleneksel tedavi sistemleri alternatif veya tamamlayıcı tedavi sistemlerinden farklıdır. Ancak günümüz bilgi çağında bile zaman zaman “geleneksel tedavi mi kültürel birikimleri yansıtıyor?” yoksa “alternatif tedavi mi kültürel birikimleri yansıtıyor?” tartışmaları halen devam etmektedir (Mollahalikoğlu vd. 2015, ss. 102-115). Bütün bu tartışmalara rağmen dünyada geleneksel ve tamamlayıcı Tıp (GETAT) tanımı konusunda ortak bir kararın olduğunu belirtmek oldukça zordur. Ancak 1998 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde kurulan (NCCAM) Ulusal Tamamlayıcı Tıp ve Alternatif Tıp Merkezi GETAT uygulama merkezi geleneksel tıp için şayet ki konvansiyonel tıp ile birlikte kullanılmaktaysa tamamlayıcı tıp kategorisinde görülmesini mümkün görmüştür. Yine benzer şekilde geleneksel tıp, konvansiyonel tıp uygulamaları yerine kullanılıyorsa alternatif tıp şeklinde değerlendirilebilir. Geleneksel tedavi sistemlerine genel bir bakış açısıyla bakıldığında hastalığın tedavi sürecinde modern tıbbı yardımcı yöntemlerinin tamamını kapsadığı anlaşılmaktadır (Ünal- Dağdeviren, 2019, ss.1-9).

Esasen geleneksel tedavi sistemleri toplumsal afetler, hastalıklar ve salgın hastalıklar sürecinde kişiyi veya kişileri mikroplardan koruma derindedir. Bu görev, dini ritüeller, fitoterapik karışımlar, farmakolojik yöntemler, masaj gibi egzersizlerle sağlanmaktadır. Sözelimi, geleneksel tedavi sistemleri dini ve kültürel bileşenlerden destek alarak hastalıklarla başa çıkılmasında insanlara güven, sevgi, umut vermiş ve halen de vermektedir. Geleneksel tedavi sistemleri asırlardır insanları korku, kaygı, öfke ve depresif davranışlardan muhafaza ederek hastalıklarla başa çıkılmasında öncülük etmektedir. Tedavi sürecinde kültürün bir parçası olan din olgusunun da önemi oldukça büyüktür. Bu vesile ile geleneksel tedavi sistemlerinin dini tecrübelerle de yakın bir ilişkisi bulunmaktadır (Çapçioğlu, 2021, ss. 271-274).

## 1. Geçmişten Günümüze Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar doğası gereği biyolojik birer olgudur. Bu olguların kökeninin insanlık tarihinden daha da eski olduğu söylenilebilir. Salgın hastalıklara sebebiyet veren bu biyolojik olgular yani bakteriler, virüsler, protozoanlar ve mikroorganizmalar insanların hayatını farklı şekillerde etkilemişlerdir. İnsanlar salgın hastalıklara sebebiyet veren bu mikroorganizmaların mahiyetini

kavrayana kadar olup biteni Tanrı'nın bir gazabı şeklinde yorumlamışlardır. İlk çağlardan günümüze kadar birçok epidemi ve pandemiye yol açan bu mikroorganizmalar, toplumsal mekanizmalar üzerinde domino etkisi oluşturarak insan ve doğa bileşeninde kırılmalara neden olmuşlardır (Kılıç, 2020, ss. 21-35). Bu nedenle denilebilir ki salgın hastalıklar milyonlarca insanın yaşamını etkilemiş ve halen ilk günkü etki düzeyini sürdürmeye de devam etmektedir. M.Ö. birkaç yüzyılda milyonlarca insanı yerinden yurdundan eden veba, kolera, cüzzam, sıtma, İspanyol Gribi, frengi gibi salgın hastalıkların toplumsal etkileri günümüzde devam etmektedir. Bu etkiler çok yakın tarihte ortaya çıkan ve dünyayı adeta zindana çeviren Covid-19 salgınıyla da daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

İnsanoğlunun salgın hastalıkları ile olan savaşı bilinmelidir ki rastlantısal değildir. Veba, sıtma, kolera, çiçek, cüzzam, frengi gibi hastalıklar sonrasında dünyanın 7 kıtasında toplumsal değişimler yaşanmıştır. Salgınlar toplumları demografik, politik, ekonomik ve sosyokültürel açıdan büyük risk altında bırakmayı sürdürmektedir. Günümüz dünyasında mega kentlerin varlığı salgınların yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Mega kentlerde birbirilerine bağımlı yaşayan insanların mikrop ve virüslere yakalanma olasılıkları oldukça yüksektir. Bir virüsün bir yerden başka bir yere gitmesi bir uçak seyahati ile eş değerdir. Bu vesile ile adeta çağ değiştiren salgın hastalıklar eskiden olduğu gibi günümüzde de ölüm rüzgârı saçmaya devam etmektedirler. Salgın hastalıklar sonrasında bütün dünyada yaşanan manzaralar benzerdir. Korku, endişe, panik, keyifsizlik, umutsuzluk gibi semptomlar ortaya çıkmaktadır. Bilimin en ilkel normlara sahip olduğu ilkel çağlarda insanlar, emraz-ı sâriye olarak da bilinen salgın hastalıklara karşı çözümü dinsel ritüellerde aramıştır. Ancak günümüzde insanlar olağanüstü durumlara sebebiyet veren salgın hastalıklar için çözümü bilimin ve dinin sentezlenmiş formunda aramaktadır. Dini ritüellerle Tanrı'nın gölgesine sığınan inananlar psikolojik doyum sağlayarak kendilerini daha güvende hissetmişlerdir. Fiziksel iyileşme için de bilimsel teknik ve yöntemlere başvurmuşlardır (Kılıç, 2020, ss. 21-35).

## 2. Salgın Hastalıklarla Başa Çıkma

İnsanoğlu, yüzyıllar boyunca, birbirinden farklı yıkıcı etkiye sahip salgın hastalıklara tanıklık etmiştir. Salgınlar ortaya çıktıkları toplumlardan doğal ve insani etkileşimler sonucunda neredeyse tüm milletleri etkileyecek noktaya gelmişlerdir. Sosyokültürel, iktisadi, demografik, dini ve politik faaliyetler sonucunda salgınlar kısa sürede kıtaları aşmışlardır. Bazen doğrudan temas, bazen ise dolaylı yollardan bulaşan virüsler insanlar için büyük tehdit oluşturmuşlardır. Öyle ki bazı salgın hastalıklar rüzgâr vasıtasıyla milyonların yaşamına mal olmuştur. Miyasma teorisini akla getiren bu ölüm rüzgârları, insanlığın korkulu rüyası vebadan sonra kolera, çiçek, sıtma gibi salgın hastalıkların yayılım hızını artırarak dünya üzerinde milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. İnsanlık ilk çağlardan beri salgın hastalıklar karşısında farklı alanlarda mücadele etmektedir. Bunlar; bilimsel tıp, dini ritüeller ve belki de en önemlisi kültürün bir parçası olan geleneksel tedavi yöntemleridir. Her toplum gerek lokal gerekse küresel olsun hastalıklarla başa çıkmada geleneksel tedavi yöntemleri aracılığıyla mücadele vermişlerdir. Yani her millet kendi geleneksel tedavi yöntemlerini kullanarak hastalıkların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Böylece bireylerdeki stres, kaygı, korku ve endişeler en aza indirilmeye çalışılmıştır (Gürsu- Bayındır, 2021, ss. 181-220).

Baş çıkma; insan hayatının verimliliğini etkileyen doğal afetler, kıtlıklar, çekirge istilaları, salgın hastalıklar gibi olaylar sonrasında gerilimi azaltma, gerilime tahammül gösterme sürecidir. Baş çıkma; bireylerin karşılaştıkları zorlu yaşam olaylar karşısındaki duygusal, davranışsal ve bilişsel tepkileridir.



Başka bir ifadeyle başa çıkma bireylerin yaşantısında strese neden olan kaynaklarla bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yapılan savaştır (Lazarus – Folkman, 1984, ss. 89-91).

Başa çıkma; problem odaklı başa çıkma ve duygusal odaklı başa çıkma şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Herhangi bir hastalığa yakalandığının haberini alan insanların yapmak istedikleri ilk şey probleme yönelme istekleridir. Hastalar burada farklı stratejiler uygulamaya çalışmaktadırlar. Geleneksel tedavi sistemlerine başvurma bu uygulamalardan biridir. Çünkü herhangi bir salgın hastalığa yakalanan bir birey ya hastalığı inkâr edecek veya hastalık için çözüm önerilerini dikkate alacaktır. Bu vesile ile geleneksel tedavi sistemlerinin hastalığa yakalanmış kimseler için adeta umut kapısı olduğu söylenebilir. Örneğin; bin yıl önceki kavimlerin veba, kolera, sıtma gibi hastalıklarla geleneksel tedavi sistemleri ile mücadele vermiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Hastalar burada problem odaklı düşünerek hastalığın üstesinden gelmek için geleneksel tedavi sistemlerini kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir. Bu kararlı tutumun hastaları stresten, kaygıdan ve korkudan uzaklaştırmış olduğu savunulabilir. Aynı şekilde hastalar bu tedavi sistemlerinin asırlardır gelenek haline geldiğini, toplumun bütün sınıfları tarafından kullanıldığını bildikleri için çekinmemektedirler. Aksi halde hastaların deneyecekleri, kendilerini koruyacakları pek fazla alternatifleri olduğu söylenemez (Gencer-Cengil, 2021, ss. 134-135). Dünyada birbirinden farklı kabileler, topluluklar olduğu için birbirinden oldukça bağımsız geleneksel tedavi sistemleri bulunmaktadır. Her ne kadar tedavi yöntemleri farklı olsa da amaç fiziksel, psikolojik ve ruhsal olarak iyi oluşu sağlamak yani kişilerin yaşam kalitesini en iyi şekilde yükseltmektir. Bu vesile ile akupunktur, yoga, kupa uygulaması, unani tıp vb. tedavi sistemleri hastaların beklentilerini yansıtan uygulamalar olmuşlardır. Aynı şekilde bu uygulamalar hastaları stresten, kaygıdan, depresyondan, sakat kalmaktan, ölüm korkusundan da uzaklaştırmıştır. Bu geleneksel tedavi sistemlerindeki birikim, dini kaynaklardan ve ata kültüründen sağlandığı için çoğu ülkede geçmişe duyulan saygının nişanesi olarak kutsal kabul edilmiştir.

### 3. Salgın Hastalıklarla Dini Başa Çıkma

İnsan, yaşamı boyunca sosyal yaşantısı içerisinde hiç beklemediği travmalara maruz kalabilir. Bu travmalar bir cinsel istismar olabileceği gibi, doğal afet veya herhangi bir salgın hastalık da olabilmektedir. Dünya tarihinde toplumsal işleyişi alt üst eden birçok zorlu yaşam olayı olmasına rağmen en çok derin yara bırakan hadiseler salgın hastalıklardır. Tarih boyunca insanlar kendilerini zorda bırakan, üstesinden gelemeyeceklerini düşündükleri olaylarda sığınabilecekleri güvenli bir liman aramış ve bu nedenle çoğu zaman dini tercih etmiştir (Uysal vd., 2017, s. 140). Örneğin; Jüstinyen Vebası'nın Roma'da sebep olduğu toplumsal yıkımlar halkı Kutsal Melek Kalesi olarak bilinen Castle St Angelo'nun önünde, sığınılacak güvenli bir liman olan Tanrı'ya toplu yarıştırmaya teşvik etmiştir. (Sir Gavaz & Masalçı Şahin, s. 282) Hitit dönemine ait metinlerde hükümdar II. Mursili'nin işlenen günahlardan dolayı ülkenin başına bela olduğuna inandığı salgından kurtulmak için veba dualarına başvurduğu bilinmektedir. (Sir Gavaz & Masalçı Şahin, s. 193)

İnsanlık kara veba, kolera, sıtma vb. hastalıkların sebep olduğu salgınlardan sonra yakın tarihte ortaya çıkan Covid-19 ile bu olağanüstü durumu tekrar yaşamak zorunda kalmıştır (Sami, 2021, s. 55). Covid-19 pandemisi Çin'de ortaya çıkmasına rağmen kısa süre zarfında küresel bir mesele haline gelmiştir. Covid-19 virüsü bütün dünyayı abluka altına almış ve gündelik sosyal hayatta refaha erişim kolaylığını kısıtlamıştır. Turizm şirketleri, lojistik ve ulaşım taşımacılığını yapan ulusal ve uluslararası firmalar, restoranlar, alışveriş merkezleri, toplu taşımalar, kütüphaneler, sokaklar her zamanki gibi güvenli olmamıştır. Salgının seyrini yavaşlatmak amacıyla bütün dünyada bazı yeni uygulamalar

başlatılmıştır. Toplu organizasyonlar (düğünler, cenaze törenleri, toplu yemekler, spor aktiviteleri, konserler, dini ibadetler) iptal edilmiştir. Salgın karşısında çaresiz kalan insanlar olup biteni anlamlandırmakta zorlanmışlardır (Baysal- Taş, 2022, ss. 101-111). Virüs tahmin edildiğinden daha hızlı yayılmış ve beklenilenden daha fazla ölümlere neden olmuştur. Bilim insanlarının bazı ölümlerin mutasyona uğramış Covid-19 virüsünden kaynaklandığını belirtmeleri salgın nedeniyle yaşanan kaotik süreci perçinlemiştir. Çünkü virüsün ne zaman ve ne şekilde son bulacağı kestirilememiştir. Bu belirsizlik, insanlarda korku ve kaygıyı iyice tırmandırmıştır. İnsanların uzun süre evde kalmaları yalnızlaşmalarına neden olmuştur. Bu zorlu süreçte birçok insan ev ortamında farklı davranışlara başvurmuştur. Sigara içmek, alkol kullanmak, dijital hayata ağırlık vermek gibi davranışlar aile içi şiddetin yaşanmasına ve boşanmaların artmasına zemin hazırlamıştır. Bu stresli ve zorlu sürecin önüne geçmek için insanlar psikolojik desteğin yanı sıra dini inanç mekanizmalarını da devreye koyarak problemle baş etmeye çalışmışlardır (Bulut-Koç, 2022, ss. 285-297).

Din olgusunun sosyal hayatta yaşanan zorlukların üstesinden geldiği, zorlu hayat olayları karşısında moral ve motivasyon sağlayıp – sağlayamadığı, teselli verip-vermediği, duyguları ne derecede kontrol ettiği Sigmund Freud, Carl Gustav Jung ve Viktor Frankl gibi sosyal bilimciler tarafından kaleme alınmıştır. Kenneth Pargament ise diğer sosyal bilimcilerin aksine din olgusunun bu kazanımlarını dinî başa çıkma adı altında incelemiştir. Pargament'in tezine göre herhangi bir zorlu yaşam olayında dini başa çıkma, kişilere teselli vermektedir. Yine Pargament'e göre dini başa çıkma olumsuz olaylarda, duyguların kontrollü bir şekilde hareket etmesini sağlamaktadır. Başa çıkma bu katkıların yanı sıra sağladığı manevi destek sayesinde kişileri stresten ve ani öfke patlamalarıyla sergilenecek zararlı davranışlardan alıkoymaktadır. (Ayten- Sağır, 2014, ss.5-13). Aynı zamanda yapılan bazı çalışmalarda salgın hastalıklar zamanında maneviyatın ümitsizliği azalttığı ve dayanıklılığı artırdığı ortaya çıkmıştır (Gülerce ve Maraj, 2021; Maraj vd., 2021).

Dini başa çıkmanın ruhsal iyi oluşu sağlamanın yanı sıra kişilerin sağlıklı kalmalarında da oldukça büyük bir önemi bulunmaktadır. Zorlu yaşam olaylarını dini başa çıkma ekseninde ele alan insanlarda, kalp hastalığı, tansiyon, kolesterol ve uyku bozukluğu gibi sağlığı tehdit edecek belirtiler en aza indirgenmektedir. Dini başa çıkma vasıtasıyla insanlar adak kesmeye yönelmekte, namaz kılmakta, oruç tutmayı daha çok arzulamaktadır. Bütün bunların sonucunda kişiler karşılaştıkları problemleri büyütmeğe çok iyimser bir şekilde ele almayı tercih etmektedir. Bu sebeple dua etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, salavat getirmek, Allah'a yönelmek, Allah'a yakın olmak gibi davranışlar kişileri ferahlatmaktadır (Gencer- Muammer, 2021, ss. 151-156).

Fereshteh Ahmadi ve çalışma arkadaşları "Din, Kültür ve Hastalık" ilişkisini ele aldıkları çalışmada geleneksel tedavi sistemlerinin hem kültürün hem de dinin hegemonyasından çok uzak olmadığını belirtmişlerdir. Başa çıkma alanında yapılan birçok çalışmanın asıl kökeninin varoluşsal meselelere dayandığını iddia eden Ahmadi ve çalışma arkadaşları, ilk çağlardan beri bazı uygulamaların ve stratejilerin dini sembollerle hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen toplum tarafından kutsal görülmesinin, sorunlarla başa çıkmada kolaylık sağladığını vurgulamışlardır. Konuya daha da açıklık getiren Ahmadi ve çalışma arkadaşlarına göre dini başa çıkma aracı olarak görülen doğa olayları aslında kültürün bir parçasıdır. Dini başa çıkma meselelerini kültürel oryantasyon sistemiyle ele alan Ahmadi ve çalışma ekibi kriz zamanlarında yaşanan olayları kültürel oryantasyon ekseninde değerlendirmiştir. Dolayısıyla kriz zamanlarında bireylerin dine yönelmelerindeki temel nedenin, dinin kendi sosyokültürel bağlarındaki formlar olduğunu savunmuşlardır. Anlaşılacağı üzere din, bazı toplumlarda sosyal yapıyı şekillendiren tek bir kaynak olmayabilir. Bu sebeple gündelik yaşamda dinin daha az ilgi

gördüğü kültürlerde olaylarla başa çıkmada bazı geleneksel değerlerin ve uygulamaların dini ritüellerin yerini aldığı söylenebilir. Bu sebeple geleneksel toplumlar başa çıkmayı dine yönelmekten çok sosyalleşme ve geleneklere bağlılık şeklinde ele almaktadır (Ahmadi vd., 2018, ss. 21-36).

Tarih boyunca birçok toplumda salgın hastalıkların üstesinden gelmek için doğaüstü yöntemlere başvurulmuştur. Doğaüstü güçlere yönelik bu tutumlar kültürel bir metot olmakla birlikte teolojik bir yöntem olarak görülmüştür. Salgın hastalıkların ortaya çıktığı dönemlerde başa çıkma yöntemi olarak kullanılan geleneksel tedavi uygulamalarının yanında dini ritüellere de başvurulduğu söylenilebilir. Yerel ve küresel düzeyde bilinen şifalı bitkiler, sular, topraklar, adak ve kurban kesmeler geçmişte olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır. Salgın dönemlerinde insanlar, kültürel bilgi birikimlerinin ışığında bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi için geleneksel yöntemlere başvurmuştur. Bu amaçla hazırlanan balgam sökücü ve ateş düşürücü karışımlar fitoterapi uygulamalarının klasik örneklerindedir. Bununla birlikte akupunktur, yoga, homeopati, apiterapi, moksa, reiki, hacamat, sülük, masaj egzersizleri ve büyü yöntemleri gibi faktörler hastalıkla başa çıkmada dini ve tıbbi uygulamaları etki düzeyi bakımından karşı karşıya getirmiştir (Kaplan, 2020, ss. 35-43).

#### 4. Geleneksel Bağlamda Din ve Tıp İlişkisi

Din ve tıp bilimlerinin karşılıklı ilişkisi asırlar öncesine dayanmaktadır. İlk çağlardan günümüze kadar geleneksel tıp ve din karşılıklı bir şekilde birbirlerine desteklemişlerdir. En açık ifadeyle insanlar salgın hastalıklar karşısında dinin önderliğindeki geleneksel tedavi uygulamaları sayesinde baş etme yöntemlerine yönelmişlerdir denilebilir. Öyle ki Mısır, Çin, Hindistan ile birlikte Asurlar, Hititler ve Amazondaki Kızılderililer bile deri, zihinsel ve enfeksiyonel hastalıklara geleneksel tedavi sistemleri ve ruhani güçler sayesinde karşı koymuşlardır. M.Ö. 3200-1025 tarihlerinde bile Mezopotamya'daki tıbbi uygulamalar daha çok doğaüstü ve natüralist paradigmalara dayanmıştır. Bitki yapraklarının kökleri, hayvan derileri doğal tedavi yöntemleri olarak kullanılmıştır. Teoloji ile tıp ilişkisinin bariz bir şekilde görüldüğü Zerdüşt inancında din adamlarının şifa dağıtıcı hekim rolleri dikkat çekmektedir. Zerdüşt dini inancına göre bütün hastalıklar kötü ruhların insan bedeninde oluşturduğu kirlilikten kaynaklanmaktadır. Bu sebeple kirletilmemiş topraktan elde edilen şifalı bitkilerden hazırlanan droglar tedavi edici özelliğinin yanında ruhu da kirden arındırmaktadır. Ayriyeten Zerdüşt din adamlarının şifa amacıyla hastalara kutsal metinleri okuduğu da bilinmektedir. İndus Vadisi (M.Ö. 2300–1700) kabilelerinde ise dini kanaat önderleri hastaları iyileştirmek adına müzik ve dans ritüellerine, büyü sözlerine başvurmuşlardır (Koenig, 2019, ss. 282-291). M.Ö. 13 yy.'da Mezopotamya'da cüzzam hastalığına yakalanan birinin yedi gün boyunca vücudu insan spermi ile ovulur ve ardından Tanrı'ya çeşitli sunaklar sunulur. Son olarak keklikle hastanın vücudu silinir (Kılıç, 2021, s. 259). Geleneksel tıbbın dini uygulamalarla sentezlendiği bu tedavi yöntemleri geçmiş dönemlerden bu yana iç içe olan din ve tıp ilişkisini ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle geleneksel tedavi sistemlerinin, “Kaba ve Yontma Taş Devri'ne” belki de daha öncesine kadar tekabül ettiği söylenilebilir. Mısır, Afrika, Yunan, Çin, Hindistan, Pers gibi ülkelerde enfeksiyonel hastalıklarla mücadele etmede geleneksel tedavi uygulamaları kullanılmıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki geleneksel tedavi sistemleri günümüz bilgi çağında bile tedavisi bulunamayan birçok hastalık veya salgın hastalıkta başvurulmuş ilk mercilerdir. Geleneksel tıba bu kadar yoğun teveccühün gösterilmesi basit tıbbi tekniklerle, egzersizlerle yapılabilir olmasıdır. Bununla birlikte geleneksel tedavi sistemlerini popüler kılan bir diğer özellik kolayca erişilebilir ve bilim insanları tarafından da desteklenmiş olmasıdır (Bagwana, 2015, ss. 13-32).

En basit bir ifade ile toplumlar dün olduğu gibi bugün de geleneksel tıbbi uygulamalar sayesinde hastalıklarla başa çıkmaktadırlar. Nitekim sadece birkaç yıl öncesinde ortaya çıkan Covid-19 salgınında bile modern tıp çaresiz kalırken, insanlar geleneksel sağlık bilgileri doğrultusunda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu vesile ile iştah açıcı besinler, kemik ve eklem ağrılarını azaltacak fitoterapi ve masaj uygulamalarına başvurmuşlardır. Bu durum gösteriyor ki tıp her ne kadar bilimsel olarak ilerlese de insanlar bu geleneksel tedavi yöntemlerinden asla vazgeçmemektedir. Dünya genelinde bugün bile yaygın bir şekilde tercih edilen bazı geleneksel tedavi sistemleri mevcuttur ve çoğu insan tarafından bu geleneksel tedavi sistemleri en az modern tıp kadar ilgi görmektedir. Ancak bu kadar ilgi görmesine rağmen hangi tedavi sisteminin hangi ülkeye ait olduğu, ne şekilde uygulandığı pek bilinmemektedir. Bu kafa karışıklığının giderilmesi için aşağıda birbirinden bağımsız 8 milletin geleneksel tıbbi uygulamaları tarihsel, sosyolojik, dini ve psikolojik etkenler göz önünde bulundurularak genel hatlarıyla ele alınmıştır.

## 5. Geleneksel Tıp Uygulamaları

### 5.1. Türk Tıbbı

İlkel toplumlardan gelişmiş uygarlıklara kadar birçok toplumda hastalıkların kaynağı merak edilmiştir. Çoğu toplum hastalıkların nedenlerini büyüsel veya doğaüstü olaylara dayandırırken birçoğu da sosyokültürel yaşanmışlıklara bağlamıştır. Tarih boyunca birçok devlet ve milletle kültürel bağlar kurabilmiş Türk milleti de diğer toplumlar gibi hastalıkların nedenlerini farklı bakış açılarıyla ele almıştır. Öyle ki hastalıklara çözüm yöntemlerini geliştirmiş ve geleneksel Türk tıbbi sisteminin oluşmasını sağlamışlardır. Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya Afrika'ya ve Avrupa'ya kadar uzanan medeniyet serüveninde kurucu rol oynamıştır. Bu süreçte birçok salgın hastalıkla da haşır neşir olmak zorunda kalmıştır. Kadim Anadolu ise hem sosyokültürel hem de politik açıdan birçok milletin konargöçer olarak uğradığı bir konumu teşkil etmesi sebebiyle birçok millete ev sahipliği yapmış, insani ilişkilerle kurulan toplumsal bağı güçlendirmiştir. Anadolu'ya farklı coğrafyalardan gelen birçok topluluk kültür, dil, din, sanat gibi toplumsal değerlerin yanı sıra hastalıkları da beraberinde getirmişlerdir. Yaşanan zorlu süreçte insanların hastalıklarla mücadelede başvurduğu etkili yöntemlerden biri de Türk tıbbıdır. Türkler, tarihsel ve kültürel bilgi birikiminin sağladığı kaynakla hastalıkların sağaltılmasında tecrübeye sahip olan bir millettir. Günümüz dünyasında da halen birçok salgın hastalıkta eski geleneksel değerlere dayanan çeşitli majik yöntemlere başvurulmaktadır. Bu yöntemlerin temelinde ise Türklerin inanç unsurları oldukça etkili olmuş ve halen de etkisini sürdürmektedir. Bu sebeple Türk kültüründe halk hekimliği olarak da nitelendirilen sağmalcıların dün olduğu gibi bugün de geleneksel tedavi sistemlerinin nesilden nesille aktarılmasında payları büyüktür. Orhan Türkdoğan, Türklerin sosyal ve kültürel hayatında 'geleneksel tıp' olarak bahsedilen halk hekimliği uygulamalarının tarihsel geçmişi, doğa olayları ile yapılan mücadelelere dayandırmaktadır. Özellikle Türklerin salgın hastalıklarla başa çıkmalarında sihir ve büyü'nün önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir. Eski çağlarda hastalıkları sebebini anlamayanlar, ne olduğuna kanaat getiremeyenler hastalıktan kurtulmak için sürekli bir arayış içerisine girmişlerdir. Bu nedenle sağaltıcılara yani şaman olarak isimlendirilen kesime müracaat etmişlerdir (Tekel, 2020, ss. 819-822).

Geleneksel Türk tarihinde uygulanan ilk hekimlik modellerinden biri de hipnotize tedavi sistemidir. Herhangi bir hastalığa yakalananlar ritim, müzik ve dansın etkisiyle tedavi edilmeye çalışılmıştır. Kötü ruhları vücuttan atmak için hastalar hipnotize tedavi sisteminde kullanılan hızlı, yavaş, sert, yumuşak melodilerle morallendirilmiştir. Batı toplumları herhangi bir salgın hastalık sürecinde ruh sağlığı bozulanları hasta olarak kabul etmemiştir. Batılı toplumların aksine Türkler ise ruh

sağlığına ve ruh tedavilerine büyük önem vermiştir. Müzikle geleneksel tedavi uygulamalarını bilinçli bir biçimde ilk uygulayan toplum Türklerdir. Müzikle tedavi uygulamaları Türklerin yaşantısında yaklaşık 6000 yıl öncesine dayanır. Hoca Nasır Musa, Keyhüsrev vb. Arap bilginleri ile beraber Farabi ve Tabip Şuuri'nin, geleneksel tıp anlayışı olarak benimsedikleri müzikle tedavi üzerine çalışmaları olduğu bilinmektedir. Bunların çoğu 'müzikten anlamayan bir hekimin tıp alanında da başarılı olması çok nadirdir' diyerek müziğin önemini vurgulamışlardır. Ayrıca Türk tıp dünyasının önemli şahsiyetlerinden İbn Sina da Kitabü's Şifa eserinde; "tedavinin en iyisi, hastanın aklî ve ruhî güçlerini müzikle tedavi etmektir" demiştir. Birçok defa hastalıkla mücadele etmek, hastalığın üstesinden gelmek için hastaya musiki dinletmenin elzem olduğunu belirtmiştir (Erer- Atıcı, 2010, ss. 29-32).

Türk toplumunda geçmişten beri kullanılan geleneksel tedavi yöntemlerinden bir diğeri de apiterapi uygulamasıdır. Apiterapi ile birlikte kupa ve sülük uygulaması da uzun zamandan beri kronik hastalıklarda uygulanmaktadır. Ayrıca birçok derde deva olan ve birçok salgın hastalıkla başa çıkma manasında kullanılan fitoterapi uygulaması önemli bir yer tutmaktadır. Türk toplumunda halkın teveccüh gösterdiği geleneksel tedavi sistemleri elbette yukarıda zikredilen uygulamalarla sınırlı kalmamaktadır. Türkler eskiden beri şifalı sularla tedavi yöntemlerini uygulamaktadır. Türkler cüzzam ve sedef gibi deri hastalıklarında şifalı su kaynaklarından ve şifalı topraklardan faydalanmışlardır. Herhangi bir salgın hastalık sonrasında kas ağrıları, kireçlenme, romatizma ağrılarının önüne geçilmesinde şifalı sular ve topraklar etkili olmuştur. Bu tedavi uygulamalarıyla insanlar stres ile kolayca baş edebilmiştir. Nezle, grip veya vücut ateşinin yükseldiği durumlarda hamama girmek, terleyerek mikropları atmak da Türkler için oldukça popüler bir uygulama olmuştur. Veba, kolera, çiçek salgını gibi hastalıklarda mikropların vücuda yerleşmesi sonrasında hamama girilerek terleme ile mikropların vücuttan atılmaya çalışılması kuvvetle muhtemeldir. Günümüzde uzmanların bütün uyarılarına rağmen Türk halkının uyguladığı geleneksel tedavi yöntemlerinden biri de bel fıtığı tedavisi için başvuru bel çektirmedir. Tıpkı bel çektirme gibi oldukça tehlikeli bir yöntem olan ve birçok insanın hayatına mal olan geleneksel tedavi uygulamalarından bir diğeri de Türk kültüründe kırık ve çıkıkçılardan yaygın bir şekilde tercih edilmesidir. Türklerde uygulanan geleneksel tedavi sistemleri arasında eskiden beri yaygın olan ve halen de yüksek oranda rağbet gören inançla tedavi yöntemi de oldukça popülerdir. Başa gelen herhangi bir talihsiz olay sonrasında olup biten nazarla ilişkilendirilir. Kötülüklerden korunmak ve kem gözlerden kurtulmak için kurşun döktürme, okuyup üfleme (Rukye) gibi yöntemlere başvurulmaktadır. Felçli kalmamak, akıl sağlığını kazanmak vb. bazı uygulamalarda türbeler insanlar için ümit ışığı olmuştur. Türbe ziyaretleri de inanç sistemine dayalı geleneksel tedavi uygulamalarından birisidir. Türbe ziyaretlerinden sonra adak kesmek, yerel düzeyde tanınırlığı olan âlimlerden dertlerine deva bulmak manasıyla muska yapmak da halen başvuru yöntemler arasındadır. Herhangi bir amansız hastalıkta vücut bağışıklığını artırmaya yönelik şeyhler veya mollalar tarafından fitoterapik uygulamalarla (bitkisel karışımlar) hazırlanan farmakolojik karışımların şifalı olduğuna inanılmaktadır. Bu karışımlar sayesinde mikropların bedenden kolayca atıldığı düşünülmektedir (Yılmaz, 2020, ss. 941-953).

Covid-19'un ortaya çıktığı ilk zamanlarda, dünyanın en gelişmiş ülkeleri arasında görülen İngiltere, Almanya, ABD gibi ülkelerde bitkisel ilaçlar sıklıkla kullanılmıştır. Türkiye'de de Covid-19 sürecinde GETAT uygulamasının bir parçası olan geleneksel tedavi yöntemlerinden sıklıkla faydalanılmıştır (Keten, 2022, ss. 109-114).

## 5.2. Çin Tıbbı

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), geleneksel tıp (GT) kavramına şu şekilde açıklık getirmektedir; “Hastalıkları tedavi etmek ya da önlemek için tek başına ya da başka tedavilerle beraber uygulanan; bitki, hayvan ve/veya mineral kaynaklı ilaçlar, ruhsal tedaviler, manuel teknikler ve egzersizler gibi farklı yöntemler içeren sağlığa ilişkin uygulamalara verilen addır.” Çin Halk Cumhuriyeti’nin geleneksel tıp uygulamaları arasında en iyi bilinen tedavi sistemleri akupunktur ve moksa (moxibustion) bitkisel tedavilerinin yanı sıra masaj uygulamalarının da önemli bir yeri vardır. Günümüzde geleneksel Çin tıbbı tedavisi Kore, Japonya, Vietnam, Tayvan gibi Uzak Doğu ülkelerinde halen oldukça yaygın kullanılmaktadır. Geleneksel Çin tıbbı, her ne kadar günümüzden 3.000 yıl öncesine dayansa da halk arasında popülaritesini korumaktadır. Günümüzde Çin halkının yaklaşık yüzde 40’ı herhangi bir salgın hastalık esnasında bu tedavi sistemlerinden aktif bir şekilde faydalanmaktadır (Ekmekçi, 2018, ss. 132-145). Geleneksel Çin tıbbının en büyük önemi hasta ve hastalığın semptomlarını bütüncül bir şekilde ele almasıdır. Geleneksel tedavi sisteminde kullanılan ilaçların tedavideki rolleri Yin Yang ve Wu Xing’in beş unsur teorisi (metal, tahta, su, ateş ve toprak) içerisinde ele alınmaktadır. Teoride bu beş madde arasındaki etkileşimin insan vücudu üzerindeki işlevsellikleri temsil edilmektedir. Çin tıbbında etkili olan kültürel ürünler, droglar, baharatlar ve elle yapılan terapilerin yanı sıra akupunktur ve moksa gibi egzersizler de nefes almayı kolaylaştırmaktadır. Her bir yöntem için uygulanan teknikler hususidir. Bu teknikler, Çin’in maruz kaldığı birçok salgın hastalık döneminde insan vücudunda beliren semptomları azaltmak için de kullanılmıştır. Bu yöntemler sayesinde hastalar, salgın hastalıkla kolayca baş etme imkânı elde etmişlerdir (Arslan vd. 2016, ss. 100-105). Geleneksel Çin tıbbında, insanoğlunun karşılaştığı hastalıklar vücudun hassas noktalarında meridyen şeklinde nitelendirilir. İnsanlardaki hastalıkların ortaya çıkmasının ana sebebi meridyenlerdeki yaşam enerjisini oluşturan kanalların rutin işleyişinin aksamasıdır. Akupunktur tedavi yöntemiyle vücuttaki meridyenlerin belli noktalarına iğne batırılarak vücudun kaybettiği enerji yeniden açığa çıkarılır. Vücudun sönmek üzere olan enerjisi uyarılarla tekrar canlanır. Bu uyarılardan sonra vücudun enerjisi kendi kendini toparlamaya başlar (Kavaklı, 2010, ss. 1-4).

Herhangi bir salgın hastalıkta eklem ağrıları, kusma, ishal, bulantı, halsizlik belirtilerinin görülmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu semptomların görüldüğü salgın hastalık sürecinde geleneksel tıbbi uygulamalardan biri olan akupunkturun sinir sistemini düzenlemekle görevlendirildiği söylenilebilir. Ağrıyı azaltma özelliğinden dolayı akupunktur halk arasında sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Çin başta olmak üzere, Uzak Doğu Asya ülkelerinde binlerce yıldır bu tedavi sistemi hastalıklarla başa çıkma adına uygulanmaktadır (Ploeg-Xiaboın, 2009, ss. 26-33). Geleneksel Çin Halk Hekimliğinde akupunkturun yanı sıra binlerce yıldır uygulanan diğer bir tedavi yöntemi de ‘moksa’dır. Moksa, enfeksiyon oluşturan zararlı bakteriyelleri kapan, derinin üstüne yerleştirilen ince bir çubuğun üzerindeki pamuk parçalarının yakılmasıyla uygulanan bir tekniktir. Her ne kadar Batı’da uygulanan kupa tedavisine benzetiliyor olsa da aslında ikisi birbirinden oldukça farklıdır. Ancak moksa da akupunktur geleneksel tedavi sistemi gibi Qi’nin ana meridyenlerindeki hayati noktaların harekete geçirilmesini amaçlamaktadır. Moksa tedavisinde pelin otu yakılır ve hassas çubuklar aracılığıyla elde edilen pelin otu bitkisinin dumanı cilde enjekte edilir. Bu uygulama aslında şifalı bitkilerden buhurdan oluşturularak mikropların bedenden atılması yöntemidir. Moksa tedavisinde temel amaç, kan basıncı ve kan akışını harekete geçirmektir. Bununla beraber moksanın ishali durdurmaya, kronik eklem ağrıları geçirtirmeye, mide ağrılarına ve mide kramplarına iyi geldiği de söylenilir. Çin’in devasa nüfusu düşünüldüğünde, insanların herhangi bir salgın hastalık esnasında nitelikli ve elverişli sağlık hizmetlerine ulaşmasının pek mümkün olmadığı bilinmektedir. Akupunktur ve moksa tedavisiyle insanlar kendilerini daha dinç ve daha sağlıklı



hissetmişlerdir. Bu geleneksel yöntemler sayesinde insanlar asırlardır gündelik hastalık veya salgın hastalıklarla baş etmeye çalışmışlardır (Pandev et al., 2013, ss. 1-11).

### 5.3. Hint Tıbbı

Hindistan Yarımadası, köklü bir geçmişe sahip geleneksel tıbbi tedavilere ev sahipliği yapan geniş şifalı bitkileri kapsayan bir depodur. Asırlardır Hindistan'ın sağlık sistemi ile sentezlenen alternatif ilaçlar (droglar), mineraller ve organik maddeler elde edilmektedir. Bitkisel ilaçların hazırlanmasında kırsal nüfusun en az yüzde 70'i ayurvedik geleneksel tıp sistemine bağlıdır ve bu bitkisel formülasyonlar ile şifa aramaktadır. Ayurveda'nın gerçek manası "yaşam bilimi"dir (Pandey et al., 2013, ss. 1-11). Ayurveda geleneksel tedavi sisteminde amaç; insanın vücut, zihin ve ruh üçlüsünü bir arada sıhhatli tutmaktır. Herhangi bir hastalık belirtisi oluştuğunda asıl amaç bu belirtileri temizlemek değil, hastalığın ortaya çıkış sebebini açığa çıkarmak ve hastayı hastalıktan kurtarmaktır. Bu hastalıktan kurtulmak için vücudun temizlenmesinde ve yenilenmesinde doğal karışımlara yani droglara ağırlık verilmektedir. Ayrıca tedaviyi tamamlayıcı bazı geleneksel teknikler (diyet, masaj, yaşam stili değişikliği) de uygulanmaktadır. Vücudun savunma mekanizmaları mikrop ve bakterilere karşı güçlendirilir, bireyin sağlıklı bir yaşam sürmesi sağlanır. Ayurveda geleneksel tedavi sistemi Budizm'in kurucusu Buda tarafından da tavsiye edilmiştir. Dini bir yönü olması vesilesiyle de birçok tedavi sisteminde korkusuzca tercih edilmiştir. Buda'nın tavsiyeleri sonrasında bu tedavi sistemi kutsal kitaplara da konu olmuştur. Gerek hastalık gerekse salgın hastalıklarda bu tedavi sistemi kullanılarak hem hastalıkla başa çıkma hem de dini başa çıkmaya çalışılmıştır (Talhaoğlu, 2021, ss. 16-29).

Hindistan'da yaygın olan bir diğer geleneksel tedavi sistemi ise Yoga'dır. Yoga'nın kavramsal arka planının tarihsel kökeni antik çağlara dayanmaktadır. Her ne kadar pek çok insan yogayı bir bitki veya bir ağaç gibi düşünse de yoga zihinsel, fiziksel ve ruhsal iyi oluşun doğal halidir. Herhangi bir sağlık problemi esnasında insanların öze yönelmesinde aracı olan, insanlara huzur ve keyif veren, erdemli bir sanat yolu ve davranışsal bütünlüklerdir. Yoga, herhangi bir zorlu yaşam olayında kişileri stresten uzaklaştırmak için fiziksel egzersizler, nefes alma teknikleri, gevşeme, meditasyonel farkındalıklarla hastaları sakinleştirir. Yoga, kaygının azaltılması ve kişinin yaşam kalitesinin daha fazla artırılması adına uygulanan tekniklerin bütünüdür. Bu teknikler ile metabolik kan basıncı düzene girer. Kısacası Yoga, kaygı ve stresle başa çıkma adına hastaların motivasyonlarını farklı yöntemlerle iyileştirme sanatıdır (Ghosh, 2022, ss. 25-29). Bu iyileştirme sanatı, asırlardır salgın hastalıklar ve diğer hastalıklarda vücuda güç vermekte, zihni sakinleştirmektedir. Bu uygulama ile birlikte insanlar stres, kaygı ve depresif davranışlardan kaçınır. Yani yoga meditasyonları hastalara hem fiziksel hem de ruhsal olarak iyi bir ruh hali kazandırmaktadır. Nitekim çok yakın tarihte ortaya çıkan ve uygulanan sıkı karantina tedbirleriyle milyonlarca insanda fiziksel ve ruhsal çöküş meydana getiren Covid-19 salgınında, insanların en çok tercih ettiği geleneksel tedavi yöntemlerinden biri de yoga olmuştur.

### 5.4. Mısır Tıbbı

Geleneksel tedavi yöntemlerini sahada en çok uygulayan medeniyetlerden bir diğeri de Mısır Uygarlığıdır. Mumyalama yöntemlerinin kullanılma sıklığı ve gelişiminin artmasıyla beraber Mısır Uygarlığı tıbbi uygulamalarda çağının ötesinde teknikleri insanlık mirasına katmıştır. Ünlü tarihçi Herodot'un övgüyle bahsettiği Mısır tıbbıyla ilgili şu sözleri bunu kanıtlar niteliktedir: "Ayda bir defa üç gün, içlerini temizlerler. Alttan ve üstten çıkarıcı ilaçlar ve çareler kullanırlar. Çünkü onlara göre bütün hastalıkların kaynağı besleyici maddelerdir." (Sir Gavaz & Masalcı Şahin, 2021, ss. 302-303) Günümüzde dünyanın birçok ülkesinde yürütülen bilimsel çalışmalar, müze ve arşiv araştırmaları eski Mısır



papirüslerinden faydalanmaktadır. Papirüsler aracılığıyla geleneksel tıp biliminin geliştiği Eski Mısır'daki uygulamalar açığa kavuşturularak güncelliğini korumaktadır. Bu papirüslerden elde edilen bazı bilgilere göre geleneksel tedavi uygulamalarının başında kupa tedavisi yer almaktadır. Kupa tedavisi dünyanın farklı coğrafyalarında, konvansiyonel hastalıklarla ya da kronik hastalıklarla başa çıkılması adına yoğun bir şekilde tercih edilmektedir. Kupa tedavisi, günümüzde hacamat olarak nitelendirilen tedavi yöntemine oldukça benzemektedir. Kupa tedavisi kuru bir şekilde tercih edilirken hacamatta ise daha çok enfeksiyonel alanın çiziklerle deşilmesi ve yoğun bir kıvama sahip kirli kanın bedenden atılmaya çalışılmasıdır (Okumuş, 2016, ss. 370-382).

Mısır'daki birçok lahitin üzerinde kupa terapisini yansıtan resimler bulunmaktadır. Araştırmalara göre 5000 yıl öncesine dayanan bu lahithler nedeniyle, kupa tedavisinin de 5000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu söylemenin haklılık payı mevcuttur. Kupa tedavisi vücuda negatif basınç uygulanarak yapılır. Bu basınç; bambu, çömlek, plastik, cam gibi materyaller aracılığıyla sağlanır. Cam veya bambudan yapılmış kupaların içine kâğıt, pamuk veya bitkisel aromatik özelliği olan nesnelere ateşle yakıldıktan sonra vakumlanır. Bilimsel olarak her ne kadar etki mekanizması net bir şekilde ortaya konulmamış olsa da bu yöntemin tansiyonu dengelediği, kireçlemeyi önlediği, baş ve eklem ağrılarını, sinirsel hastalıklara iyi geldiği öne sürülür. Anlaşıldığı üzere kupa tedavisi, asırlardır hem Mısır hem de diğer medeniyetler tarafından hastalıklarla başa çıkma adına kullanılmaktadır. (Çiftçi, 2019, ss. 22-28).

### 5.5. Arap Tıbbı

Unani Tıp diğer bir adıyla Yunani Tıp şeklinde de isimlendirilen bu geleneksel tedavi sistemi Greko-Arap Tıbbı olarak da bilinmektedir (Arslan vd., 2016, ss. 101-105). M.Ö. VI.-V. yüzyıllarda Hipokrat'ın temelini attığı bu teori daha sonrasında Galen'in geliştirmesiyle özgün bir tedavi sistemi haline dönüşmüştür. "Unani Tıp" teorisi, herhangi bir hastalığın tanısında veya tedavisinde vücut sıvılarının (humor) mükemmelliğini vurgulamaktadır. Diğer bir şekilde "Humoral Patoloji Teorisi" olarak da bilinen bu geleneksel tedavi sistemi sağlık ve hastalık durumunu, vücutta bulunan sıvılar (humor, hilt) arasındaki dengenin işlevselliğiyle ilişkilendirir. Vücutta bulunan bu sıvıların denge unsurunun bozulması yani az veya çok olması beraberinde "sevda-i hastalıklar" olarak da bilinen hastalıkları meydana getirir. İnsan vücudundaki önemli dört sıvı olarak bilinen "kan, balgam, safra (sarı safra) ve sevda (kara safra), evreni oluşturan dört temel madde olan hava, su, ateş ve toprağın vücuttaki karşılığıdır." Evrende bulunan her elementin aslında insan vücudunda bir karşılığı ve özelliği vardır. Bununla beraber her elemente veya her humora karşılık gelen doğal seleksiyon örnekleri bulunmaktadır. Mevsim, gezegen, burç, renk, organ vb. örnekler vardır. Unani Tıp çağlardan beri hastalıkları geleneksel yöntemler vesilesiyle önlemeye çalışmıştır. Bu tedavi sisteminde nabız ölçümü, idrar dışkıları, ritim ve bağışıklık muayeneleri yapılır. Örneğin; idrar veya dışkının renk, koku, sindirim hali bir cam şişe içerisinde analiz edilir. Bu geleneksel tahlil yöntemi sayesinde hastalığın neden kaynaklandığı tespit edilir. Sonrasında ise geleneksel tedaviler sıralanır. Tedavi önerileri arasında daha çok bitkisel ürünler ve hayvansal ürünler yer alır. Hastalar üzerinde uygulanan fiziksel cerrahi örnekleri arasında, kan alma yöntemleri ve yakı usulleri de vardır. "Unani Tıp" Hindistan, Fas, Cezayir, İran gibi ülkelerde salgın hastalıklarla başa çıkma adına yaygın bir şekilde tercih edilmiş ve İslam-Arap tıbbının temelini oluşturmuştur (Acar, 2023, ss. 65-74).

## 5.6. Japon Tıbbı

Japonya'da geleneksel tıp anlayışı Kampo ile özdeşleşmiştir. Japon halkının ulusal sağlık sigortası olarak görülen bu tedavi sisteminin tarihsel arka planı 1500 yıl öncesine dayanır. Kampo'da zihinsel olarak bütünsel bir terapötik yaklaşım sergilenir. Terapötik yaklaşımın amacı, insan vücudundaki semptomları hafifletmek ve vücuttaki uyumsuzluğu gidermektir. Kampo tıbbı, "Ki" (Qi) kavramı veya hayat enerjisi ile bütünleşmiştir. Günümüzde halen ABD, Japonya, Kanada, Çin ve birçok ülkede allopatik Kampo tedavi sistemi kullanılmaktadır. Bu yöntem en az 150 adet bitkisel ilaç ile oluşturulan droglarla gerçekleştirilir. Bu droglar hastanın yaralarına sürülmektedir. Drogların mükemmel ağrı kesici özellikleri bulunmaktadır. Kampo tedavisinden önce Japonlar, hastalıklarla başa çıkmada Çin tedavi yöntemlerini uygulamışlardır. Ancak zaman içerisinde Çin ile gerek politik gerekse ekonomik ilişkilerin sertleşmesi, bitkisel drogların pahalılaşması, Japon halkını kendi kültürleriyle bütünleştiren bu tedavi sistemine sürüklemiştir. Japon Sağlık Bakanlığı tarafından halen birçok salgın hastalıkta geleneksel tedavi sistemi yani Kampo ilaçları kullanılmaktadır. Kampo yöntemi kullanılarak hazırlanan karışımların günümüz çağında özellikle deri hastalıklarıyla mücadelede oldukça rağbet gördüğü söylenebilir. Ayrıca astım, kronik hastalıklar, akciğeri temizleme, kas ve iskelet ağrılarını dindirme, stres giderici yönleri de bulunmaktadır. Hastalıklar üzerindeki etkililiği sebebiyle Kampo, Japon halkı tarafından sıklıkla kullanılmaktadır (Watanabe, 2011, ss. 1-13).

## 5.7. Afrika Tıbbı

Geleneksel Afrika Tıbbı yüzyıllardır milyonlarca insanın derdine derman olmaktadır. Geleneksel Afrika Tıbbı, Nijerya, Kenya, Cezayir, Fas gibi ülkelerde hem ruhsal hem de fiziksel hastalıklarla başa çıkmada tercih edilmektedir. Bitkisel tıbbın en çok yaygın olduğu Afrika'da geleneksel tedavi sistemleri modern tıbbi uygulamalardan daha fazla tercih edilmektedir. Afrika geleneksel dini inanışına göre, hastalık veya salgın hastalıkların nedenleri kötü ruha sahip doğaüstü güçlerden yani demonlardan kaynaklanmıştır. Afrika halkı, Sangoma ve Inyanga olarak bilinen geleneksel şifacıların kehanetleri ve büyü tarzında uygulanan dini ritüelleriyle hastalıkla başa çıkmaya çalışmıştır. Bu durum halk hekimliği uygulamalarının güvenilirliğini ve inandırıcılığını artırmıştır. Bu sebeple farklı yerel kabilelerde halk hekimliği uygulamaları aynı şekilde dini ve manevi destekler sayesinde yaygınlaşmıştır. Geleneksel şifacılar Afrika ülkelerinde uzun yıllardan beri hastalıkların tedavisinde hayvansal gıdaları, yabancı bitkileri ve drogları kullanmaktadırlar. Güney Afrika ülkelerinde uygulanan geleneksel tıp sistemleri, halkın yaşama kültürüyle özdeşleşmiştir. Geleneksel tedavi olarak halka hizmet veren köklü bir yöntem vardır. Bu yöntemin adı Muti'dir. Afrika'da 10 ile 20 milyon arasında insanın konuştuğu Zuluca yerel dilinde muti kelimesi 'thi' kökünden türemiştir. Yerel dilde ağaç anlamına gelen bu kelime her daim kutsal görülmüştür. Şifacılar bütün hastalıklarda, baş ağrılarında, eklem ve bel tedavilerinde muti tedavisini uygulamışlardır. Muti ayrıca iştahı artırma ve sinir sistemini düzene koyma özelliğine de sahiptir. Kusmaya karşı oldukça fayda sağlayan ve bağışıklık sistemini güçlendiren muti'nin ayrıca depresyon azaltıcı yönü de vardır. Afrika halkı ilk çağlardan beri muti ağacından hazırladıkları droglarla hastalıklarla başa çıkmaya çalışmışlardır (Ofili et al., 2019, ss. 5-11).

## 5.8. Kore Tıbbı

Geleneksel Kore Tıbbının (TKM) temeli 4000-5000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Bilim insanları tarafından yapılan araştırmalara göre geleneksel Kore Tıbbının bileşenleri, akupunktur ve sasang tıbbının temel yapı taşlarından etkilenmiştir. Daha açık bir ifade ile TKM, Çin tıbbi teorilerinin Kore kültürüyle sentezlenerek oluşturduğu özgün geleneksel tıp yöntemidir. TKM tedavisinde kişilerin yaşam tarzları, fiziksel yapıları ve ruh sağlıkları bütünüyle ele alınmaktadır. Bireylerin tedavisinde beden ve zihnin birbirine olan bağılılıkları önemsendir. (Leem- Park, 2007, ss. 3-4). Geleneksel Kore Tıbbı'nın kökeni Hanja Tıbbı'na dayanmaktadır. Hanja tıbbının temel taşları, doğadaki şifalı bitkiler ve farmasötik karışımlardır. TKM, şifalı bitkiler, mineraller, hayvan uzuvları ile elde edilen kombinasyonlarda oluşan terapötik tekniklerdir. Bu karışımlar, Çin ve diğer ülkelerdeki karışımlardan esinlenerek Kore kültürüne özgün bir şekilde halka sunulmuştur. Geçmişten günümüz bilgi çağına kadar Kore halkı pek çok salgın hastalıkla mücadelesini Hanja Tıbbı sayesinde vermiştir (Park et al., 2012, ss. 1-9). Bu yöntemlerin dışında TKM sistemi, bazı manuel teknikleri de kapsamaktadır. Örneğin chuna masajı bu tekniklerden biridir. Chuna masajı ile birlikte kas iskelet sistemini etkileyen patolojik rahatsızlıkların önüne geçilir. Bu nedenle Chuna masajından sonra kan akışı ve vücut aktivasyonu dengeye girer. Akabinde ise hastaların hem solunum hem de motor fonksiyonlarında iyileşme görülür (Tae, 2013, s. 58).

## Sonuç ve Öneriler

Geleneksel tedavi sistemleri insanlığın bir kültür mirası olarak modern tıp ile asırlardır yarışır vaziyettedir. Geleneksel tıp, halk hekimliği, kocakarı veya yakın dönemde GETAT şeklinde ifade edilen uygulamalar çoğu zaman dini inanç ve sembolik değerlerle bütünleşmiştir. Bu tedavi uygulamaları hastalıkları ele alırken hastalığı sadece bir açıdan ele almazlar. Hastalıkların mahiyetlerine yapılacak tıbbi müdahaleler toplumsal ve dini değerlere göre şekillenirler. Her ne kadar birçok insan tarafından geleneksel tedavi uygulamaları batıl inanç, çağ dışı ve güvenirliliği zayıf olan uygulamalar olarak tartışılrsa da geleneksel tedavi sistemleri hastalık zamanında oldukça sıradan ve kolay bir şekilde elde edildikleri için günümüzde bile hala aktif bir şekilde kronik ve enfeksiyonel salgın hastalıklarda tercih edilmektedirler.

Veba, cüzzam, kolera, sıtma, çiçek gibi salgın hastalıkların yanı sıra Covid-19 sürecinde de insanların hastalıkla başa çıkma adına; Çin ve Uzak Doğu ülkelerinde akupunktur, Tibet tıbbı, Hindistan'da yoga ve fitoterapi gibi geleneksel tedavi yöntemleri oldukça rağbet görmüştür. Türkiye'de ise Covid-19 sürecinde ayrıca müzikterapi, apiterapi, homeopati, osteopati ve sülük gibi geleneksel tedavi uygulamalarının yanı sıra metafizik olgular, dinsel- büyüsel pratikler, kurşun dökme, şifalı su içme, rukye, türbe ziyaretlerine de ilgi artmıştır. Bu sonuçlardan yola çıkarak insanların hastalıklarla geleneksel yöntemlerle başa çıktıkları gibi dini yöntemlerle başa çıkmaya çalıştıkları söylenebilir.

Geleneksel tedavi sistemleri veya GETAT olarak da ifade edilen uygulamalarına yönelik ilaç sektörü gittikçe evrenselleşmekte ve popülerleşmektedir. Ancak bunlarla birlikte geleneksel tedavi sistemlerine yönelik itibarsızlık, kültür istismarlığı, damgalanma ve hatta kültürel bastırma gibi problemlere rastlamak da mümkündür. Asırlardır devam eden geleneksel tedavi uygulamalarının eskiden olduğu gibi günümüzde de her zamankinden daha fazla bir işleve sahip olduğu savunulabilir. Nitekim yakın zamanda ortaya çıkan ve dünyada 5 milyon insanın ölümüne neden olan Covid-19 salgınına, dünyanın pek çok yerinde geleneksel tedavi uygulamaları sayesinde şifa aranmıştır. Bu da

gösteriyor ki bilgi çağında bile geleneksel tedavi uygulamalarının etkisi gittikçe artmaktadır. Bununla birlikte GETAT uygulamaları, dünyanın pek çok ülkesinde devlet eliyle sağlık kurumlarında bilimsel tıbbın yükünü son derece hafifletmektedir. Bu sebeptendir ki GETAT uygulamaları devlet tarafından kurumsal olarak desteklenmelidir. Ayrıca bu uygulamaların devam ettirilmesi için üniversitelerde ilgili bölümlerin müfredatında seçmeli ders olarak yer verilmelidir. Dolayısıyla geleneksel tedavi yöntemlerine artan ilgi gibi sert eleştiriler de bundan sonra devam edecektir.

## Kaynakça

- Acar, V., Sarıtaş, E. & Örnek Büken, N. (2023). Çağatay Türkçesi Tıp Eserlerinde Humoral Patoloji Teorisi Üzerine Bir İnceleme. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 13 (1), 65-74. DOI: 10.31020/mutftd.1182264
- Ahmadi, F., Khodayarifard, M., Zandi, S., Khorrami-Markani, A., Ghobari-Bonab, B., Sabzevari, M., & Ahmadi, N. (2018). Religion, culture and illness: A sociological study on religious coping in Iran. *Mental Health, Religion & Culture*, 21(7),721-736
- Arslan, M., Şahne, B. S. & Şar, S. (2016). Dünya'daki Geleneksel Tedavi Sistemlerinden Örnekler: Genel Bir Bakış. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 6 (3), 100-105. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mutftd/issue/43178/523734>
- Ayten, A., & Sağır, Z. (2014). Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(47), 5-18.
- Bagwana, P. (2015). Indigenous Knowledge of Traditional Medicine: Answering the Question of Knowledge Acquisition and Transmission Among the Traditional Health Practitioners in Uganda. *Antropoloji*, (30), 13-32.
- Baysal, S., & Taş, K. (2022). Covid-19 Pandemisi ve Dijitalleşme: Aile, Eğitim ve Din Kurumları Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme. *Journal of social sciences (1306-7877)*, 32, 101-111.
- Bingöl, M. (2020). Katillerin Katili Salgın Hastalıklar, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S.1, s.101-105.
- Bulut, İ & Koç A. (2022). Covid-19 Salgını ve İnanç İlişkisi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.22, S. 1, s. 285-297.
- Çapcıoğlu, İ. (2020). Pandemi Süreciyle 'Başa Çıkma'ya Yönelik Stratejiler. *Dini Araştırmalar*, 23(57), 271-274.
- Çiftci, M. M. (2019). Kupa Tedavisi ve Klinik Uygulamalar. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 3, 22-28.
- Ekmekci, P. E. (2018). 3.000 Yıl Öncesinden Günümüze Geleneksel Çin Tıbbı; Tarihi, Bugünü ve Geleceği. *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*.
- Erer, S. & Atıcı, E. (2010). Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36(1),29-32. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/uutfd/issue/35281/391528>
- Ezekwesili-Ofili, J. O., & Okaka, A. N. C. (2019). Herbal medicines in african traditional medicine. içinde P. F. Builders (Ed.), *Herbal Medicine*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.80348>
- KOENİG, H. (2019). Din ve Tıp I: Tarihsel Arka Plan ve Ayrışma Nedenleri. *Antakiyat*, 2(2), 281-296.
- Gencer, N., & Cengil, M. (2022). Birey, Toplum ve Din. Çamlıca Yayınları.
- Ghosh, S. (2022). Yoga Education: A New Perspectives on Yogic Lifestyle and Well Being, *International Journal of Creative Research Thoughts*, 10(5), s. 25-29.
- Gülerce, H., & Maraj, H. A. (2021). Resilience and hopelessness in Turkish society: Exploring the role of spirituality in the COVID-19 pandemic. *Journal of Economy Culture and Society*, (63), 1-15.
- Gürsu, O., & Bayındır, S. (2021). Covid-19 hastalığını geçiren sağlık çalışanlarının başa çıkma sürecinde din ve maneviyat. *Turkish Academic Research Review*, 6(1), 181-220.
- Park, H.-L., Lee, H.-S., Shin, B.-C., Liu, J.-P., Shang, Q., Yamashita, H., & Lim, B. (2012). Traditional medicine in china, korea, and japan: A brief introduction and comparison. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2012, 1-9. <https://doi.org/10.1155/2012/429103>
- Leem, K. H., & Park, H. K. (2007). Traditional Korean Medicine: Now and the Future. *Neurological Research*, 29(sup1), 3-4.

- Kaplan, M. (2020). Covid-19: Küresel Salgın Sürecinde Geleneksel ve Tamamlayıcı Tedavi Uygulamaları. *Milli Folklor*, 16(127), 35-45.
- Kavaklı, A. (2010). Akupunktur. *Fırat Tıp Dergisi*, 15(1), 1-4.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer Publishing Company.
- Pandey, M. M., Rastogi, S., & Rawat, A. K. S. (2013). Indian traditional ayurvedic system of medicine and nutritional supplementation. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2013.
- Mollahaliloğlu, S., Uğurlu, F. G., KALAYCI, M., & Öztaş, D. (2015). Geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarında yeni dönem. *Ankara Medical Journal*, 15(2).
- Okumuş, M. (2016). Kupa Tedavisi ve Hacamat. *Ankara Medical Journal*, 16(4).
- Said, S. A. M. İ. (2021). Covid-19 Nedeniyle Yakınlarını Kaybeden Bireylerde Yas Süreci ve Dini Başa Çıkma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (55), 421-444.
- Keten, H. S., Akbayram, H. T., & Erkan, Ö. F. (2022). Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarına Yönelik Google Trends Aramalarına Etkisi. *Acta Medica Nicomedia*, 5(3), 109-114. <https://doi.org/10.53446/actamednicomedia.1129508>
- Park, T. Y., Moon, T. W., Cho, D. C., Lee, J. H., Ko, Y. S., Hwang, E. H., ... & Shin, B. C. (2014). An introduction to Chuna manual medicine in Korea: History, insurance coverage, education, and clinical research in Korean literature. *Integrative Medicine Research*, 3(2), 49-59.
- Talhaoğlu, D. (2021). Geleneksel ve tamamlayıcı tedavi uygulamaları. *Bütünleyici ve Anadolu Tıbbi Dergisi*, 3(1), 16-29.
- Tekel, F. (2020). Halk Hekimliğinde Sağlıkçılar. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(27), 819-840.
- Uysal, V., Göktepe, A. K., Karagöz, S., & İlerisoy, M. (2017). Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(52), 139-160.
- Ünal, M., & Dağdeviren, H. N. (2019). Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Yöntemleri. *Eurasian Journal of Family Medicine*, 8(1), 1-9.
- VanderPloeg, K., & Yi, X. (2009). Acupuncture in Modern Society. *Journal of Acupuncture and Meridian Studies*, 2(1), 26-33.
- Watanabe, K., Matsuura, K., Gao, P., Hottenbacher, L., Tokunaga, H., Nishimura, K., ... & Witt, C. M. (2011). Traditional Japanese Kampo medicine: clinical research between modernity and traditional medicine—the state of research and methodological suggestions for the future. *Evidence-based complementary and alternative medicine*, 2011.
- Yılmaz, S. (2020). Türk Toplumunda Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Faydasına İnanma ve Bu Yöntemlere Başvurma Örüntüleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 941-953.

## Kaos Teorisi Perspektifinde COVID-19: Düzensizliğin Düzeninde Keşfedilen “Yeni Normal”

COVID-19 in the Perspective of Chaos Theory:  
The "New Normal" Discovered in the Order of Disorder

Aynur KÖSE<sup>1</sup> 

### Derleme Makale Review Article

Geliş tarihi/Received:  
30.09.2023

Son revizyon teslimi/Last revision  
received:  
21.10.2023

Kabul tarihi/Accepted:  
01.11.2023

Yayın tarihi/Published:  
13.11.2023

### Atıf/Citation:

Köse, A. (2023). Kaos Teorisi Perspektifinde COVID-19: Düzensizliğin Düzeninde Keşfedilen “Yeni Normal”. *TAM Akademi Dergisi*, 2(2), 212-225.

<https://doi.org/10.58239/tamde.2023.04.004.x>

### DOI:

10.58239/tamde.2023.04.004.x

### ÖZ

Bu makale, COVID-19 salgınına Kaos Teorisi perspektifinden “yeni normal” kavramıyla ilişkilendirilerek ele alan betimsel bir değerlendirme niteliğindedir. İnsanlık tarihi tüm toplumları değişik şekillerde etkileyen, kimi zaman devrimsel nitelikte değişimleri getiren salgın, afet gibi büyük krizler tarihidir. Bu krizlerden biri olan salgınlar, beraberinde büyük yaşam ve yönetim değişiklikleri getiren sağlık olaylarıdır. İnsanlık olarak son örneğini, tüm dünyayı eşzamanlı kilitleyen ve hayatın her alanında büyük bir bilinmezlik, öngörülemeslik ve düzensizlik getiren COVID-19 ile yaşadık. Salgın sağlık başta olmak üzere eğitimden çalışma hayatına, sosyal ilişkilerden yeme, içme, tatil ve alışveriş alışkanlıklarına kadar hayatın hemen her alanını etkiledi. Kapsamı ve yayılma hızı nedeniyle COVID-19, küresel çapta kaos yaşanmasına neden olan bir kriz dönemi olarak tarihteki yerini aldı. Bildiğimiz ve alışık olduğumuz normal ve rutinleri altüst eden salgın süreci yaşamın farklı normlar etrafında yeniden inşa edilmesini zorunlu kılarken, küresel olarak düzensizliğin içinde yeni bir düzen ve yeni normaller keşfedilmesine de yol açtı. İnsanın hayatta kalma dürtüsü gereği, değişimin kaçınılmaz olduğu noktada normalin tanımı değişerek yeni normaller ve yeni sınırlar belirlenmeye çalışıldı. Yaşadığımız düzeni değiştirerek yeni bir düzene geçişin adeta küresel boyuttaki uyandırma çağrısı niteliğindeki pandemi sürecinde yaşananları kaos teorisi perspektifinden ele almayı amaçlayan bu teorik çalışma, düzensizliğin içinde yeni bir düzen kurma çabası olarak “yeni normal” kavramına odaklanmaktadır. Makalede pandemiye uyumlanma ve yaşanan karmaşayı aşmaya yönelik olarak hayatın parçası olan yeni normallerin neler olduğu ve nasıl algılandığı üzerinden sürecin betimsel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Makalede, yaşanan hızlı ve büyük değişime toplumu alıştırmak ve sürece uyumlanmayı kolaylaştırmak açısından “Hayat Eve Sığar” ve “Evde Kal” gibi söylemlerin düzensizliğin içinde yeni bir düzen kurmak ve gündelik hayatın akışına yeni bir ritim getirmek açısından yeni normallerin inşasındaki işlevinden bahsedilmiştir. Sonuç olarak Covid-19 sürecinin Kaos Teorisi’nin kavramlarıyla incelendiğinde salgının getirdiği öngörülmeyenlik ve düzensizlik içinde henüz kavranılmamış ve daha karmaşık nasıl bir düzenin koşullarını hazırladığını insanlık olarak deneyimlemeye devam edeceğiz.

**Anahtar Kelimeler:** COVID-19, Pandemi, Kaos Teorisi, Belirsizlik, Yeni Normal

<sup>1</sup>. Trabzon Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Prof. Dr., akose@trabzon.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1310-5704



## ABSTRACT

This article is a descriptive assessment of the COVID-19 pandemic from the perspective of Chaos Theory in relation to the concept of the "new normal". Human history is a history of major crises such as epidemics and disasters that affect all societies differently, sometimes bringing revolutionary changes. Epidemics, one of these crises, are health events that bring major life and management changes. The last example was COVID-19, which locked down the entire world simultaneously and brought great uncertainty, unpredictability, and disorder in every aspect of life. It affected almost every aspect of life, especially health, education, working life, social relations, eating, drinking, vacation, and shopping. Due to its scope and speed of spread, COVID-19 took its place in history as a crisis period that caused chaos on a global scale. The pandemic process, which overturned the norms and routines we know and are accustomed to, forced the reconstruction of life around different norms, leading to the discovery of a new order and new norms within the disorder globally. Due to the human urge to survive, at the point where change is inevitable, the definition of normal has changed and new norms and new boundaries have been tried to be determined. This theoretical study, which aims to address what happened during the pandemic process, which is almost a global wake-up call of the transition to a new order by changing the order we live in, from the perspective of chaos theory, focuses on the concept of "new normal" as an effort to establish a new order in disorder. In the article, a descriptive evaluation of the process was made through what are the new normals that have become a part of life and how they are perceived in order to adapt to the pandemic and overcome the chaos experienced. The article discusses the function of discourses such as "Life Fits Home" and "Stay at Home" in the construction of new norms in terms of establishing a new order in disorder and bringing a new rhythm to the flow of daily life in order to accustom the society to the rapid and great change and to facilitate adaptation to the process. As a result, when the COVID-19 process is examined with the concepts of Chaos Theory, we will continue to experience as humanity what kind of order has not yet been comprehended and more complex in the unpredictability and disorder brought by the pandemic.

**Keywords:** COVID-19, Pandemic, Chaos Theory, Uncertainty, New Normal

## Extended Abstract

Human endeavors to make sense of and explain the world and life and the methods and concepts developed and used for this purpose are as old as human history. The concept of Chaos Theory, which is among the popular examples of this endeavor today, is at the starting point of this study. This descriptive article, which focuses on how the concept of chaos, briefly referred to in the literature as "the order of disorder", provides a perspective for understanding the COVID-19 process, aims to take a close look at the details of the construction process of "new normal" lifestyles at a conceptual level as an effort to establish order within disorder.

The concept of the Butterfly Effect, which basically explains how everything in the world is interrelated and how tiny and insignificant waves can turn into huge tsunamis, has opened a new door to evaluate the COVID-19 pandemic. As if proving that the world is a global village, the rapid spread of COVID-19 has displaced the concepts of predictability and predictability that modern life has almost blessed, leaving humanity alone with uncertainty, uncertainty, and unpredictability. The concept of chaos, which has been used from past to present to describe uncertain, unpredictable, irregular, and

random situations, has also come to the fore with the promise of explaining the process. This article, which deals with the COVID-19 pandemic in relation to the concept of chaos, focuses mainly on the concept of a "new normal", on the dimension of chaos theory's search for order in disorder, and on the proposition that chaotic systems may not always be devoid of order. Remember what happened during the process, the disruption of stability and functioning order due to an unforeseen pandemic led to chaos and complexity where the existing rules became invalid. In the face of the rapid spread of the pandemic, new measures and precautions were taken at the local and global levels, new rules and priorities were set, and rapid and radical changes were made in the "normal" flow of life, while at the same time trying to establish a new order. In this way, in the face of the deterioration of stability and order, new norms have begun to be discovered and established in search of a new order. What is normal, that is, ordinary, customary, usual, and in accordance with the rules, of course, changes and transforms over time, giving way to new norms. The difference of the COVID process is that at a time when individual and social life routines are forced to change rapidly, blended with the existential concerns of human beings, the norms and routines of daily life change in an effort to create safe spaces from the smallest details and a new order is tried to be established in uncertainty and disorder by implementing new norms in accordance with the norms brought by the process. The concept is also functional in facilitating adaptation to the process of acclimatizing society to change. In short, from the perspective of Chaos Theory, the COVID-19 pandemic, which we have all witnessed as contemporaries, can be interpreted as a test of the assumption that the system proceeds in a cyclical structure from order to chaos and from chaos to order in the world sample.

## Giriş

Gündelik dilde gittikçe yaygınlaşan “Kelebek Etkisi” kavramı temelde dünyadaki her şeyin birbiriyle ilişkili olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır. Çin’de kanat çırpın bir kelebeğin Amerika’da kasırgaya neden olabileceği ifadesi ile özdeşleşen kavram, başlangıçta küçük ve önemsiz gibi görünen değişimlerin nasıl büyük farklar ve dönüşümler yaratabileceğini anlatmak için kullanılır (Stewart, 1990). COVID-19 pandemisi ile deyim yerindeyse kelebek etkisi kavramının dünya çapında bir doğrulaması yapılırken kavramın popülerliği de hızla artmıştır. Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde sebebi bilinmeyen zatürre vakalarının artışı sonrasında daha önce insanlarda görülmemiş yeni bir coronavirus tanımlanmıştır (Budak & Korkmaz, 2020). Sonrasında COVID-19 olarak adlandırılan salgının ayırım yapmadan herkesi eşit hedef alan bir hastalık olarak tüm küreyi aynı anda ve kısa sürede nasıl etkilediğini dünya insanları olarak bizzat deneyimledik. Öyle ki salgın sonrası hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağı, COVID-19’un bir milat olduğu tespitlerinden hareketle “COVID’ten önce” ve “COVID’ten sonra” ayrımını getirmiştir. Bu ayrımda modernitenin en önemli özelliklerinden öngörülebilirlik ve tahmin edilebilirlik unsurlarının salgınla birlikte yerini bilinmezlik ve öngörülemezliğe bırakmasının etkisi büyüktür. Salgının hızla yayılması karşısında küresel ve yerel düzeyde alınan tedbirler, önlemler, kurallar ve belirlenen öncelikler hayatın “normal” akışında hızlı, köklü ve kimi zaman geri dönüşsüz değişimlere neden olmuştur.

Normal, yani alışlagelen, olağan, kurala uygun olan bireysel ve toplumsal düzlemde neydi ve COVID-19 salgını ile ne oldu? Bu soru yaşamı bilimsel yöntemlerle anlamayı ve açıklamayı amaçlayan her disiplini kendi yöntemleriyle cevaplar bulma arayışına yöneltmiştir. Bunun sonucunda ise küresel salgın, yani pandemi sonucunda hayatın farklı alanlarında nelerin değiştiği ve yeni düzende geçerli kural ve esasların neler olduğunu anlamaya yönelik araştırmaların sayısı hızla artmıştır. Akademik veri

tabanlarında “COVID ve yeni normal” şeklinde bir arama yaptığımızda karşımıza çıkan araştırmaların çeşitliliği de bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışmalardan biri, COVID-19 salgınında kendini ve toplum sağlığını korumak maksadıyla evlerinde sosyal izolasyonda yaşayan bireylerin beslenme alışkanlıklarını inceleyen çalışmadır. Bu araştırmada Garipoğlu ve Bozar (2020) beslenme alışkanlıklarını izolasyon öncesi ile karşılaştırılarak değişiklikleri saptamayı amaçlamıştır. Salgının eğitim alanında ortaya çıkardığı kavramsal tartışmaları “acil uzaktan eğitim” ve “uzaktan eğitim” kavramları etrafında inceleyen çalışmada eğitimde sürekliliği sağlamak için köklü reformlara ve stratejik planlamaya ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bozkurt, 2020). Bozkurt ve Sharma (2020), COVID sürecinin eğitim alanına etkilerini “normal”, “yeni normal” ve “gelecek normal” kavramları üzerinden inceleyerek geçmişten öğrendiklerimizle geleceği şekillendirmenin eğitim alanına etkisini tartışmıştır. COVID-19 sürecinde sıklıkla vurgulanan “normal” ve “yeni normal” yaşamın sınırlarının ne olduğuna odaklanan çalışmada Çebi (2020), sosyal yaşantıda neyin normal neyin normal olmadığını sorgulamıştır. Dönemin koşullarına uygun şekilde uzaktan anket tekniğiyle verilere ulaşılan nicel çalışma sonucunda, normalin karmaşık bir anlam kazandığı ve süreç sonrasında da eski yaşamlara geri dönmeyeceği, salgın sonrası dönemin hem salgın sürecinden hem de salgın öncesinden farklı olacağı tespitinde bulunulmuştur. Salgın sürecinde alınan tedbirlerin ve yeni normal yaşam tarzının dijital iletişime talebi artırmasının enerji tüketimine etkisini ele alan Bulut (2020), COVID sürecinde evsel tüketim açısından elektrik enerjisine olan talep artışını ve ortaya çıkardığı sonuçları değerlendirmiştir. Kervankıran ve Bağmancı (2020), turist hareketliliğinin yasaklandığı, ülke sınırlarının kapatıldığı, uçak seferlerinin durdurulduğu, ulusal sınırlar içerisinde bile geçişlerin kısıtlandığı ve dünyanın birçok ülkesinde turizm hareketliliğinin tamamen durduğu COVID-19 sürecinin Türkiye’deki turizm hareketliliğine etkisini incelemiştir. Turizmin değişen yeni formunu anlamaya odaklanan çalışmada eski normalin bilindik turizm hareketliliği ile yeni normalin görece kontrollü turizm hareketliliği arasındaki niceliksel ve niteliksel farklar ortaya konmuştur.

Bu çalışmaları ve ele alınan örnekleri çeşitlendirmek ve çoğaltmak elbette mümkündür. Burada önemli olan yaşanan sürecin hayatın hemen her alanında karşılık bulduğuna ve farklı çalışmalarla yaşama olan etkisinin anlaşılmasına yönelik büyük çabaya işaret etmektir. Söz konusu araştırmalar ayrıca bir yandan yaşananların içinden süreci anlama ve anlamlandırma çabası olarak tarihe not düşmekte öte yandan da yaşanan karmaşanın, düzensizliğin ve belirsizliğin aşılarda yeni koşullarda yeni bir düzen oluşturulmasına yönelik çabayı anlamayı sağlamaktadır. Bu çalışma ise literatürde kısaca “düzensizliğin düzeni” olarak adlandırılan kaos kavramının COVID-19 sürecini anlamak açısından nasıl bir bakış açısı kazandırdığına ve düzensizlik içinde düzen kurma çabaları olarak “yeni normal” yaşam tarzlarının inşa sürecinin detaylarına yakından bakmayı amaçlamaktadır. İnsanlar hayatta kalma modu ile düzen aramak ve öngörmek için büyük çaba gösterir, nitekim modernite de bu arayışların bir sonucudur. Arzu edilen düzen bulunamadığında ise olumsuz çağrışımlarla yüklü kavramlar olarak belirsizlik ve kaos ile karşılaşıldığı belirtilir. Ancak bu belirsizlik olarak görülenin aslında henüz kavranılmamış ve daha karmaşık bir düzenin sonucu olabileceği de bir diğer gerçektir (Baker, 2018, s. 337-338’den aktaran Alan, 2019, s. 13). Bu nedenle belirsizlik, düzensizlik, öngörülemezlik olarak görülenin içindeki ve ardındaki alternatifleri görebilmek, diğer bir deyişle normalin dışına çıkarak farklı bakabilmek önemlidir.

## 1. Kaos: Düzensizliğin Düzeni

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre kaos, “*kargaşa, uyumsuzluk, düzensizlik ve karmaşıklık*” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, t.y.). Kaos ayrıca sürprizlerin, doğrusal olmayan ve tahmin edilemez olanın bilimi şeklinde de tanımlanmaktadır (Goulielmos & Giziakis, 2002). Geçmişten günümüze doğrusal bir yaklaşımla kestirilemez, belirsiz, öngörülemez, düzensiz ve rastlantısal durumların kaos olarak adlandırılması söz konusudur. Bu yönüyle kaos kavramının kullanımı çok eskilere, Çin ve Yunan Mitolojisi’nin yaradılış efsanelerine dayanmaktadır. Çin Mitolojisi’nde kargaşadan (kaos) düzene (kozmos) geçişten bahsedilirken, Yunan Mitolojisi’nde kaos ve kozmos kelimeleri zıtlık belirtmek için kullanılmıştır (Şardağ Karabulut & Wolff, 2022, s. 42). Latince kökenli “chaos” kelimesinden İngilizce’ye aynen geçen kavram Türkçe’ye ise İngilizce okunuşuyla yerleşmiştir. Geçmişte eski olmakla birlikte kaos kavramının bilim çevrelerinde ele alınması görece yenidir. James Gleick’in 1987 yılında çıkardığı “Chaos” isimli kitabın, teorisinin popüler hale gelmesinde etkisi büyüktür. Kaos kavramının bilim dünyasında ele alınması ise 1900’lerin başına denk gelmektedir.

Bilim çevrelerince incelenen süreçlerin başarısızlığı, istenmeyen çıktıları ve davranışı önceden kestirilemeyen dinamik sistemlerin davranışları kaos olarak ifade edilir (Karaçay, 2004). Ancak buradaki kritik nokta, bilimsel olarak kaos teorisinin temelde düzensizliğin içindeki düzenin (order of disorder) araştırılmasıyla ilgilenmesidir (Tosun, 2006, s. 46’dan aktaran Çıraklı vd., 2017). Kaotik davranış ya da durumun ilk etapta düzensiz ve rastgele görünmesine karşın Kaos Teorisi, bu tür kaotik sistemlerin her zaman düzenden yoksun olmadığı, aksine bu gibi düzensizliklere rağmen evrensel yapıların içinde yine de bir düzenin bulunabileceği bilgisine dayanmaktadır (Alan, 2019, s. 12). Diğer bir deyişle, tüm doğa ve evreni deterministik bakış açısı ile ölçmeye çalışan bilimsel anlayışı değiştirerek bilinmezliğin içindeki potansiyellere odaklanmaktadır.

Doğrusal olmayan bilim yaklaşımına dayanan Kaos Teorisi, evrendeki her olayın kendisini tekrarlayan olaylar gibi neden-sonuç ilişkisi bağlamına oturtulamayacağı ve doğrusal bir mantık ile açıklanamayacağını ifade eder (Dereli vd., 2006). Buna göre her olay birbirinin hem nedeni hem de sonucudur. Her şeyin birbiri ile ilişki içinde olduğu ve bu ilişkilerin sürekli değiştiği bir ortamda sistemler, kendisini sürekli olarak daha yüksek bir karmaşıklık düzeyine dönüştürür (Kılıç, 2010). Böylece küçük şeyler domino etkisi yaratarak geri dönüşü olmayan büyük sonuçlar doğurabilir (kelebek etkisi) ve dolayısıyla evrimsel değişiklikler yapmayı gerektiren durumlar ortaya çıkabilir. Sistemi etkileyen değişken sayısı arttıkça sistem üzerindeki kontrol azaldığından sistemde hiç düşünülmemiş, fark edilmemiş ve tanımlanmamış değişkenler ortaya çıkabilir (Dereli vd., 2006). İnsanlık, bu sistemler ile ilgili tüm değişkenleri kapsayacak analiz metoduna sahip olmadığı için de sistemler hakkında yapacağı öngörüler hatalı olabilir. Kaos teorisi ise bu öngörülemezlik ve düzensizlik içinde rastgele olarak değerlendirilen olayları ölçerek, gelecek davranışları hakkında öngörüler yapmaya ve küçük değişikliklerin geleceğin biçimlenmesinde bir etkiye sahip olup olmadığını anlamaya çalışır. Dayandığı nokta ise evrensel yapıların içindeki evrensel düzendir. Daha çok türbülans, hava durumu, borsa, beyin durumlarımız gibi tahmin veya kontrol edilmesi fiilen imkânsız olan doğrusal olmayan fenomenler ile ilgilenir (Kılıç, 2010). Ayrıca gün geçtikçe kaos teorisine ilişkilendirilecek alanlar ve araştırmaların sayısı artmaktadır.

Kaosla yakından ilintili ve hatta kaosu da kapsayan bir diğer kavram ise *karmaşıklık*tır. Alışılmıştan dışında farklı şekilde düşünmeye yönlendiren “Karmaşıklık Teorisi”, gerçek dünyayı farklı bir

gözle görmeye, anlamaya, kavramaya ve analiz etmeye yönelten bir yaklaşımdır. Doğrusal olmayan bilim yaklaşımından doğan, dolayısıyla da Newtoncu düşünce tarzını reddeden Karmaşıklık Teorisi birçok disiplini etkileyerek yaşamı ve dünyayı yeniden gözlemleyip farklı açıdan analiz etmeyi sağlamıştır (Sayğan, 2014). Karmaşıklık Teorisi, neden-sonuç ilişkilerine dayalı doğrusal anlayışın ötesinde öngörülemeyen, kestirilemeyen, karmaşık dinamik bir sistemden düzenin nasıl çıkabileceği üzerine çalışır. Politik, sosyal veya kültürel düzenlerin gelişimini makroskobik açıdan ele alan teori, temelde yaşayan sistemlerin nasıl çalıştığını açıklamakla ilgilenir (McDaniel & Driebe, 2001). Buna göre karmaşıklık, bir bütünün parçaların toplamından fazlası olmasının ötesinde, sistemin etkilerinin parçalarının etkilerinden fazla olduğunu varsayar. Buna, Mary Shelley’in 1818’de yazdığı ve korku hikayelerine, filmlere ve oyunlara konu olan Frankenstein romanı örnek verilebilir (2017). Hikayeye göre nasıl ki laboratuvar ortamında insan parçalarının birleştirilmesi yoluyla yaratılan “canavar” Frankenstein, bütününde bir insan değilse Frankenstein’in sistemde ortaya çıkardığı sorunlarda parçaların etkilerinin ötesindedir. Dolayısıyla sistem unsurları tek tek parçaların içerdiği veya ima ettiği nitelik ya da örüntülerden çok farklı nitelik ve örüntüler meydana getirebilir. Yine dolayısıyla, karmaşık sistemlerin davranışı tahmin edilemez ve parçalarına ayrılarak çalışamaz. Buna karşın karmaşık sistemlerde düzen doğal olarak ortaya çıkabilir ve bu, düzen ve düzensizlik arasında bir noktada yer alabilir (Valle, 2000; Çıraklı vd., 2017). Kısaca karmaşıklık, çok sayıdaki kaotik olayın bir araya gelerek oluşturduğu evreni açıklamaya çalışır. Bu yönüyle “*kaos, karmaşıklığın bir alt düzenidir*” (McDaniel & Driebe, 2001) denilebilir.

Literatürde karmaşık sistemlerin döngüsel olan dört tür davranışından bahsedilir; istikrar, düzen, kaos ve karmaşıklık. Karmaşık sistemlerde döngüsel bir şekilde istikrardan düzene, düzenden kaosa ve kaostan düzensizliğe uzanan bir yapı vardır. Bu yapı beklenen kaosa neden olunca sistem yeniden düzen arar ve istikrara kavuşur. Bu ilişkinin mantığı, sistemin devamlı olarak düzenden kaosu ya da kaostan düzeni başarmaya doğru devinim göstermesine dayanır (Yiğitol, 2022, s. 141). Sistem düzenden karmaşaya ve kaosa sürüklenir, ama devinim devam eder ve bir düzen kurulur (Neumann, 1997). Yani evren devamlı olarak düzenden düzensizliğe ve düzensizlikten düzene doğru bir döngü içinde varlık gösterir. Nitekim Urry’e (2003) göre Kaos ve Karmaşıklık Teorisi’nin temel sayılı, kaos ve düzenin bu sistem içinde her durumda birbiriyle bağlantılı olduğudur (Değirmenci, 2011). Bu da evrenin kusursuzluğunun bir göstergesidir.

## 2. Bilim Anlayışında Paradigma Değişimi: Öngörülebilirlikten Belirsizliğe

Bilim temelde doğanın yorumlanmasını sağlar ve bu yorumlama çoğu zaman matematiksel modeller üzerinden yapılır. 1500’lerden itibaren bir doğa olayını açıklamanın onu belirleyecek ölçümlerin yapılarak mümkün olabileceği görüşü ortaya çıkmıştır. Bu görüş evrenin kurallarını rakamlarla açıklamaya ve evrensel doğa yasalarını bulmaya dayanan 17. Yüzyıldan sonra gelişen modern bilimin de temeli olmuştur. Buna göre bilimin özü öngörülebilirliktir (Sprott, 1993’ten aktaran Yiğitol, 2022, s. 141). Doğanın öngörülebilmesi için oluşturulan bu modeller, gerçekliğin yeterli temsilleri olarak kabul edilir (Oestreicher, 2007’den aktaran Yiğitol, 2022, s. 141). Madde ve doğa olaylarını açıklamak için bilim matematiği araç olarak kullanır.

Modern bilim anlayışının en önemli özelliği ise determinizm yani nedenselliklerdir. Determinizm, bir fiziksel sistemin şimdiki durumunu önceki durumunun sonucu olarak görür. Buna dayanarak her

olay ve hareketi önceden belirlemek, yani öngörebilmek mümkündür. 1500'lü yıllarda ortaya çıkan nedensellik düşüncesi ve sonrasında Isaac Newton'un (1642–1727) ortaya koyduğu hareketin Üç Hal Yasası (eylemsizlik yasası, ivme yasası, etki-tepki yasası) modern bilimin determinizme dayalı gelişmesine neden olmuştur (Karaçay, 2004). Bu yasalar, determinizmi yalnız ileriye değil, geriye doğru da çalışan bir araç olarak görür. Olaylar arasında nedensellik ilişkisi aranır ve burada Newtoncu yaklaşımın doğrusal metotları kullanılır. Newton'un yasalarında; şu anda gerçekleşen olayların ve hareketlerin önceki olaylara ve hareketlere, daha sonra gerçekleşecek olanların ise şu anki duruma bağlı olduğu vurgulanır. Mesela, klasik fizik açısından güneş ya da ay tutulması gibi olayların ne zaman olacağını ve dünyanın neresinden en iyi gözlemlenebileceğini hesaplayabilmek determinizm sayesinde. Modern bilimin dayanağı olan ve 400 yıldır etkisini sürdüren bu görüş, içinde yaşadığımız bilimi, teknolojiyi ve uygarlığı yani modern dünyayı yaratmıştır (Karaçay, 2004). Ancak değişim ve dönüşümün kaçınılmaz olduğu ve her şeyin öngörülemeyen bir sistemde kaos, karmaşa, belirsizlik ve öngörülemeyenlik fırsat olarak gören yaklaşımlar gündeme gelmeye ve bilim anlayışını değiştirmeye başlamıştır. Seyri kestirilemeyen COVID-19 salgını da kaotik bir süreç yaratarak insanlığın muhakeme yeteneğine darbe vurmuş (Kardaş, 2020, s. 46) ve belirsizliğin içinde yeni yollar aramaya yöneltmiştir.

Alan, Newtoncu anlayışa göre doğada rastlantısallığa ve belirsizliğe yer olmadığını, belirsizlik ve düzensizliğin basit şekilde olumsuz sayılmaktan öte "kötü" olmakla eşdeğer görüldüğünü, bu nedenle ölçü ve sınırın kaybedilmesinin en büyük tehlike olarak algılandığını belirtir (2019, s. 39). Bilimsel anlamda olumsuz olarak kabul edilen belirsizliklerle karşılaşıldığında, ilgili belirsizliğin giderilmesi için çalışmalar yapılır. Ancak söz konusu belirsizliğin ne gibi şanslar taşıdığı üzerinde durulmaz (Baker, 2018, s. 185). Oysaki belirsizlik içinde çeşitli anlamlar ve fırsatlar taşıyan, belirsizliğin giderilmek yerine içeriğinin anlamlı hale getirilmesi ise farklı olasılıklara kapı aralayan bir süreçtir (Alan, 2019, s. 7). Klasik bilimsel yaklaşımın kesin cevaplar arayan yapısını eleştiren Leonard Smith, kaos teorisinin daha doğru bir şekilde ele alınması için: "*Belki de gerçek denen şeye yaklaşma fikrinden vazgeçmeli ya da en azından onunla bizim aramızdaki mesafeyi hesaplamanın yeni bir yolunu bulmalıyız*" der (2014, s. 37). Bilim dünyasındaki hâkim aklın değiştirilmesine yönelik bu sözler insanlık için de yeni bir çağrı niteliğindedir.

Klasik fizik kuramı, "belirli etkiler karşılığında belirli tepkilerin meydana geleceği" ve "meydana gelen her şeyin kesin olarak ölçülebileceğini" ifade eder. Bir başka ifade ile neden-sonuç çerçevesinde "belirsiz olan herhangi bir şey yoktur". Bir sistemin başlangıç durumu hakkında bilgi sahibi olmak ve bu konudaki doğa kanunlarını anlamak, sistemin gelecekte de doğru tahmin edilmesine imkân verir ancak tahminde bulunma konusunda, çok küçük ve önemsiz gibi görünen belirsizlikler bir süre sonra etkisini artırarak sistemde belirsizliğin oluşmasına neden olabilir (Smith, 2014). İşte bu yeni yaklaşım, klasik fizikteki "her etkiye karşı belirli bir tepkinin olduğu" ve "olayların sonuçlarının kesin olarak ölçülmesinin mümkün olduğu" anlayışının yerine "belirsizlik" ilkesini koymuştur. Belirsizlik ilkesi ile tek doğrulu bir dünyadan (Klasik Fizik Kuramı) çok doğrulu bir dünyaya (Kuantum Kuramı) geçilmiştir. İlk olarak fizik biliminde ve 1900'lerin başında yaşanan (Çıraklı vd., 2017) bu değişim, daha sonra diğer bilim dallarını da etkilemiştir.

### 3. Kaos Teorisi ve Özellikleri

Evreni bir "süreklilik" olarak modelleyen klasik fiziğin aksine Kuantum Teorisi, ışığın da enerjinin de süreksizlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Böylelikle atomların ve bileşenlerinin davranışlarını



yöneten kuantum yasalarının görünüşte olasılıksal olduğu, yani bir şeyin sadece olasılığının tahmine izin verdiği keşfedilmiştir. Bu keşif evrenin saat gibi işleyen bir düzen olmadığını, gerçek yaşamda olayların belirsiz, öngörülemez ve karmaşık olduğunu ve her şeyin neden sonuç ilişkileriyle açıklanamayacağını gösterir (Açıklan, 2015). Kaosun temeli tesadüfe dayalı değildir, dolayısıyla da önceden tam anlamıyla bilinmesi mümkün değildir (Töremen, 2000, s. 204). Artık öngörülemezlik hakimdir ve dolayısıyla geleneksel bilim anlayışının yerini kuantum, kaos ve karmaşıklık üzerinden kendini tanımlayan yeni bilim anlayışı almaya başlamıştır. Yeni bilimin doğasında ise doğrusal olmayan, öngörülemeyen şekilde hareket eden karmaşık ve kaotik sistemler yer alır.

Kaos teorisi ile ilgili ilk araştırmalar başta fizik ve matematik alanında yoğunlaşsa da zamanla her alandan yeni çalışmalar gelmiş ve alan zenginleşmiştir. Nitekim Kaos Teorisinin gelişim tarihi incelendiğinde ilk olarak matematik alanında çalışan J. Henri Poincaré’in yazdığı “Bilim ve Yöntemler” (1900) adlı eserinde ortaya çıkmıştır. Eserinde dinamik sistemler üzerinde çalışan Poincaré, dikkatlerden kaçan küçük durumların büyük ve önemli durumlara neden olabileceğini ve insanların bunu tesadüfi bir durum olarak görebileceklerini ifade etmiştir. Poincaré, küçük farkların büyük farklar oluşturacağını ve bu durumda geleceği öngörmenin mümkün olmadığını savunarak teoriyi şekillendiren ilk bilim insanı olmuştur (Yüksel & Esmer, 2019). Teori ilk olarak Poincaré tarafından kullanılsa da teorisi ilk olarak Edward Hilbor tarafından keşfedilmiştir (Oestreicher, 2007). Henri Poincaré’nin 1900’de ortaya koyduğu kaos kavramı, meteorolojist Edward Lorenz’in 1963 yılında “meteorolojik değişimlerin başlangıç koşullarına hassas bağımlılığı” olarak ifade edilen gözlem ile Poincaré’nin bulgusuna yıllar sonra ve ondan habersiz şekilde yeniden ulaşmıştır. Ele aldığı dinamik sistem için Lorenz, başlangıç koşullarında oluşacak küçük değişimlerin sonuca çok büyük etkiler yaptığını, bu nedenle uzun süreli hava tahmini yapılamayacağını belirtmiştir.

Kaos Teorisi’ni anlamayı kolaylaştıran iç içe geçmiş kendine özgü bir terminoloji ve birtakım özellikler vardır. Bunlardan ilki, sistemin dinamik olması ve zamanla değişmesi diğer bir deyişle kendi kendini organize eden ve yaşayan bir sistem olmasıdır (Valle, 2000; Jantsch, 1980). Kaotik sistemler sonsuza kadar kendi kendini örgütleyen ve yenileyen geri beslemeli sistemlerdir (Akbaba Altun, 2001). Sistem içindeki bir hareket spontane şekilde herhangi bir müdahale olmadan gelişir ve değişimi getirir (Mitleton-Kelly, 2003). Kendi kendilerini örgütleyen yapılarda değişim rastgele değil bir bütünlük içinde ve spontan, yani bilinçli olarak tasarlanmadan kendiliğinden ortaya çıkar (Shipengrover & Conway, 1996; McMillan, 2004). Sistemin davranışının düzensiz ve dengesiz olması, sistemin kendini tekrarlamadığının göstergesidir (Valle, 2000). Bu bağlamda kaotik sistemleri anlamak evrenin açık sistem olduğunu görmeyi sağlar (Rockier, 1991, s. 56-63). Kaotik sistemler ayrıca, sistemin karşı koymakta zorlandığı ve çökmesine neden olan kritik noktaya sahiptirler. Kaotik sistemler birbiriyle doğrusal olmayan şekilde etkileşen çok bileşenli parçalara sahiptir ve teori, evrenin doğrusal olmayan yönlerini açıklamamıza yardım eder (Çıraklı vd., 2017, s. 333). Sistem doğrusal olmadığı için ayrıca başlangıç koşullarına aşırı duyarlıdır. Karmaşık sistemlerin sonuçları da parçaların toplamından farklı ve büyüktür. Düzensizlik ve tahmin edilemezliğin kaotik davranışı rastgele gibi gösterdiğini ancak sistemin deterministik olduğunu belirten Valle, kaotik davranışın rastgele olmadığını savunur (2000, s. 3). Neuman da kaotik sistemlerin determinizm ile rastgeleliğin bir karışımı olduğunu söyleyerek bu saptamayı destekler (1997, s. 92). Gleick (2020) ise rastlantısal gibi görünen bir düzenin varlığından bahsetmektedir.



Kaotik evrende var olan enerjinin hangi yönde akacağını belirleyen ve bu akış içinde ortaya çıkan farklılıkların birbiri ile organize olmasını sağlayan yapılar olarak çekeler<sup>1</sup> mevcuttur. Böylece kaotik olayın sınırları belirlenir ve kaotik olaydaki düzensizlik düzene doğru şekillenirken diğer yandan kaos ortamının içinde sisteme sınırlı bir kümede sınırsız hareketlenme olanağı verir (Thietart & Forgues, 1995'ten aktaran Çıraklı, Dalkılıç vd., 2017, s. 334). Olasılık evreninde, olasılıklar sonsuz olmasına ve sistemin ne tür olasılıklara göre hareket edebileceği bilinmemesine rağmen, yine de sistemin davranışının bir rotası vardır. Sistemin bir sonraki hareketinin ne olacağı bilinmese de kararlı bir yapıda faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Alan, 2019, s. 29). Çekeler, birbirini tekrar etmese de belirli sınırlar içerisinde kalarak, düzensizlik içerisinde bir düzeni temsil ederler (Yiğitol, 2022, s. 150). Diğer bir deyişle kaotik sistemler düzensizlik gibi görünenin içinde kendi bağlamında bir düzen oluşturmaktadır. Bu oluşan düzen ise geri dönülemez şekilde kendi içinde yeni bir düzendir. Stephen Hawking, “zamanın oku” benzetmesini yaptığı “entropi<sup>2</sup> yasası” (Hawking, 2016, s. 181'den aktaran Alan, 2019, s. 33) ile zamanın akışkan şekilde ilerlediği ve bu akışkanlığın tersine çevrilemediğini belirtir. Bu bilgilerden hareketle COVID-19 sürecine ve hayatımıza kattığı yeni normallere bakmak yerinde olacaktır.

#### 4. Normalden “Yeni Normal”e

Normal yani sıradan, alışlagelen, olağan ve kurala uygun olan, temelde normlar aracılığıyla oluşur (Elias, 2017). Burada özellikle toplumsal normların büyük etkisi vardır, zira birlikte yaşamak niyetiyle bir araya gelen ve etkileşim içinde bulunan insanların oluşturduğu toplumda ortak yaşamın sağlanabilmesi bu normlara ve bu normların içselleştirilmesine bağlıdır. Zaman içinde ihtiyaçların değişmesi ve mevcut normların geçerliliğini yitirmesi ile yeni normlar oluşmaya, yeni normlar da yeni normların ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Aslında toplumsal değişme dediğimiz sürecin içsel yani toplumun kendi içinde kendi ihtiyaçlarına göre değişip dönüşmesi de tam bu döngünün bir sonucudur.

Nitekim sosyoloji de normal kavramını, değişim ve görecelik üzerinden tanımlamaya çalışır (Karakaş, 2020, s. 545). Bireysel ve toplumsal yaşam rutinlerinin hızlı bir şekilde değişmeye zorlandığı COVID-19 sürecinde hayata devam edebilmek, sürecin getirdiği normlara uygun yeni normlar ile sağlanmaya çalışılmıştır. Zira modern toplumu ve dünya düzenini oluşturan şartlar, politikalar, iş yapma biçimleri, prosedürler, ilişkiler ve normların geçersizleştiği bir zamanda bunların gözden geçirilerek koşullara uygun hale dönüştürülmesi bir zorunluluktur (Yücel, 2020, s. 139-140). Bu açıdan yeni normal kavramı, toplumu değişime alıştırmaya ve yaşanan değişimi meşrulaştırma stratejisinde sürece uyumlanmayı kolaylaştıran bir unsur olarak da görülebilir. Türkiye’de bunun örneklerini “Evde Kal” ya da “Hayat Eve Sığar” söylemleriyle yaşam alanının evle sınırlandırılması, sokağa çıkma yasağı, fiziksel mesafe kuralı, maske takma zorunluluğu, virüse karşı hijyenin öncelikli hale gelmesi, alışveriş merkezlerinin kapatılması, uzaktan iş yapan sektörlerin artması, yüz yüze olmanın yerini dijitalleşmenin alması, evden çalışma ve online iş yapma anlayışının yaygınlaşması olarak sıralayabiliriz. Nitekim araştırmalar COVID-19 ile teknolojik gelişmelerin yaşama uyarlanma hızının arttığını, çalışma hayatında dijitalleşmenin hiç olmadığı kadar hızlandığını ve arttığını ortaya koymaktadır (Dingel & Neiman, 2020; Tahiroğlu & Bozkurt, 2021; Kaya, 2020; Gül Ünlü, 2021; Nalbantoğlu, 2021). Tüm bunlar birlikte

<sup>1</sup> David Ruelle ve Floris Takens 1970’lerin başlarında türbülans üzerine araştırmalar yaparken, çekici/çeker kavramını geliştirmişlerdir. Çekici, bir şeyleri üzerlerine toplayan tuhaf olgu, olay veya nesnelere olarak tanımlanır (Aktaran Alan, 2019, s. 150-153).

<sup>2</sup> TDK’da entropi, “herhangi bir fiziksel veya kimyasal olayda yararlı enerjinin tesadüfen, düzensiz ve geriye dönülmez olarak dağılması” şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.).

değerlendirildiğinde pandemi sürecinin yeni yaşam tarzları ve alışkanlıkların yerleştirilmesi için teknolojik altyapıyı hazırladığı yönünde görüşler ortaya çıkmaktadır. Bu tür karantina uygulamaları ile oluşturulan yeni normallerin toplumsal hayatı sınırlandırıcı etkisi kalıcı yaşam tarzı değişikliklerine ve zaman-mekân kavramlarıyla kurulan ilişkide değişime zemin hazırlamıştır. Bugün gelinen aşamada özellikle uzaktan eğitim, uzaktan çalışma, uzaktan online alışveriş gibi yüz yüze yapılagelen eylemlerde büyük bir dönüşüm yaşandığı gözlenmektedir.

Bireyselliğin ve bireysel yaşamın yüceltildiği bir zamanda ve küresel kültürde, Karakaş'ın deyiimiyle toplumları bir korku tünelinin içine kapatan COVID-19 salgını farklı tür dayanışma ya da ayrışma ve yaşam koşullarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yine Karakaş'a göre yaşanan olağanüstü koşullar sosyolojik mekanizmaları farklılaştırarak yeni ve güçlü toplumsal davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir. COVID-19 sürecinin getirdiği sosyal izolasyon ve fiziksel mesafe zorunlulukları bir yandan insanların birbirlerine olan duygusal destek ihtiyaçlarını diğer yandan da kişilerin birbirini risk olarak görme eğilimini artırmaktadır. Bu dikotomik işleyen süreç özellikle Türkiye gibi bir arada yaşama kültürünün ve fiziksel temas eğiliminin güçlü olduğu toplumlarda kafa karışıklığı ve yeni normale uyumlanmada zorlanma ile karşılık bulmuştur. Eve kapanma zorunluluğunun evde daha küçük bir grup içinde yeni, ancak dar ve gündelik toplumsallıklar ürettiğinden bahseden Karakaş, bu durumun insanlarda büyük toplumsal uzamdan uzaklaşma ve yalıtılmalara yol açtığı görüşündedir (2020, s. 553-554). Salgınla baş etme stratejisi olarak yüceltilen sosyal izolasyonun getirdiği yeni normalin barındırdığı yeni etkileşim, yeni davranış ve tutumların salgın sonrasındaki olası etkileri hala tam olarak anlaşılammıştır. Ancak insanların fiziksel mesafe konusunda daha duyarlı olmaya başladıklarının örneklerini sıradan gündelik yaşamda görmek mümkündür.

Bireyselliğin ve özgürlük kavramının yüceltildiği modern yaşamda, özgürlüklerin kullanılması ve güvenlik sağlanması ikilemiyle yüzleşen dünya halkları, özgürlük-güvenlik denkleminde güvenlikten taraf olmayı seçmiştir. Buna bağlı olarak salgını kontrol altına almak için yönetsel anlamda daha otoriter uygulamaların hayata geçirilmesi, bireysel özgürlüklerin ve hakların kısıtlanması geniş kitlelerce toplumsal fayda gerekçesiyle desteklenmiştir (Karakaş, 2020, s. 558). Toplum yararı için bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması toplumun geniş kesimlerinde de destek bulmuştur. Karakaş bu durumu *“Bir toplumda korku eşiği yükseldikçe hak ve özgürlükler alanı kolaylıkla daralır”* diyerek özetlemiştir (2020, s. 559). Nitekim gündemi takip etmek için faydalanılabilecek platformlardan biri olan Ekşi Sözlük'teki *“ya eve sığacağız ya tabuta diyerek derin melankolimi sizlerle paylaşıyorum”* ifadesi de bunu ortaya koymaktadır.

## Sonuç

Bu çalışmada yaşanan süreçten ve ilgili literatürden hareketle COVID-19 salgını Kaos Teorisi perspektifinden “yeni normal” kavramıyla ilişkilendirilerek betimsel olarak ele alınmıştır. “Düzensizliğin düzeni” olarak adlandırılan “kaos” kavramının COVID-19 salgını anlamak açısından nasıl bir bakış açısı kazandırdığına odaklanan çalışmada, salgın sürecindeki büyük düzensizlik ve belirsizliğin içinde düzen kurma çabaları olarak “yeni normal” yaşam tarzı inşa sürecinin detayları tartışılmıştır. Kaos, belirsizlik, salgın, yeni normal gibi kavramların birbiriyle ilişkilendirilmesi üzerine temellenen bu betimsel çalışmada amaç, yaşanan sürece farklı kavramlarla bakmaya yönelik bir bakış açısı sunmaktır. Zira COVID-19 salgını belirsizlik ve öngörülmezliğin tüm dünyada egemen olduğu bir dönem olarak, bir

süreliliğine insanlığın muhakeme yeteneğini işlevsiz bırakmıştır. Bu belirsizlik ve bilinmezlik karşısında ise korku tüm toplumları birleştiren egemen duygu haline gelmiş, bu korkuyu aşmaya ve güven tesis etmeye yönelik hamlelerle yeni normaller oluşturulmaya başlanmıştır. Böylece teoride de ifade edildiği gibi öngörülemeyen bir salgın nedeniyle istikrarın ve işleyen düzenin bozulması sonucunda var olan kuralların geçersizleştiği bir kaos ve karmaşıklık ortaya çıkmış ve bu belirsizlik kendi içinde yeni bir düzenin kapısını aralamıştır. Karanlıkta gözlerin görebildiği en küçük ipucunu değerlendirerek yön kestirmeye çalışması örneğinde olduğu gibi COVID sürecinde de en küçük detaylardan hareketle güvenli alanlar oluşturulmaya çalışılarak aslında gündelik hayatın normalleri değişmiş ve yeni normaller inşa edilmeye çalışılmıştır. Böylece sistemin düzenden kaosa ve kaostan da düzene doğru döngüsel bir yapıda ilerlemesi varsayımı dünya çapındaki bir örnekleme test edilmiştir. Sonuç olarak evrensel yapıların içindeki evrensel düzen anlayışını temel alan Kaos Teorisi perspektifinden COVID-19 salgınının getirdiği öngörülmezlik ve düzensizlik içinde henüz kavranılmamış ve daha karmaşık nasıl bir düzenin koşullarının hazırladığını insanlık olarak deneyimlemeye devam ediyoruz ve edeceğiz.

## Kaynakça

- Açıkalin, Ş. N. (2015). *Leadership in Chaos: Angela Merkel and Eurocrisis* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Alan, C. (2019). *Yönetimsel Bir Yaklaşım Olarak Kaos Teorisinin Havayolu Yönetimi ve Pazarlaması Kapsamında Değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Akbaba Altun, S. (2001). Kaos ve Yönetim. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 28 (28), 451-469. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10369/126906>
- Baker, U. (2018). *Yüzyıllık-Fragmanlar*. İletişim Yayınları.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Süreci ve Pandemi Sonrası Dünyada Eğitime Yönelik Değerlendirmeler: Yeni Normal ve Yeni Eğitim Paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 112-142. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auad/issue/56247/773769>
- Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2020). Education in Normal, New Normal, and Next Normal: Observations from the Past, Insights From the Present and Projections for the Future. *Asian Journal of Distance Education*, 15 (2,) i-x. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.4362664>
- Budak, F., & Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1, 62-79. <https://doi.org/10.35375/sayod.738657>
- Bulut, M. (2020). Effects of New Normal Life on Electricity Consumption in COVID-19 Process. *Journal of Scientific Technology and Engineering Research*, 1 (1), 4-6. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.3902885>
- Çebi, E. (2020). Covid-19 Salgını Döneminde “Normal” Ve “Yeni Normal” Yaşam Üzerine Bir Araştırma. *Journal of International Social Research*, 13(73), 582-593. <https://doi.org/10.17719/jisr.11063>
- Çıraklı, Ü., Dalkılıç, S., & Hacıhasanoğlu, T. (2017). Kaos Teorisi, Karmaşıklık Teorisi, Karmaşık Uyarlamalı Sistemler: Sağlık Hizmetleri Açısından Bir Derleme. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies JAVS)*, 3(16), 330-343. <https://doi.org/10.23929/javstudies.569>
- Değirmenci, K., (2011). John Urry'nin 'Küresel Karmaşıklık' Kitabı Üzerine Eleştirel bir Değerlendirme. *Sosyologca*, 5.2, 167-177.
- Dereli, T., Durmuşoğlu A., & Kanat, Ş. (2006). İşletmelerde Kaos Yönetimi. *Journal of İstanbul Kültür University*, (3), 23-29.
- Dingel, J. I., & Neiman, B. (2020). How Many Jobs Can Be Done at Home? *Journal of Public Economics*, 189. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104235>
- Elias, N. (2017). *Uygarlık Süreci*. (Emder Ateşman, Çev). İletişim Yayınları.
- Garipoğlu, G., & Bozar, N. (2020). COVID-19 Salgınında Sosyal İzolasyonda Olan Bireylerin Beslenme Alışkanlıklarındaki Değişiklikler. *IEDSR Association*, 6(6), 100-113. <https://doi.org/10.46872/pj.62>
- Gleick, J. (2020). *Kaos- Kaosun Kutsal Kitabı*. Alfa Yayınları.
- Goulielmos, A. M., & Giziakis, C. B. (2002). Marine Accident Prevention: An Evaluation of The ISM Code by the Fundamentals of the Complexity Theory. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 11(1), 18-32. <https://doi.org/10.1108/09653560210421673>
- Gül Ünlü, D. (2021). COVID-19 Pandemisi Dönemindeki Ev İçi Boş Zaman Aktivitelerinin Dijital Yansıması. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 38, 1-18. <https://doi.org/10.17829/turcom.933877>
- Jantsch, E. (1980). *The self-organizing universe*. Pergamon Press.

- Karaçay, T. (2004). Determinizm ve Kaos. Mantık, *Matematik ve Felsefe 2. Ulusal Sempozyumu*. [http://www.baskent.edu.tr/~tkaracay/etudio/agora/mmf/mmf2\\_caos.htm](http://www.baskent.edu.tr/~tkaracay/etudio/agora/mmf/mmf2_caos.htm)
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40 (1), 541-573. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0048>
- Kardaş T. (2020). Covid-19 Pandemisini Yeniden Düşünmek. Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Yeni Sorunlar Eski Trendler, (Ufuk Ulutaş, Ed.), SAM Yayınları, 45-49.
- Kaya Deniz, A. (2020). Covid-19 Salgını Sürecinde Dijitalleşen Eğlence Anlayışı: Çevrim İçi Konserler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 191-206. <https://doi.org/10.30692/sisad.750563>
- Kervankıran, İ., & Bağmancı, M. F. (2020). Bildiğimiz Turizmin Sonu Mu? COVID-19'un Türkiye'deki Turizm Hareketliliğine Etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 19-32. <https://doi.org/10.17211/tcd.811302>
- Kılıç B. (2010). *Kaos Teorisi ve Ekonomiye Uygulanabilirliği Üzerine Bir Yaklaşım* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Lorenz, E. N. (1963). Deterministic Nonperiodic Flow. *Journal of the Atmospheric Sciences*, 20(2), 130-141. [https://doi.org/10.1175/1520-0469\(1963\)020<0130:DNF>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0469(1963)020<0130:DNF>2.0.CO;2)
- McDaniel, R. R., & Driebe, D. J. (2001). Complexity Science and Health Care Management. İçinde *Advances in Health Care Management* (C. 2, ss. 11-36). Emerald (MCB UP). [https://doi.org/10.1016/S1474-8231\(01\)02021-3](https://doi.org/10.1016/S1474-8231(01)02021-3)
- McMillan, E. (2004). *Complexity, Organizations and Change: An Essential Introduction*. Routledge Taylor and Francis Group.
- Mitleton-Kelly, E. (2003). Ten Principles of Complexity and Enabling Infrastructures. (Mitleton-Kelly, Ed.). *Complex Systems and Evolutionary Perspectives on Organizations: The Application of Complexity Theory to Organisations*, Pergamon.
- Nalbantoğlu, C. B. (2021). Covid 19 Sürecinin Dijital Dönüşüme Etkileri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 13-18.
- Neumann, F. X. (1997). Organizational Structures to Match the New Information-Rich Environments: Lessons from the Study of Chaos. *Public Productivity & Management Review*, 21(1), 86-100. <https://doi.org/10.2307/3380536>
- Oestreicher, C. (2007). A history of chaos theory. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 9(3), 279-289. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2007.9.3/coestreicher>
- Rockier, M. J. (1991). Thinking about chaos: Non-quantitative approaches to teacher education. *Action in Teacher Education*, 12(4), 56-62. <https://doi.org/10.1080/01626620.1991.10463112>
- Sayğan, S. (2014). Örgüt Biliminde Karmaşıklık Teorisi. *Ege Akademik Bakış (Ege Academic Review)*, 14(3), 413-423. <https://doi.org/10.21121/eab.2014318027>
- Sheley, M. (2017). *Frankenstein ya da Modern Prometheus*. (Yiğit Yavuz, Çev). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Shipengrover, J. A., & Conway, J. A. (1996). *Expecting Excellence: Creating Order Out of Chaos in a School District*. Corwin Press.
- Smith, L. (2014). *Kaos*. (Hakan Gür, Çev). Dost Yayınevi.
- Stewart, I. (1990). *Does God Play Dice? The New Mathematics of Chaos*. Basil Blackwell.
- Şardağ Karabulut M. ve Wolff A. R. (2022). Kaos Teorisi ve Yönetim. *Yönetim ve Strateji Alanında Yaşanan Gelişmelere Akademik Yorumlar*, Ekin Yayınevi.

- Tahiroğlu, A. F. & Bozkurt, C. (2021). Dijitalleşme ve Covid-19 Pandemisi Arasındaki İlişki: Uygulamalı Bir Analiz. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 9 (2), 145-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iicder/issue/65542/1003247>
- Töremen, F. (2000). Kaos Teorisi ve Eğitim Yöneticisinin Rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22 (22), 203-219. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10374/126959>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). <https://sozluk.gov.tr>
- Urry, J. (2003). *Global complexity*. Polity.
- Valle, V. (2000). *Chaos, Complexity and Deterrence*. National Defence University. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA432927.pdf>
- Yiğitol B. (2022). *Stratejik Yönetim Düşüncesinde Paradigma Değişimi: Kaos Teorisi Bağlamında Üst Düzey İşletme Yöneticileri Üzerinden Nitel Bir Araştırma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Yücel G. (2020). *COVID-19, Yeni Normal ve Dijital Diplomasi*. COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Yeni Sorunlar Eski Trendler, (Ufuk Ulutaş, Ed.), SAM Yayınları, 139-143.
- Yüksel, M., & Esmer, Y. (2019). İşletme Yönetiminde Kaos Yaklaşımı: Teorik Bir Bakış. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18. ÜİK Özel Sayısı, 937-952. <https://doi.org/10.26466/opus.584117>

## Dijital Oyun ve Sosyal Etkileşim\*

### Digital Game and Social Interaction

Uğur BOYALI<sup>1</sup> 

Celalettin AKTAŞ<sup>2</sup> 

#### Araştırma Makalesi Research Article

Geliş tarihi/Received:  
13.08.2023

Son revizyon teslimi/Last revision  
received:  
02.11.2023

Kabul tarihi/Accepted: 04.09.2023

Yayın tarihi/Published:  
13.11.2023

#### Atıf/Citation:

Boyalı, U., & Aktaş, C. (2023). Dijital Oyun ve Sosyal Etkileşim. *TAM Akademi Dergisi*, 2(2), 226-242.

<https://doi.org/10.58239/tamde.2023.04.005.x>

#### DOI:

10.58239/tamde.2023.04.005.x

#### ÖZ

İletişim araştırmalarında dijital oyun çalışmaları giderek önem kazanmaktadır. Dijital iletişim ve medya teknolojilerinin gelişimi, toplumsal ve kültürel yapının değişiminin yanında etkileşim biçimini de değiştirmektedir. Bu bağlamda etkileşim ile gerçekleşen oyun ve oyun oynama esasları değişmektedir. Sanal ortamda oynanan oyunlar ise etkileşimin dönüşümünde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı bireyin diğer öznelerle etkileşiminde önemli bir rol oynayan dijital oyunun bir sosyal etkileşim aracı olarak incelenmesidir. Çalışmanın önemi, dijital oyunların dünyada ve ülkemizde giderek ilgi çekmesi ve oyun pazarının giderek genişlemesiyle ilintilendirilebilir. Dijital oyun aracılığıyla giderek farklı yaş gruplarından insan, sanal ortamlarda oyun aracılığıyla etkileşime girmektedir. Bu çerçevede; oyun kavramı ve oyunun gelişimi, dijital oyun, türleri ve dijital oyun ile sosyal etkileşim literatür taraması ve argümantatif bir metotla incelenecektir. Araştırma sorusunun yanıtlanması, yapılmış bilimsel çalışmalardan elde edilen argümanlara dayandırılacaktır. Argümanların birbirleriyle bağlantılı olarak ortaya konulması argümantasyon olarak ifade edilmektedir. Araştırma sorusu şöyledir: Sanal topluluklarda dijital oyun aracılığıyla sosyal etkileşim nasıl gerçekleşmekte ve hangi özelliklere sahip bulunmaktadır? Çalışma sonunda elde edilen bulgular, dijital oyunlarda bireyler arasında ve topluluklarda fiziki ortamda var olan etkileşimin sürdürülmekle birlikte sanal ortamın gereği yeni bir etkileşim formuna da yol açtığını göstermektedir. Sanal oyun topluluklarının katılıma açık yapısı, etkileşim sürecinde çeşitli olanak biçimlerini ve fiziki yaşama göre katılımı çok çeşitli tasarımsal unsurlar ile görsel ve işitsel öğelerle biçimlendirerek, daha esnek ve cazip hale getirmekte ve fiziki ortama göre demokratikleştirmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Sembolik Etkileşimcilik, Sanal Topluluklar, Sosyal Etkileşim, Dijital Oyun, Etkileşimin Dönüşümü

\* Bu çalışma Prof. Dr. Celalettin AKTAŞ'ın danışmanlığında hazırlanan "Dijital Sosyal Ağlarda Sanal Toplulukların Dijital Oyun Sosyal Etkileşimlerinin ve İletişimsel Eylemlerinin Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü, Yüksek Lisans, [ugurboyali@gmail.com](mailto:ugurboyali@gmail.com), ORCID ID: 0000-0003-1191-8303
2. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Prof. Dr. [caktas@ticaret.edu.tr](mailto:caktas@ticaret.edu.tr), ORCID ID: 0000-0001-5460-887X





## ABSTRACT

Digital game studies are becoming increasingly important in communication research. The development of digital communication and media technologies changes the way of interaction as well as the change of social and cultural structure. In this context, the game and the principles of playing games are changing through interaction. Virtual games play an important role in the transformation of interaction. The aim of this study is to examine the digital game, which plays an important role in the interaction of the individual with other subjects, as a social interaction tool. The importance of the study can be related to the increasing interest of digital games in the world and in our country and the expansion of the game market. Increasingly, people from different age groups interact through games in virtual environments through digital games. In this context; The concept of game and the development of the game, digital game, its types and social interaction with digital game will be examined with literature review and an argumentative method. Answering the research question will be based on the arguments obtained from scientific studies. Putting the arguments in connection with each other is expressed as argumentation. The research question is as follows: How does social interaction take place through digital games in virtual communities and what features does it have? The findings obtained at the end of the study show that the interaction between individuals and communities in the physical environment continues in digital games, but also leads to a new form of interaction as a requirement of the virtual environment. The open structure of virtual gaming communities, various forms of opportunities for interaction processes, shapes participation according to physical life with a wide variety of design elements, visual and auditory elements, making it more flexible and attractive and democratizing it according to the physical environment.

**Keywords:** Symbolic Interactionism, Virtual Communities, Social Interaction, Digital Game, Transformation of Interaction

## Extended Abstract

Digital game studies are becoming increasingly important in communication research. The development of digital communication and media technologies changes the way of interaction as well as the change of social and cultural structure. Increasingly, people from different age groups interact through games in virtual environments through digital games. In this context, the game and the principles of playing games are changing through interaction. The aim of this study is to examine the digital game, which plays an important role in the interaction of the individual with other subjects, as a social interaction tool. The importance of the study can be related to the increasing interest of digital games in the world and in our country and the expansion of the game market. In this framework, the theoretical foundations of the game as intersubjective interaction gain importance. The individual perceives social and cultural phenomena through symbols and codes and realizes his interaction in this context. In this context, the theoretical themes of the study are based on the Symbolic Interactionism Approach developed by George Helbert Mead and Herbert Blumer. This approach provides a theoretical basis for examining the interaction between subjects in social life. In this context; The concept of game and the development of the game, digital game, its types and social interaction with digital game will be examined with literature review and an argumentative method. Answering the research question will be based on the arguments obtained from scientific studies. Putting the

arguments in connection with each other is expressed as argumentation. The research question is as follows: How does social interaction take place through digital games in virtual communities and what features does it have? The findings obtained at the end of the study indicate that the interaction between individuals and communities in the physical environment continues in digital games, but also leads to a new form of interaction as a requirement of the virtual environment. The open structure of virtual gaming communities, various forms of opportunities for interaction processes, shapes participation according to physical life with a wide variety of design elements, visual and auditory elements, making it more flexible and attractive and democratizing it according to the physical environment. The effects of digital games on social interaction and transformation in virtual communities can be expressed as follows: The most important feature of virtual communities, as an open platform, depends on age, gender, class, etc. making it possible for everyone without discrimination. Participation brings about interaction and interaction encourages socialization and expansion of the social circle. The limitations and difficulties of expression and representation that arise in the physical environment, the boundaries of the virtual environment are eliminated due to the flexible, wide variety and rich alternative interaction structure. Virtual gaming communities in digital social networks operate under the ownership of global companies. Digital games are designed, produced, and directed by the game industry, which has a very large economic volume globally. The structure, content and limitation are set forth by these companies. This structure is both a part of the culture industry and foresees a certain ideology, value, and cultural structure. However, virtual communities generally have the potential to democratize their open structure and interaction processes.

## Giriş

Oyun, insanlık tarihinde eğlenme, öğrenme, iş birliği, iş bölümü ve rekabetin bir göstergesi ve unsuru olarak anlam kazanmış ve ilgi çekmiştir. Oyun ve oyun oynama esaslarının değişiminde toplumsal ve kültürel yapının değişiminin yanında teknolojinin gelişimi de önemli bir faktör oluşturmaktadır. On altıncı yüzyılda başlayan bilim ve teknik devrimden günümüze teknolojilerin birey ve toplum yaşantısı üzerinde etkili olduğu ve izleyen yüzyıllarda gelişmelerin, iletişim ve medya alanını da içine alarak, önem kazandığı görülmektedir. On beşinci yüzyılda matbaanın icadı, iletişim alanını genişletmiş, basılı medyanın ortaya çıkışına olanak sağlamıştır. On dokuzuncu yüzyıl elektronik, iletişim ve medya için bir dönüm noktası olmuş; telgraf, telsiz, sinema, radyo ve televizyon toplumsal etkileşimde belirleyici olmuştur (Burke & Briggs, 2005). 1969'da İnternetin icadı ile önem kazanan ve toplumsal yaşamda dönüştürücü gücü ortaya çıkan dijital iletişim teknolojisi, 1990'lı yıllarda Web 1.0 ve 2000'li yıllardan itibaren Web 2.0 teknolojisinin gelişimiyle dijital ortamda karşılıklı esasına dayalı iletişim ve etkileşim süreçlerine olanak tanımıştır. Dijitalleşme, bireylerarası etkileşim ve toplumsal iletişimde, günlük yaşamda, eğlenme ve enformasyon edinmede, ticari faaliyetlerde ve iş hayatında dolaylı veya dolaysız olarak etkili olmaktadır.

İletişim ve medya teknolojisi yeni toplumsal iletişim ve etkileşim alanları yaratmakta ve bireylerin etkileşim kurma, enformasyon edinme, eğlenme, sosyalleşme gibi sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için oluşan dijital evren giderek büyümeye devam etmektedir. Bu etki, oyun alanlarını da kapsamaktadır. Bu gelişim eğilimini, dijital sosyal ağlarda dijital oyun oynama olanaklarının ortaya çıkması, oyunların çeşitlenmesi ve uluslararası dijital oyun pazarının giderek genişlemesi ile belirlemek mümkündür.

Bu çalışmanın amacı bireyin diğer öznelerle etkileşiminde önemli bir rol oynayan dijital oyunun bir sosyal etkileşim aracı olarak incelenmesidir. Çalışmanın önemi, dijital oyunların dünyada ve ülkemizde giderek ilgi çekmesi ve oyun pazarının giderek genişlemesiyle ilintilendirilebilir. Dijital oyun aracılığıyla giderek farklı yaş gruplarından insan, sanal ortamlarda oyun aracılığıyla etkileşime girmektedir.

Bu çerçevede öznelerarası etkileşim olarak oyunun kuramsal temelleri önem kazanmaktadır. Birey sosyal ve kültürel olguları, semboller ve kodlar üzerinden algılamakta, etkileşimini bu bağlamda gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın kuramsal temelleri George Helbert Mead (1967) ve Herbert Blumer (1969) tarafından geliştirilen Sembolik Etkileşimcilik Yaklaşımı'na dayanmaktadır. Bu yaklaşım, sosyal yaşamda özneler arasındaki etkileşimin incelenmesi için kuramsal bir temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda; oyun kavramı ve oyunun gelişimi, dijital oyun, türleri ve dijital oyun ile sosyal etkileşim, literatür taraması ile argümantatif olarak incelenecektir.

Çalışmanın araştırma sorusu şöyledir: Sanal topluluklarda dijital oyun aracılığıyla sosyal etkileşim nasıl gerçekleşmekte ve hangi özelliklere sahip bulunmaktadır?

## 1. Kuramsal Çerçeve: Sembolik Etkileşimcilik

İnsanların sosyal yaşamlarında ve etkileşim sürecinde kendilerini ifade edebilmek için oluşturdukları semboller, eylem süreçlerini yönetmektedir. Sembolik Etkileşimciliğin temelleri yirminci yüzyılın başında yapılan araştırmalara dayanmaktadır. *“Sembolik Etkileşimcilik insanların ortak yaşamının doğal dünyasının araştırılmasına odaklanmakta ve kavramsal olarak Blumer tarafından ortaya konulan bu perspektif, filozof ve sosyal psikolog Mead’in Darwinizm, Behavyorizm ve Chicago Okulu’nun felsefi ve sosyal bilimsel yaklaşımlarından beslenen Amerikan pragmatizmine dayalı düşüncelerinde temelini bulmaktadır (Alver, 2020, s. 15).”*

Sembolik Etkileşimcilik ABD’de Chicago Üniversitesi’nde ortaya konulan bir yaklaşımdır ve farklı bilim dallarından temsilcileri vardır. *“Sembolik Etkileşimi savunan düşünürler yani Sembolik Etkileşimciler, bazı zamanlarda “etkileşimci” ya da yalnızca ‘Chicago geleneği’ şeklinde isimlendirilmektedir (Şenol, 2017, s. 52).”* Kökeni psikoloji geleneğine dayanan sembolik etkileşim, Amerikan sosyolojisi ekolü olarak değer görmektedir (Polama, 1993, s. 227). Bahse konu olan bu kurama katkıları bulunan başlıca düşünürler ise Charles Horton Cooley ve George Herbert Mead başta olmak üzere Herbert Blumer ve Erving Goffman olarak ifade edilebilir (Ritzer & Stepnisky, 2014, s. 335).

Mead’in (1967) fikir babalığını yaptığı ancak Blumer’in (1969) kavramsal olarak ortaya koyduğu Sembolik Etkileşimcilik, insan davranışlarının analizine odaklanmakta ve insan davranışlarını sembolik olarak iletilen etkileşim olarak kabul etmektedir. Sembolik Etkileşimcilik, bireylerin ancak sosyal ilişkiler ve gelişim evreleri içinde ve yardımıyla özgüven, kimlik ve düşünme yeteneği geliştirdiklerini öngörmektedir. Birey ve toplum bir süreç içinde iç içe geçmiştir ve karşılıklı olarak bağımlıdır. Sembolik Etkileşimcilik, insanlar arasında yaşanan dünyaya ilişkin ortak bir anlayışın oluşmasını araştırmalarının merkezine yerleştirmektedir. İnsanlar, dünyada şeyler ve birbirlerine ilişkin eylemde bulunmakta ve şeylerin kendileri için sahip oldukları anlamlara odaklanmaktadır. Etkileşim, semboller aracılığıyla iletilmektedir ve etkileşim aracılığıyla da sosyal gerçeklik oluşmaktadır. Sembolik Etkileşimciliğin merkezinde sembolleştirici etkileşimler vardır ve bu bağlamda bireylerin sosyal davranışı, belirli anlam

içeren semboller ve insan yaşamının durumlarının anlamını aldığı sözlü veya sözlü olmayan jestler aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Mead (1967), bilinçli öznenin eylemini araştırmalarının merkezine yerleştirmekte ve bu yönelimini insanı akıllı ve özgür eylemde bulunan özne olarak belirleyen Alman İdealizmine dayandırmaktadır. Mead'ın yaklaşımında etkileşim ve insanların ortak yaşamında uyum, eylem ve bilinçli özne kavramları bir temel oluşturmaktadır (ss. 11, 173, 200). Mead, insan iletişimi ve etkileşimi "önemli semboller" aracılığıyla gerçekleştiği için, iletişimin insanların sosyal varlıklar olarak gelişimini koşullandıran faktör olduğunu düşünmektedir. Bu semboller geneldir ve anlamı toplumun tüm üyeleri tarafından aynı olarak yorumlanmaktadır. Mead, etkileşimi bir iletişim süreci olarak kavramakta ve eylemde bulunan insanlar arasındaki anlam anlayışını, sembollerin anlaşılması olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda Mead iki özne arasında işaret ve sembol değişimine odaklanmaktadır. Mead işaret ve sembollerin etkileşimi ve içeriği oluşturduğundan hareket etmemekte aksine yararlanılan işaret ve sembollerin insanlar, kültür ve toplum için türsel bir anlama sahip olduğundan yola çıkmaktadır.

Mead, insanın sosyal bir varlık olarak gelişiminde, iletişimi önemli bir faktör olarak belirlemekte ve etkileşimin semboller aracılığıyla gerçekleştiğini düşünmektedir. Mead'ın öğrencisi Blumer ise, Sembolik Etkileşimciliği, sosyoloji bilim dalı ile ilintilendirmiştir. Sembolik etkileşim, bireysel davranışlarla biçimlendirilen bir süreçtir ve gündelik eylemlerle sembolik olarak iletilmekte ve yorumlanmaktadır. Kendiliğinden verili olmayan anlamlar, sosyal etkileşimin gerçekleşmesi sonucunda oluşmakta ve yorumlanması gerekmektedir (Alver & Çağlar, 2015, s. 479). Bu bağlamda Sosyolog Blumer'in (1969, s. 61), Mead'ın (1967) sosyal psikoloji yönelimli sembolik jestlerle etkileşim yaklaşımını, semboller aracılığıyla ilişkiler sosyolojisine dönüştürdüğü ve sosyalliği, sembolik şeylerin dinamik bir ağı olarak yorumladığı görülmektedir.

Alver, Mead gibi Blumer'in de sosyal etkileşim analizine vurgu yaparak, bu analizde Ben'in, sosyal etkileşimle ortaya çıktığını düşünmekte ve bireyin, ötekinin konumunu hayal ederek, kendisini dışarıdan gözlemeyi öğrendiğini ifade etmektedir (2020, s. 14-18; 2016, s. 804-810). Benin eylemde bulunarak, öteki öznelerle etkileşime yöneldiğini ve birlikte gerçekleştirdikleri eylemler ile birlikte semboller ürettiklerini ve bu sembollerin bir anlama sahip olduğunu kabul etmektedir. Blumer, eylemlerin nesnelere anlamı temelinde gerçekleştiğinden hareket eden insanların eylemlerini, şeylerin sahip oldukları anlamlara göre gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır.

Sembolik Etkileşimcilik, insanın etkileşim sürecinde ve sembol kullanımında sembolik düzeni nasıl ürettiğini incelemektedir. Toplum, eyleme katılan bireylerden oluşmaktadır. Bu bağlamda sembolik etkileşim ise, eylemlerin, jestlerin yorumlanması, eylemlere karşı tepki gösterilmesi sonucunda oluşmaktadır. Başkalarının işaretleri yorumlanmakta ve bu yoruma karşılık verilmektedir. *"Bireylerin sahip olduğu kültür, kimlik, sosyal rol ya da dil gibi pek çok faktör toplumları meydana getirmektedir. Burada öne çıkan maddi ve manevi değerlerle birlikte toplumların temeli oluşmaktadır. Sembolik Etkileşimcilik olgusu ise bu noktada insanların diğer insanlarla etkileşim içerisinde bulunarak toplumsal kimliğin niteliklerini oluşturma anlamını içermektedir. Bireylerin tek başına, diğerleriyle bir araya gelerek etkileşimde bulunması neticesinde meydana gelen semboller, uyum, bütünleşme ve toplumsal düzenin en önemli aracıdır (İzci, 2021, s. 18)."* Bu bağlamda toplumsal düzenin oluşumunda diğerlerine yönelim vurgulanmakta ve davranışların normlar ve güdüler tarafından değil, diğerlerini yorumlama ve anlama çabalarıyla gerçekleştiği kabul edilmektedir.

Bu bağlamda Sembolik Etkileşimciliğin sosyal süreç ve durumları keşfedebilmek için niteliksel yöntemi seçtiği söylenebilir. Kınağ (2019, ss. 105-106), farklı bir şekilde tanımlamak gerekirse Weber tarafından savunulan yorumlayıcı yaklaşımın seçildiğini ifade etmektedir. Ona göre, günümüzde etkileşimci metodolojinin pozitivist ve bilimsel olmadığına yönelik ortaya çıkan iddiaların geçersiz olduğu ise pek çok araştırmada yer almaktadır. Bir yandan Sembolik Etkileşimcilikte bulunan metodolojik tartışmalar Amerikan sosyolojisinin gelişimini belli bir seviyede yansıtmakta diğer yandan ise Sembolik Etkileşimciliğin toplumsal ve tarihsel olayları bir bütünlük içerisinde değil sadece öznenin subjektif deneyimlerine bağlı bir şekilde değerlendirmesi bu kuramın pozitivistten daha farklı bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir.

## 2. Dijitalleşme ve Dijital Oyun

Oyun kavramı yirmi birinci yüzyılın başında dikkat ve ilgi çeken bir etkileşim ve iletişimsel eylem biçimidir. Ancak yüzyılımıza ait bir kavram değildir. Araştırmacı Huizinga (2013) oyunun insanlık tarihi boyunca var olduğu düşünmektedir. Oyunun gelişimi incelenmeden kavram olarak açıklanması amaçlanmaktadır. Huizinga (2013), oyunun önemini göstermek için oyuncu insanı ifade eden “homo ludens” kavramını geliştirmiştir. Huizinga (2013, s. 50), oyunu, belirli kurallara göre ve bir zaman aralığında ve mekân içinde özgürce gerçekleştirilen bir etkinlik olarak kavramaktadır. Oyun anlam bakımından zengin bir işleve sahiptir. Oyun kavramı üzerinde çalışan bir başka araştırmacı Piaget ise oyunu incelerken, bilişsel süreçlerin yanında bilişsel gelişime vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda oyun, insanın diğer davranışlarından farklı değildir (Piaget’ten aktaran Nicolopoulou, 2004, ss. 139).

Oyun sözcüğünün kökenini incelerken Huizinga (2013, ss. 16-21), kapsamını geniş tutmakta ve sadece insanlar ve diğer canlıların hayatıyla sınırlı kalmayıp, kültürle bağlantılı olarak oyunu anlamlandırmaktadır. Oyun sadece insanlar arasında değil, hayvanlar arasında da gerçekleşmekte ve tüm canlıların hayatını kapsamaktadır. Rasyonel olarak açıklanamayan oyunun var olduğunu söylemek de mümkün değildir. Diğer canlılar gibi köpekler de oyun oynamakta ve ayinsel davranışlar geliştirmekte ve birbirlerini oyuna çağırmaktadırlar. Tüm canlılara ait bir davranış biçimi olan oyun, biyolojik ve fizyolojik sınırların ötesine geçmekte ve amaca yönelik bir özelliği bulunmaktadır. Huizinga, oyunu geniş bir çerçevede ele almakta ve yelpazesi geniş bir etkinlik olarak kavramaktadır. Oyun etkinliği, biyoloji ve fizyolojinin sınırlarının ötesine yönelmektedir. Oyun biyolojik sınırları aştığı için açıklanmasında tahrik etme gücü önem kazanmaktadır.

Huizinga, oyun ile dil ve kültür arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarmaktadır. Oyun oynamada insan, “iletişim kurma”, “öğrenme”, “emredebilme” yetileri dil aracılığıyla gerçekleştirmekte ve bu anlam yüklem sürecinde dil önemli bir rol oynamaktadır. Dil ve oyun bir aradadır ve dil oyunda önemli bir rol oynamaktadır. Dil aracılığıyla nesnelere birbirinden ayrılmakta ve somut şeyler zihinde canlanmaktadır. Oyunun kültürle olan ilişkisine de vurgu yapmak gerekmektedir. Oyun, kültürden daha eskidir ve kültürün oluşumunda anlamlı bir rolü vardır. Kültür oyundan sonra var olmuş ve onunla etkileşime girmiştir. Oyun ile kültür arasında etkileşim vardır. Oyun, kültür tarafından biçimlendiği gibi onu biçimlendirmektedir. İnsan, iletişime girebilmek için oyundan yararlanmıştır. Oyunlar kültüre katkıda bulunmaktadır. Bu oyunlar arasında yapılan çeşitli yarışmalar, dans ve müzik eşliğinde ritüeller ve çeşitli edimler yer almaktadır (2013, s. 16- 20).

## 2.1. Dijitalleşme Kavramı

1960'lı yılların sonunda İnternet'in icat edilmesi ile belirginleşen dijitalleşme olgusu küreselleşme olgusu ile etkinlik alanını genişletmiştir. İletişim ve medya teknolojisinin ilk önce 1990'lı yıllarda Web 1.0 ve 2000'li yılların başında Web 2.0 teknolojisine evrilmesi ile birlikte dijitalleşme olgusu iletişim alanında iletişim ve medya pratiklerini etkilemiş ve dönüştürmeye başlamıştır. Dijital teknoloji kuşkusuz sadece iletişim ve medya alanını değil tüm uluslararası ve ulusal finans, ekonomi, kültür, pazarlama, hukuk, mühendislik ve tıp gibi çok farklı alanları da etkilemektedir. Dijitalleşme olgusu çok ilgi çekmektedir. *“Dijitalizasyon, dijital bilginin merkezde yer aldığı gelir yaratmak, iş geliştirmek, yalnızca dijitalizeştirmeyip iş süreçlerini yapılandırıp dönüştürmek ve dijital iş için bir iklim yaratmak amacıyla dijital teknoloji ve (orijinalde dijital ya da dijitize edilmiş) verilerin kullanımı anlamındadır (Sezen & Şeneras, 2022, s. 54).”* Bunun yanında dijitalleşmenin şu özelliğini de ifade etmek gerekmektedir:

*“Dijitalleşme, teknolojiyi merkeze alıp, bilgiye ulaşımı kolaylaştırarak sahip olunan verinin tamamını ve elde edilen çıktıları yorumlamada ve paylaşmada örgütlere, yöneticilere büyük avantajlar sağlar. Dijital dönüşüm, dijital teknolojileri kullanarak örgütlerin faaliyetleriyle ilgili fırsatları yakalamaları, oluşabilecek rekabet avantajlarını fark etmeleri ve bu avantajları örgüt faaliyetlerinde kullanabilme becerileri olarak da ifade edilebilir (Üzmez & Büyükbeşe, 2021 ,s. 124).”*

Dijitalleşme süreci, iletişim ve medyanın dijital ortama taşınmasını beraberinde getirmiştir. Dijitalleşme medya alanında da belirgin olarak gözlenmektedir. *“Enformasyona erişimin önündeki mekânsal problemler aşılmış ve dünyanın muhtelif bölgelerinde yaşayan insanların enformasyona anında erişebileceği, enformasyonu paylaşabileceği ve birlikte üretebileceği kabul görmüştür (Aktaş, 2014, s.75).”* Bu süreçte QR kod teknolojisinin gelişimi de önem kazanmaktadır. Aktaş (2013, s. 125), QR kod kullanımıyla beraber etkileşim özelliği kazandırılmış olan matbu gazetenin hem içerik üretenele hem de okurlarına yeni bir gazete deneyimi sunacağını söylemektedir. Bu çerçevede geleneksel gazete okuru, matbu gazetesinden vazgeçmeden de diğer bir deyişle bir iletişim aracını, başka bir iletişim aracına ikame etmeden de çevrimiçi ortamda bulunan ilgili enformasyona erişim sağlayabilecektir. *“QR kod kullanımı ile beraber artık matbu gazete, hibrid (melez) bir iletişim aracına dönüşmüştür. Dolayısı ile günümüzün geleneksel gazete okuru aynı zamanda da İnternet kullanıcısı olan birey hem geleneksel gazetelerinde hem de matbu gazetelerinde yer alan haberlere ilişkin daha detaylı enformasyona, çevrimiçi ortamda bulunan video, görüntü, ses ve metin dosyalarına anında, zaman ve mekân kısıtlamalarının da ötesine geçerek ulaşabilecektir (Aktaş, 2013, ss. 125-126).”* Hem dijital medya alanında hem de sosyal ağlar aracılığıyla iletişim dönüşüme uğramaktadır.

Bu bağlamda internet aracılığıyla erişilebilen dijital sosyal ağlar, çok çeşitli iletişim platformlarına ve dijital medyaya erişim imkânı sunmaktadır. Web 2.0 teknolojisi ile birlikte dijital sosyal ağlar, iletimden ziyade etkileşime olanak sağlamak ve bireyi içerik üreterek, paylaşabilen etkin bir konuma getirmektedir. Dijital sosyal ağlarda çok geniş bir yelpazede bireylerin katılabileceği sanal topluluklar oluşmaktadır.

Toplumun tüm mesleklerini kapsayan ve giderek etkisini arttıran dijitalleşme olgusu oyun alanını da etkilemiştir. Fiziki ortamda gerçekleştirilen oyun oynama eylemleri ve ortaya çıkan etkileşim süreçleri artık dijital ortama taşınmakta ve bu alanda gerçekleştirilmektedir. Tarih boyunca fiziki



ortamda gerçekleşmiş olan oyun, çocuklardan yetişkinlere, erkeklerden kadınlara toplumun farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip bireylerinin ilgisini çekerek, artık sanal bir ortama taşınmaktadır. Tor ve Irmak (2022, s. 1813), dijital oyunu bir olgu olarak ele almanın, klasik oyun kavramının teknolojik gelişmeler ışığında dijital bir formata dönüşerek bireylerin ve toplumların hayatında yer edinmesiyle mümkün olduğunu ifade etmektedirler. *“Endüstri çağı ile birlikte şehirleşmenin artması, akabinde teknolojinin bir sanayi kolu olarak ortaya çıkması ile modern dünyanın tohumları filizlenmiştir. Hayatın her alanında etkisini gösteren teknoloji, bilgisayarlar ile birlikte bilgi stokları ve ağlarının tek bir merkezde toplanarak dünyayı birbirine bağlamasına zemin hazırlamıştır (Tor & Irmak, 2022, s. 1813).”* Bu bağlamda önce dijital oyunlar önem kazanmaktadır.

## 2.2. Dijital Oyun ve Özellikleri

Teknolojinin gelişimiyle birlikte dijital oyunun kapsamının da genişlediği görülmektedir. *“Dijital oyunlar; bilgisayar tabanlı, metin ya da görsellik üzerine inşa edilmiş, bilgisayar ya da oyun konsolu gibi elektronik platformlar üzerinde bir veya birden fazla kişinin fiziksel ya da çevrimiçi ağ üzerinden birlikte kullanabildiği bir eğlence ve boş zaman aktivitesi yazılımıdır (Dijital Oyunlar Raporu (2020, s. 5).”* Bunun yanında Rose (2012, s. 41), dijital oyunların, fizik, yapay zekâ, ses, animasyon ve grafikler gibi bazı temel işlevsellikleri sağlayan bir oyun motor yazılımı tarafından yapılandırıldığını söylemektedir. Dijital oyunlar eğlence içeren medya sunumları olarak görülebilir. Dijital oyunlar medya teknolojisi aracılığıyla medyanın ve oyunun özelliklerini bir araya getirmekte ve sunmaktadır. *“İlki video oyun olarak karşımıza çıkan dijital oyunlar, arcade (atari) oyunları, bilgisayar, konsol ve cep telefonları ile oynanan tüm oyunları kapsamaktadır (Binark, 2005, s. 4; Binark & Sütcü, 2008, s. 43).”* Bu bağlamda; dijital oyun kavramı, video ve bilgisayar oyunlarını da kapsamaktadır. Dijital oyunlar, hedefleri, etkileşimli yapıları, kurallar, geri bildirim sistemleri, anlatı yapıları ve ortaya çıkan sonuçlarla karakterize edilmektedir (Plass, 2015). Teknolojinin gelişmesi ile birlikte mobil oyunlar da bu kapsama girmiştir. *“Dijital oyun araçları günümüze kadar çok fazla gelişerek bir cep telefonunun mobil uygulamalarının yanı sıra son nesil konsollarda ve PC’lerde geniş, kalıcı bir yere sahip olmuştur (Dijital Oyunlar Raporu, 2020, s.5).”* Öyle ki mobil akıllı telefon oyunları, el konsolu ve kişisel dijital asistanda (PDA) oynamayla sıkı rekabet eder duruma gelmiştir.

Dijital oyunlar incelenirken, dijital oyun tasarım sürecine de vurgu yapmak gerekmektedir. Dijital teknolojinin gelişiminin sunduğu görsel ve işitsel unsurlar ve grafikler, dijital oyunların çekiciliğinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Oyuncunun oyun konusunu ilgi çekici bulmasının yanında rahatlıkla oyuna katılabilmesi ve sürdürebilmesi için gerekli tasarımsal özellikleri içinde barındırması önem taşımaktadır. Bu bağlamda Bostan ve Tıngöy (2015, s. 8), sanal ortamın gerçekçi, inandırıcı, anlaşılır ve oynanabilir olması, oyuncuyu memnun etmesi, oyuncuya sanal ortamda var olduğunu veya bulunduğunu hissettirmesi, oyuncuya özgür seçimler yaparak sanal dünya üzerinde kontrol sahibi olduğunu düşündürmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bostan ve Tıngöy’ün (2015, s. 8-19), temel kriterlerini daha ayrıntılı ifade etmek yararlı olacaktır.

**“Gerçekçilik – inandırıcılık:** Gerçekçilik algının da doğal bir uzantısıdır. Kişinin sanal dünyadan aldığı fiziksel uyarılar gerçek dünyadan aldığı fiziksel enerjilere ne kadar benziyorsa algısı da o kadar gerçekçi olmaktadır.



**Anlaşılabilirlik – Oynanabilirlik:** Anlaşılabilirlik sanal dünyanın oyuncu eylemlerine cevap verme mantığının oyuncular tarafından tahmin edilmesidir. Anlaşılabilirlik ile yakından ilişkili bir diğer kavram olan oynanabilirlik, oyuncunun giriş birimlerini kullanarak sanal dünyaya istediği eylemleri göndermesi ve karşılığında sanal dünyadan arzu ettiği tepkileri almasıdır. Oynanabilirliği etkileyen faktörler hikâyenin kalitesi, sistemin tepkiselliği ve kullanılabilirliği, kişiselleştirme seçenekleri, kontrol, etkileşim yoğunluğu, gerçekçilik seviyesi, grafik ve ses kalitesidir (Sánchez v.d.'den akt. Bostan & Tıngöy, 2015, s. 2).

**Memnuniyet – Haz:** Sanal ortamlarda kullanıcı memnuniyeti tasarım amacıyla ilişkili bir kavramdır. Eğitim amaçlı bir sanal ortam tasarlanıldığında kullanıcı memnuniyeti tanımı farklı olmaktadır. Dijital oyunlar çoğunlukla kazanmak veya kaybetmek üzerine kurulu olduğu için tasarımcılar kazanmanın ne kadar zor veya ne kadar kolay olacağını belirlemek zorundadır. Zorluk ile kolaylık arasında kurulacak denge oyuncu karakteristikleri ile yakından ilişkilidir.

**Var Olma – Bulunma Hissi:** Bilgisayar oyunlarında oyuncular iki fiziksel ortamı aynı anda algılar. Bunlardan ilki kişinin gerçekten var olduğu fiziksel dünya, diğeri ise iletişim kanalından oyuncuya aktarılan sanal dünyadır. Bu durum literatürde uzvarlık, kuşatılma, bulunma hissi ve katılım gibi terimlerle ifade edilir. Özgürlük

**-Kontrol Seçim Özgürlüğü:** Oyuncuların kendilerine sunulan birkaç alternatif arasından kendi amaçlarına uygun olanı seçebilmesidir. Alternatiflerin sayısı kadar farklı alternatiflerin oyuncu isteklerini ne kadar karşıladığı da önemlidir (Bostan & Tıngöy, 2015, ss.8- 19).”

Oyunda tasarlanan sanal ortamın oyuncuya sunması öngörülen bu kriterlere ek olarak, bazı özellikler daha vurgulanabilir. Bu bağlamda Kelekçi (2021, s. 56), oyunun nasıl geliştiği, oyun ortamını oluşturmak için metin kullanımı, görsel tabanlı oyunlarda geçişler, karakter tasarımı, ses, müzik, renk, illüstrasyon, animasyon ve video unsurların oyun tasarımında önemli bileşenler olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre, bu bileşenler, oyuncunun kendini oyun deneyimine kaptırmasına ve oyun içinde sürekliliğin olmasını sağlamaktadır. Oyunların farklı kitlelere hitap etmesiyle grafik stillerinin oyun türlerine göre benzer tarzlarda tasarlanması gerekmektedir. Bu bağlamda dijital oyunların fikir olarak ortaya konulması ve tasarlanması öncesinde Pazar araştırmaları da küresel firmalar için yol gösterici olmaktadır. Bu araştırmalar, yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarına göre beklenti farklılıklarını ortaya koymakta ve fikir geliştirme ve üretim sürecine yardımcı olmaktadır.

### 2.3. Dijital Oyun Türleri

Dijital teknolojinin gelişimiyle birlikte dijital oyunlar çeşitlenmektedir. 2020 yılına ait Dijital Oyunlar Raporunda (ss. 6-7), dijital oyunlar dört kategoride toplanmaktadır. Bu kategoriler; konsol oyunları, masaüstü oyunlar, online oyunlar ve mobil oyunlardır. Oyun kategorileri ayrıntılı incelenebilir.

**Konsol Oyunları:** Oyun konsolları daha çok video oyun oynamak için özel yapılmış cihazlarda oynanmaktadır. Oyuncular bir kontrol cihazı düğmeleri ve kumanda kolları olan elde tuttukları cihaz ile video oyununu oynayarak etkileşim içinde olurlar. Video oyunlarında görüntü ve ses, oyuncular tarafından televizyon veya bilgisayar aracılığıyla alınmaktadır. Geçmişten günümüze kadar olan konsol

örnekleri arasında; Microsoft Xbox, Sony Playstation, Nintendo Gamecup ve Nintendo Wii oyun konsolları bulunmaktadır (Dijital Oyunlar Raporu, 2020, ss. 6-7).

*Masaüstü Oyunlar:* Bilgisayar, dijital devrimin başlaması ile birlikte masaüstü oyunlarının gelişiminde de büyük bir önem kazanmıştır. Masaüstü oyunları oynayabilmek için oyun pazarlarında satılan CD, DVD alınabileceği gibi internet üzerinden oynanması da mümkündür. Oyunlarda fare, klavye ve direksiyon gibi kontrol cihazları ile birlikte hareket ve yönlendirme sağlanmaktadır (Dijital Oyunlar Raporu, 2020, s.6-7).

*Online Oyunlar:* Online oyunlar internet üzerinden bir ağa bağlanıp tek veya çoklu oyuncular ile oynanabilen oyunlardır. Bu oyunlar teknolojinin gelişmesi ile birlikte tüm dünyada herkesin oynayabileceği bir oyun türü haline gelmiştir (Dijital Oyunlar Raporu, 2020, s.s. -7).

*Mobil Oyunlar:* Teknolojinin gelişmesi ile birlikte insanların yanlarında taşıyabildiği, telefon ve tablet gibi cihazların kullanımının artması dijital oyun sektöründe yeni bir devrimin başlamasına neden olmuştur. Bu oyunlar hem online hem de çevrimdışı oynanabilen ücretli ve ücretsiz oyunlardır (Dijital Oyunlar Raporu, 2020, ss. 6-7).

Bu ayırlamaya benzer ve bazı farklılıklarla birlikte başka oyun sınıflandırmaları daha yapılmaktadır. Yazarlar (Zou vd. 2019; Binark & Bayraktutan-Sütçü, 2008) dijital oyun türlerini incelemekte ve sınıflandırmaktadır. Dijital oyun türleri, benzer oyunların geniş kategorilerini temsil eden farklı türler halinde gruplandırılmaktadır. Bu kapsamda eğitici oyun; rol üstlenme oyunu; macera oyunu; eğlenceli dijital kitap; simülasyon oyunu ve strateji oyunu belirtilebilir. Bu türlere ek olarak ticari oyunların da pek çok farklı türü vardır. Bunlar sandbox oyunu, aksiyon oyunu, açık dünya macera oyunu, aksiyon macera oyunu, spor oyunları ve aksiyon rol üstlenme oyunu olarak ifade edilebilir (Zou v.d., 2019). Bunun yanında Binark ve Bayraktutan-Sütçü'nün de dijital oyun sınıflandırması yaptığı görülmektedir. (Binark, 2007, ss. 12-13; Binark & Bayraktutan-Sütçü, 2008) ise, gereken teknolojik donanım ve ağ bağlantısına göre, dijital oyunları konsol oyunları, PC oyunları ve online oyunlar olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadır. Bu oyunları ayrıca oyuncu katılım sayısına göre, tek kişi oynanan ya da çok sayıda oyuncu ile oynanan oyunlar olarak iki alt türe bölmektedir. Bunların yanında yazar, Level dergisinin dijital oyunları sınıflandırmasına da işaret etmekte ve tematik ve teknolojik özelliklerine göre bir sınıflandırmayı vurgulamaktadır. Bu sınıflandırma; ağ oyunlarını (Counter Strike), aksiyon oyunlarını (Tomb Raider, GTA), first person shooter (FPS) oyunlarını, macera oyunlarını, motor sporları ve yarış oyunlarını, rol yapma / canlandırma oyunlarını (role playing games- RPG), simülasyon oyunlarını, spor oyunlarını ve strateji oyunlarını kapsamaktadır.

2020 yılına ait Dijital Oyunlar Raporunda (ss. 6-7), yer alan konsol oyunları, masaüstü oyunlar, online oyunlar ve mobil oyunların açıklamasına yukarıda yer vermiştik. Bunların dışında kalan ancak Binark ve Bayraktutan-Sütçü (aktaran Sucu, 2021, ss. 207-209) tarafından ifade edilen oyun sınıflandırmasının aşağıda daha ayrıntılı incelemesi yapılacaktır. Bu oyunlar şöyle sınıflandırılabilir:

*“Aksiyon Oyunları: aksiyon oyunları, aksiyon filmleri özelliklerine benzer nitelikte özellikleri içerisinde barındırmaktadır. Bu yönde oldukça fazla sayıda hareket ve hız özellikleri içermektedir. Oyun içinde sıklıkla savaş ve şiddet unsurları da yer bulmaktadır. Bu oyunlara örnek olarak Süper Mario ve Half Life oyunlar gösterilebilir.*

*Macera Oyunları: bu oyun türü içinde araştırma yapma, keşifte bulunma ve bulmaca çözme gibi farklı unsurlar vardır. Çoğunlukla hikâyeye odaklı bir çeşit video oyun türü olarak karşımıza çıkmaktadır.*

*Rol Yapma / Canlandırma Oyunları: bu oyun türünde, oyuncular belli bir durumda karakterize edilen bir karakterin rolünü üstlenmeyi gerçekleştirmektedirler. Simülasyon Oyunları: bu oyun türü gerçeklik algısına en yakın olan oyun türlerinden biridir. Bu tür oyunlara örnek olarak Power Matrix, Train Simulator ve Bus Simulator ve oyunları gösterilebilir. Simülasyon oyunlarında tüm platformlarda cazip simülasyonlar ve strateji oyunlarının yardımıyla çözüme kavuşturulmaya sağlanan sorunlar hakkında gerçek çalışmalarındaki uygulamaların oyun hali sunulurken, kullanıcılara gerçekçi algılar yaratılmaya çalışılmaktadır.*

*Spor Oyunları: bu oyun türü, spor alanlarının taklit edilerek hazırlandığı bir platform olarak kullanıcılara sunulmaktadır. Bu tür oyunlarda oyun içerisinde sunulan spor türüne yönelik olarak uygulamalar oynatılmaktadır. Futbol, basketbol, tenis, yüzme, ralli oyunları gibi pek çok alanda oyunlar bu tarz oyunlara örnek olarak gösterilebilir.*

*Strateji Oyunları: bu tür oyunlar gerçek zamanlı strateji oyunları ve sıra tabanlı strateji oyunları olarak uygulamaya sunulmaktadır. Gerçek zamanlı strateji oyunlarında kullanıcılar sıra beklemeden sürekli olarak karşılıklı bir biçimde oynadıkları devam sayısal oyunlarıdır. Sıra tabanlı strateji oyunlarında, kullanıcılar karşı tarafa hamle yapabilmek için karşı tarafı bekleme durumundadırlar.*

*Devasa Çevrimiçi Sayısal Oyunlar: bu tür oyunlar ilk kez 1978 yılında Mud isimli oyun ile ortaya çıkmıştır. Bu türdeki oyunlar ilk başlarda kullanıcılar tarafından piyasaya fazla rağbet görmemiştir. Daha sonraları ise oldukça popüler bir konuma yerleşerek ve ilgi çekici olmaya başlamış ve oyuncu sayıları hızla yükselişe geçmiştir (Sucu'dan akt., Binark & Bayraktutan-Sütçü, 2008, 2021, ss. 207-209)."*

Dijital oyun türlerinin tercih edilmesinde kişisel ilgi, yaşam arka planı ve kültürel kodların yakınlığı vb. ihtiyaçlar da rol oynamaktadır.

Tor ve Irmak ise (2022, s. 1815), oyunun sahip olduğu kültürel kodlar, firmaların ve çalışanların sahip olduğu değerlerden bağımsız düşünülmemesi gerektiğini söylemektedirler. Bu yüzden dijital oyun kullanımında tercih edilen oyunların içerikleri, bireylerin sahip olduğu değer yargılarına, zevklerine ve hayat tarzlarına göre şekillenmektedir.

*"Tarihsel içeriklere sahip oyunlar olduğu gibi modern ve gelecek temalı oyunlar da vardır. Gerçek ya da kurgusal bir zemin üzerinde kendi hikayesini anlatabilen oyunlar, anlam ve içerik yönünden de çok yönlüdür. İç içe geçen kavramlar, oyuncu topluluklarının çok çeşitli ve boyutlu olarak bir araya gelebildiklerini göstermektedir... Bu sebeple tüketim kültürü içerisinde yer alan dijital oyunlar, kendi kitlesini farklı kültürel kodlar ile bir araya getirerek şekillendirmektedir (Tor & Irmak, 2022, s. 1815)."*

Bunun yanında oyun seçimine etki eden faktörler arasında merak, eğlenme arzusu, rekabet ve sosyalleşme de belirtilebilir. Süngü (2020, s. 28), oyunlarda her zaman bir kazanan ve kaybeden olmasa

da genel olarak rekabetçi bir ortamın yaratıldığını söylemektedir. Hatta birçok oyun, doğası gereği rekabetçidir. Rekabet fiziki ve sanal ortamda oynanan oyunların ortak motivasyonudur. Dijital oyun dünyasında oyun mekaniklerinin içerisinde LAN bağlantısı üzerinden, farklı oyuncularla mücadele edilmektedir. Zaman içerisinde gelişen bu durum, farklı oyunlarda farklı rekabet kulvarlarının açılmasına sebep olmuştur. Rekabetin farklı boyutlarda artışı ve oyun deneyim eden insanların sayısının artması ile birlikte, bugün espor dediğimiz oluşumun da temelleri atılmıştır. Espor en nihayetinde rekabetçi dijital oyuncuların, profesyonel oyuncular tarafından deneyim edilmesi ile ortaya çıkmıştır (Süngü, 2020, s. 28). Bunun yanında şiddet içerikli savaş gibi oyunların da ilgi çektiği görülmektedir. *“En çok tercih edilen oyunlar arasında spor ve şiddet içerikli oyunlar vardır. Özellikle devasa çevrimiçi oyunlarda, çoklu oyuncuyla oynama imkânı sunan ve yenme zaferinin en çok yaşandığı oyunlar da, sıklıkla oynanan dijital oyunlar arasındadır (Ögel, 2017, s. 48).”*

Dijital oyunlarda oyun türleri gibi oyuncuların çeşitli bileşenleri de önem kazanmaktadır. Bunlar; etkileşimcilik, zamansallık (gerçek zaman, oyun zamanı), oyun dünyası (kurallar, anlatı), oyunun amacı, oyuna ilişkin perspektif (birinci şahıs, yukarıdan aşağıya, üçüncü şahıs), mekânsaldık ve oyunun görsel-işitsel temsilidir (realizm, fantezi, soyut dünyalar) (Bevc, 2007, s. 10). Oyuncuların belirtilen bu bileşenleri bir ölçüde sanal ortamda bir araya gelen toplulukların da bileşenlerini ifade etmektedir.

### 3. Dijital Oyun Aracılığıyla Sosyal Etkileşim

Dijital oyunlar etkileşimi gerektirmektedir. Dijital oyunlar medya ve iletişim teknolojisi aracılığıyla oynanmakta ve bu özelliği ile bir kitle iletişim aracı olmaktadır ama öbür taraftan da kişilerarası, grup içi ve gruplar arası etkileşimin gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır.

#### 3.1. Sanal Topluluklar

Dijital oyunlar sanal ortamda ve sanal topluluklar içinde veya topluluklar arasında gerçekleşmektedir. Sanal topluluklar, internet aracılığıyla sanal alemde insani duygulara dayalı, kişisel ilişki ağları oluşturmak üzere, yeterli sayıda kişinin yeterli sürelerde devam ettirdikleri halka açık tartışmalar olarak ifade edilebilir. Sanal topluluklar, ağda ortaya çıkan sosyal toplanma mekanlarıdır (Rheingold, 2000, s. XX). Dijital oyun toplulukları ise, eğlenerek, keyif almak, oyunun konusuna göre macera yaşayarak duymak, rekabet etmek, başarı kazanmak, kendini ifade etmek ve sosyalleşmek gibi amaçlarla sanal ortamda bir araya gelmektedir.

Sanal topluluklar, tamamen türdeş olmayan bireylerden oluşmaktadır. Dijital oyun gruplarında yer alan bireyler de farklı sosyo-ekonomik ve demografik özellikler göstermektedir. Yeni medya ve iletişim teknolojisine dayanan dijital oyunların, oyuncular arasında etkileşim kurma ve sürdürme potansiyeli yüksektir. Sanal gruplar, çok farklı sosyo-demografik özelliklere sahip oyuncuları kendilerine çekmektedirler. Bununla birlikte dijital oyuncuların ortak özellikleri; eğlenmek, keyif almak, heyecan duymak, varlığını temsil etmek, çok sayıda seçenek arasında özgürce seçim yapabilmek, sanal dünyada kontrol edebilme gücüne sahip olmak, rekabet etmek ve prestij elde etmektir. Oyun yönelimi doğrultusunda oyun grubunun içinde ve oyun grupları arasında etkileşim yaşanmaktadır. Bireyler oyunlarını iletişimsel eylem aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Dijital oyunlar diğer birçok eğlence biçiminden etkileşimli olmaları ile ayrılmaktadır. Bireyin oyun sürecinde oyuncu aktif bir rol üstlenebilmekte ve etkileşimi şekillendirebilmektedir. Oyuncular sürece aktif olarak müdahale edebilir

ve devam eden süreçte kararlar alarak seyri belirleyebilmektedir. Böylece etkinlik, önceden belirlenmiş bir olaylar dizisini takip etmeyen ve karar verme sürecini geliştiren ve bireyin karar alma potansiyelini ortaya koyan bireysel bir deneyim olmaktadır.

Tor ve Irmak (2022), dijital oyun, oyun türleri, platformları ve oyuncu topluluklarının bir bütün olarak değerlendirilmesi gereken komplike bir fenomen olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda;

*“oyunları sadece teknoloji ile doğmuş bir nesil olarak kabul edilen dijital yerlilere, çocuklara, ya da belirli bir zümreye aitmiş gibi etiketlemek, oyunun kendi potansiyelini ve modern insanı kavrayamamaktır. Dünyayı sarmalayan teknoloji ağının gündelik hayatı dijitalleştirilmesiyle yaygınlaşan süreç, bireyleri bağ kuracakları ve tüketecekleri ürünler ile birleştiren bir zaman dilimine dönüşmüştür (Tor & Irmak, 2022, s. 1815).”*

Bu çerçevede oyun etkileşim sürecinde sembol ve göstergeler bağlamında incelenmesi gerekmektedir.

### 3.2. Dijital Oyun Etkileşiminde Semboller ve Göstergeler

Sembolik Etkileşimde sembollerle etkileşim önem kazanmaktadır (Mead, 1967; Blumer,1969). Dijital oyunlar, bireylere tasarlanmış sanal ortamın sembolleri ve göstergeleri ile diğer öznelere sosyal etkileşim kurma ve sürdürme olanağı sağlamaktadır. Bu bağlamda Tor ve Irmak (2022), gelişen teknolojinin oyunlar için tasarlanan mekânlar, insanlar, diğer canlılar ve nesnelerin görünümünü büyümlü göstergeler ile zenginleştirerek gerçeğinden daha cazip hale getirdiğini ifade etmektedirler.

*“Her biri alanında uzman kişiler tarafından ince detaylar ile kodlanarak üretilen evrenler, müzikler, hayat öyküleri ve zaman çizgisi, oyun dünyasındaki eleştirmenler ve yazarlar tarafından değerlendirilmektedir. Bu durumda gerçek dünyadan daha fazla anlam yüklenen dijital oyunlar ile kurulan bağ oldukça kuvvetlenir hale gelmiştir. Oyun karakterleri gibi davranan, onların kıyafetlerini giyen bireyler, çeşitli etkinlikler düzenlemektedirler. Cosplay olarak bir karakteri canlandıran bireylerin çeşitli etkinliklerde yer alması, bu duruma örnek gösterilebilirken oyun deneyimlerini sosyal medya kanalları aracılığıyla yayınlayan içerik üreticileri de oyun dünyasına anlam kazandırmaktadırlar” (Tor & Irmak, 2022, s. 1814).*

Bu çerçevede oyun üretiminde özellikle tasarımın grafik özelliklerinin iyi düşünülerek, gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. *“Bir oyunun tasarımında en önemli faktörlerden biri etkileyici grafikler kullanarak oyunun oynanabilirliğini arttırmaktır. Bu faktörlerin başında renk, biçim, tipografi vb. birçok grafik eleman gelmektedir. Tasarlanan görseller oyuncunun oyunun başından sonuna kadar ekran içindeki algıladığı grafiklerin bütünüdür. Oyunun logosundan başlangıç ekranına, oyun mekânından, karakter tasarımına, metin yönlendirmeleriyle oyuna dair bütünlük sağlayan tasarımların tamamını içermektedir. Oyun içinde yapılan tasarımlar oyuncunun algılanabilirlik seviyesini artırarak oyunun çehresini değiştirmektedir (Kelekçi, 2021, s. 55).”* Kelekçi (2021), oyun tasarımcısının kurnazca hazırlanmış karmaşık bir yol ağı oluşturması gerektiğini söylemektedir.

*“Oyunun içinde sürpriz formüle etme yeteneği, oyuncunun eylemlerini analiz etme becerisi gerektiğinden, beklentileri ön plana çıkararak olay örgüsünü doğrulayıcı ve inandırıcı bir biçimde oluşturması gerekmektedir. Oyunun nasıl bir şey olduğu ya da değiştiği değil,*

*bunun nasıl değiştiği, neden ve her şeyin birbirine bağlandığı etkisidir. Bu nedenle, en yüksek en eksiksiz temsil biçimi ise etkileşimli temsildir. Etkileşim içinde oyun, oynanabilirliğin cazibesini arttırmada önemli bir faktördür. Bu bağlamda oyunun anlamlı bir tasarıma sahip olması gibi kullanıcı yönelimli de olması gerekmektedir. Kullanıcının kolay algılamasını öngörmek pazar içinde başarılı olmanın bir kriteridir (Kelekçi, 2021, s. 56).”*

Bunun yanında oyunun konusuna göre, yeşil alanın kurulmasına, vergilerin azaltılmasına ya da artırılmasına karar verme, intikam almak, birlikte savunmaya geçme veya saldırmak gibi iletişimsel eylemin gerçekleştirilmesini de mümkün kılmaktadır. Dijital oyun aracılığıyla ilerleme, başarı sağlama, oyunu anlama ile yetkinlik ve oyunun kontrol edilebilirliği ile rakibe karşı üstünlük sağlayabilmektedir. Ayrıca oyunun konusuna göre birey çok çeşitli eylemler aracılığıyla kişisel kimliğinin gelişimini medya ve iletişim teknolojisi temelli dijital oyun aracılığıyla gerçekleştirebilmektedir.

Sanal topluluklarda dijital oyunun sosyal etkileşim ve dönüşümüne etkileri ise şöyle ifade edilebilir: Sanal toplulukların en önemli özelliği açık bir platform olarak katılımı, yaş, cinsiyet, sınıf vb. ayırım yaratmadan herkes için olanaklı kılmasıdır. Katılım etkileşimi beraberinde getirmekte ve etkileşim ise sosyalleşmeyi ve sosyal çevrenin genişletilmesini teşvik etmektedir. Fiziki ortamda ortaya çıkan ifade ve temsil edilmede sınırlılık ve zorluklar, sanal ortamın sınırlarının esnek, çok çeşitli ve zengin seçenekli etkileşim yapısı sayesinde ortadan kalkmaktadır. Sanal ortam, çok çeşitli iletişim formları nedeniyle etkileşimin rahatlığını olumlu etkilemektedir. Bunun yanında etkileşimin kurulması ve sürdürülmesinde önem kazanan empati yeteneğini geliştirilebilmektedir ancak günlük yaşamın fiziki ortamında hem aile içinde hem de çevresiyle sosyal etkileşimi zayıflamaktadır. Uzun sürenin sanal ortamda geçirilmesi aile, arkadaş ve diğer sosyal çevreyle iletişim problemleri ortaya çıkmaktadır. Birey sanal ortamda hayali bir kimlik, bir figür oluşturmakta ve kendini kişisel ve sosyal olarak arzuladığı konumda hayali bir kimlikle temsil edebilmektedir. Bireyin sanal ortamda tasarladığı benlik, sosyal etkileşimler, fiziki ortamla sanal ortam arasında gerçekliğin parçalanmasına ve denge kurma problemlerine yol açmaktadır. Fiziki ortamla sanal ortamın yapı, süreç ve iletişim formları farklıdır. Sanal ortamda geçirilen uzun zaman, fiziki ortamla etkileşim ve iletişim kopukluklarına neden olmakta ve gerçekliğin deforme edilmiş algısının ortaya çıkmasını beraberinde getirerek, etkileşimde aksaklıklara neden olmaktadır.

## Sonuç

Tarihsel süreçte oyun, kültürden önce ve kültürün bir parçası olarak gelişim göstermiştir. Tarih boyunca oyun, toplumsal ve kültürel yapının yanında zamanın teknolojik olanaklarına bağlı olarak hayatı kolaylaştırmaya yönelik oynanmıştır ve oynanmaya da devam etmektedir. Oyunun kültürel süreçleri başlatma, etkileme ve sürdürme gücü vardır. Oyun aracılığıyla çevresel, toplumsal ve kültürel olgular keşfedilebilmekte, tanımlanabilmekte, açıklanmakta ve olasılıklar ortaya konmaktadır. Oyun eğlenme, sosyalleşme aracı olduğu gibi günlük yaşamın problemlerinden uzaklaşmak için başvurulan bir araç da olmaktadır. Oyun, medya kültürünün doğasına ilişkin bir bakış açısı sunmaktadır. Buna çok çeşitli toplumsal, kültürel, politik ve ayrıca yapay zekâ ve Metavers'in gelişimiyle insan-makine ilişkisine dair yeni olanaklar ve riskler de eklenebilir.



Bu çalışmanın kuramsal temelleri Sembolik Etkileşimciliğe (Mead, 1967; Blumer, 1969) dayandırılmaktadır. Sembolik Etkileşimciliğin kurucuları Mead (1967) ve Blumer (1969), insan etkileşimini çözümlenmeye çalışmışlar ve insan davranışlarını sembolik olarak iletilmiş etkileşim olarak belirlemişlerdir. Bireyler arasında etkileşim, semboller aracılığıyla iletilmekte ve etkileşim aracılığıyla da sosyal gerçeklik oluşmaktadır. Bireylerin sosyal davranışı, belirli anlam içeren semboller ve insan yaşamının durumlarının anlamını aldığı sözlü veya sözlü olmayan jestler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bireylerin içinde yaşadıkları sosyal gerçekliği yorumlama, etkileşimlerinde çeşitli sosyal anlam yapılarını düşünerek, tasarlama ve yeniden üretme yeteneklerinin bir önemi ve anlamı vardır.

Çalışmada; Sembolik Etkileşimciliğin sanal ortamda ve topluluklarda oynanan dijital oyunun etkileşimlerini çözümlenme ve anlamlandırma esasları gösterilmeye çalışılmıştır. Dijital sosyal ağlar, mikro ölçekli sosyal etkileşim için olanaklar, yapı ve form sunmakta ve kişilerarası ve grup iletişimin yeni yapı, kural ve formlarını beraberinde getirmektedir. Dijital sosyal ağlar, yeni bireysel ve grup iletişimi platformları sunmakta ve burada çeşitli sanal oyun grupları yer almaktadır. Bu bağlamda Sembolik Etkileşimciliğin, sanal ortam topluluklarında gerçekleşen dijital oyun oynama etkinliği sırasında ortaya çıkan etkileşimi açıklayabildiği görülmektedir. Oyun, oyun oynama eylemi aracılığıyla insanın öz farkındalığını sağlamaktadır. Sanal ortam oyun gruplarında katılımcı oyuncular, semboller aracılığıyla etkileşime girmekte onları bu süreçte birlikte anlamlandırmakta ve yorumlamaktadırlar. Sanal ortam oyunculara farklı bir kimlik ve rol üstlenme ve deneyimleme olanağı sunmaktadır.

Dijital sosyal ağlarda yer alan sanal oyun toplulukları, yeni oyun ve oyuncu tiplerinin ortaya çıkışına olanak sağlamaktadır. Oyunun sosyal etkileşim formu değişmekte ve sosyalleşmenin yeni formlarını geliştirmektedir. Oyun konusuna göre yeni etkileşim ve ilişki biçimlerinin kurulmasını gerektirmekte yeni anlam bağlantıları ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında, fiziki ortamla sanal ortam etkileşimini bir araya getirmektedir. Bu süreçte kimliğin de tasarımı ve temsili değişmekte kurgu kimliklerle etkileşim gerçekleşmektedir.

Dijital oyun bireyler arasında ve topluluklarda fiziki ortamda var olan etkileşimi sürdürmekle birlikte sanal ortamın gereği yeni bir etkileşim formuna da yol açmaktadır. Bu yeni etkileşim formunun gelecekte toplumun etkileşim yapı, süreç ve formunu daha geniş bir esasta etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Sanal oyun topluluklarının katılıma açık yapısı, etkileşim süreçleri için çeşitli olanak biçimleri, fiziki yaşama göre katılımı çok çeşitli tasarımsal unsurlar ile görsel ve işitsel öğelerle biçimlendirerek, daha esnek ve cazip hale getirmekte ve fiziki ortama göre demokratikleştirmektedir. Dijital sosyal ağlarda sanal oyun toplulukları kuşkusuz küresel firmaların sahipliğinde faaliyet göstermektedir. Dijital oyunlar, küresel çapta çok geniş ekonomik hacme sahip olan oyun endüstrisi tarafından tasarlanmakta, üretilmekte ve yönlendirilmektedir. Yapı, içerik ve sınırlılık bu firmalar tarafından ortaya konulmaktadır. Bu yapı hem kültür endüstrisinin bir parçası olmakta, belirli bir ideoloji, değer ve kültürel yapı öngörmektedir. Bununla birlikte sanal toplulukların genellikle açık yapı, etkileşim süreçleri için demokratikleşme potansiyelini de barındırmaktadır.



## Kaynakça

- Aktaş, C. (2013). Medya Yakınsaması: Hızlı Yanıt Veren Kod Aracılığıyla Geleneksel Gazetenin, Çevrimiçi Gazete ile Artan Rekabet Potansiyeli Üzerine Bir Tartışma. *Selçuk İletişim*, 7 (4), 118-128. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19027/200553>
- Aktaş, C. (2014). Yeni Enformasyon ve İletişim Teknolojileri Neye Hizmet Ediyor: QR Kodlar Üzerinden Bir Tartışma. I. *Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (ss. 374- 385). 12-15 Mayıs. Volga Yayıncılık.
- Alver, F. (2016). Eleştirel Eylem Teorisi, Sembolik Etkileşimcilik ve Kültürel Çalışmalar Perspektifinden, Dijital Sosyal Ağların İletişim Pratiklerini Dönüştürme ve Demokratikleştirme Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Deneme. II. *Uluslararası Medya Çalışmaları Kongresi* içinde (ss. 801-818). 20- 23 Nisan. Akdeniz Üniversitesi. Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Alver, F. (2020). Etkileşimin ve İletişim Pratiklerinin Analizinde Sembolik Etkileşimcilik, Kültürel Çalışmalar Ve Medyatikleşme Konseptinin Sınırlılıkları Ve Potansiyelleri. İçinde Selma Koç Akgül; Betül Pazarbaşı (Ed.). *Dijital(ın) Ritmi. İletişim, Medya ve Kültür Alanlarında Yeni Perspektifler* (ss.13-43). Hiper Yayınları.
- Alver, F., & Çağlar, Ş. (2015). *The impact of symbolic interactionism on research studies about communication science. International Journal of Arts & Sciences*. 08 (07), 479–484.
- Bevc, T. (2007). *Computerspiele und Politik: Zur Konstruktion von Politik und Gesellschaft in Computerspielen*. LIT Verlag.
- Binark, M. & Bayraktutan-Sütçü, G. (2008). *Kültür Endüstrisi Olarak Dijital Oyun*. Kalkedon Yayınları.
- Binark, M. (2005). Sanal Uzamda Oyun Kültürü: Dijital Oyunlar. 11. *Türkiye'de İnternet Konferansları*. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara. <http://inet-tr.org.tr/inetconf11/bildiri/89.pdf>
- Binark, M. (2007). Dijital Oyunlar: Sektör-İçerik ve Oyuncular. *Folklor/Edebiyat*, 50 (13), 11-23.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and Method*. University of California Press.
- Bostan, B. & Tingöy, Ö. (2015). Dijital Oyunlar: Tasarım Gereksinimleri ve Oyuncu Psikolojisi. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 6 (19), 7-21. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2015.2.001.x>
- Burke, P. & Briggs, A. (2005). *Medyanın Toplumsal Tarihi*. (İbrahim Şener, Çev.). İzdüşüm Yayınları.
- Dijital Oyunlar Raporu (2020). <https://www.guvenlioyuna.org.tr/haber-detay/btk-2020>
- Huizinga, J. (2013). *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. (Mehmet A. Kılıçbay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- İzci, L. (2021). *Çocuk Koruma Politikalarının Sembolik Etkileşimcilik Bakış Açısıyla Analizi: Türkiye, İngiltere, İsveç Örnekleri* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Kelekci, M. (2021). Dijital Oyunlarda Tipografinin Tasarıma Etkisi. *Yıldız Journal of Art and Design*, 8(2), 53-61. <https://doi.org/10.47481/yjad.1000614>
- Kınağ, M. (2019). George Herbert Mead Düşüncesinde Kendilik: Sosyo-Ontolojik Bir Analiz. *MetaZihin: Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi*, 2 (1), 103-136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/metazihin/issue/46637/570388>

Kitap.

- Mead, G.H. (1967). *Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Charles W. Morris (Ed.). Works of George Herbert Mead, 1. The University of Chicago Press.
- Nicolopoulou, A. (2004). Oyun, Bilişsel Gelişim ve Toplumsal Dünya: Piaget, Vygotsky ve Sonrası. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 137-169, [https://doi.org/10.1501/Egifak\\_0000000100](https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000100)
- Ögel, K. (2017). *İnternet Bağımlılığı: İnternetin Psikolojisini Anlamak ve Bağımlılıkla Başa Çıkmak*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Piaget, J. (1962). *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. Norton.
- Plass, J. L., Homer, B. D., & Kinzer, C. K. (2015). Foundations of game-based learning. *Educational Psychologist*, 50(4), 258-283. <https://doi.org/10.1080/00461520.2015.1122533>
- Polama, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (Hayriye Erbaş, Çev.). Gündoğan Yayınları.
- Rheingold, H. (2000). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. MIT Press.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2014). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. (Himmet Hülür, Çev.). De Ki Yayınları.
- Rose, F. (2012). *The Art of Immersion: How The Digital Generation is Remaking Hollywood, Madison Avenue, and the Way We Tell Stories*. W.W. Norton & Company.
- Sezen, H. K., & Eren Şenaras, A. (2022). Dijitalizasyon, dijitalizasyon, dijital dönüşüm kavramları ve tarihsel bir bakış. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*. <https://doi.org/10.30794/pausbed.871440>
- Sucu, İ. (2021). Gerçekliğin yeni dünyası ve iletişim alanı olarak sanal sayısal oyunlar. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 204-215. <https://doi.org/10.17336/igusbd.679634>
- Süngü, E. (2020). *Oyunlarda Tek Tipleşme ve Türkiye'deki Oyuncu Kültürüne Etkileri*. Ertuğrul Süngü; Barbaros Bostan (Ed.). (ss. 17-38). Türkiye'de ve Türkiye'den Oyun Çalışmaları. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şenol, D. (2017). *Sembolik Etkileşim*. Net Kitaplık.
- Tor, H., & Irmak, T. Y. (2022). Dijital Oyun Fenomeninin Sosyolojisi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(12), 1798–1817. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1160>
- Üzmez, S. S., & Büyükbeşe, T. (2021). Dijitalleşme Sürecinde Bilgi Yönetiminin İşletmelerin Teknoloji Uyumuna Etkileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 16(2), 117-127. <https://doi.org/10.54860/beyder.1028117>
- Weber, M. (2023). *Sosyolojinin Temel Kavramları*. M. Nuri Demirli (Ed.). (Medeni Beyaztaş, Çev.). Runik Kitap.
- Zou, D., Huang, Y., & Xie, H. (2021). Digital game-based vocabulary learning: Where are we and where are we going? *Computer Assisted Language Learning*, 34(5-6), 751-777. <https://doi.org/10.1080/09588221.2019.1640745>

## Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Modernleşmesi Gündelik Hayatta Nasıl Deneyimlendi?\*

Becoming Turkish: How was Turkish Modernization Experienced in Daily Life in the Early Republican Period?

Ekin Kadir SELÇUK<sup>1</sup> 

### Kitap İncelemesi Book Review

Geliş tarihi/Received:  
01.11.2023

Son revizyon teslimi/Last revision  
received:  
09.11.2023

Kabul tarihi/Accepted:  
11.11.2023

Yayın tarihi/Published:  
13.11.2023

### Atıf/Citation:

Selçuk, E. K. (2023). Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Modernleşmesi Gündelik Hayatta Nasıl Deneyimlendi? *TAM Akademi Dergisi*, 2(2), 243-247.  
<https://doi.org/10.58239/tamde.2023.04.006.x>

### DOI:

10.58239/tamde.2023.04.006.x

Erken Cumhuriyet dönemine ve Cumhuriyet modernleşmesine dair çok sayıda çalışma yapıldı, yapılıyor. Bu çalışmaların bir kısmı meseleyi “ilericilik-gericilik” ekseninde ele almayı tercih ediyor. Buna göre Cumhuriyet’in “ilerici” önder kadroları “halka rağmen halk için” zihniyetiyle, onların tüm tepkisine ve karşı iradesine rağmen Batılı reformları gerçekleştirmiş, Türkiye’yi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmayı arzulamıştır.

Bu iddiaların tam karşı kutbunda yapılan çalışmalarda ise Batıcı reformların halkın arzusu hilafına yapıldığı, baskıcı-otoriter siyasal elitlerin sosyolojik bir bakış açısına sahip olmak yerine toplum mühendisliği yoluyla halkı yukarıdan aşağıya dizayn etmeye çalıştığı, bu süreçte toplumun bilhassa dini hassasiyeti yüksek kesimlerinin devletten yabancılaştığı anlatılır.

Her iki grup çalışmanın ortak noktası ise devlet merkezli olması ve toplumu sadece pasif bir alıcı olarak kaydetmesidir. Ayrıca bu çalışmalar devleti ve devlet siyasetini de monoblok bir yapı gibi ele alır, siyasal yöneticiler arasındaki çelişkileri, çatışmaları yansıtmaz. Keza toplumun tepkileri de monoblok olarak değerlendirilir. Bu çalışmalar genellikle meseleyi makro planda ele alır, değişim ve tepkiyi makro kurumlar üzerinden değerlendirir.

\* Utah Üniversitesi’nde yaptığı doktora çalışmasını 2013 yılında Syracuse Üniversitesi Yayınları’ndan çıkaran Doç. Dr. Hâle Yılmaz’ın eseri 2023 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından Türkçe olarak yayınlandı: “Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar 1923-1945”. Yılmaz’ın Cumhuriyet modernleşmesini moda, tüketim, dil, gündelik hayat gibi sosyo-kültürel alanda yaşanan değişimler kapsamında ve devlet idarecileriyle yurttaşlar arasında yaşanan karşılıklı gerilimler, çelişkiler, müzakereler ve etkileşimler çerçevesinde ele aldığı eser Dr. Ekin Kadir Selçuk tarafından incelendi. Dr. Selçuk’un bu kitap kritiğiyle erken Cumhuriyet dönemini farklı bir bakış açısıyla bir kez daha okumak mümkün.

<sup>1</sup>. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Dr. Öğr. Üyesi, [ekinkadirsalcuk@gmail.com](mailto:ekinkadirsalcuk@gmail.com), ORCID ID: 0000-0003-4978-3635

Erken Cumhuriyet dönemine ve Cumhuriyet modernleşmesine dair çok sayıda çalışma yapıldı, yapılıyor. Bu çalışmaların bir kısmı meseleyi “ilericilik-gericilik” ekseninde ele almayı tercih ediyor. Buna göre Cumhuriyet’in “ilerici” önder kadroları “halka rağmen halk için” zihniyetiyle, onların tüm tepkisine ve karşı iradesine rağmen Batılı reformları gerçekleştirmiş, Türkiye’yi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmayı arzulamıştır.

Bu iddiaların tam karşı kutbunda yapılan çalışmalarda ise Batıcı reformların halkın arzusu hilafına yapıldığı, baskıcı-otoriter siyasal elitlerin sosyolojik bir bakış açısına sahip olmak yerine toplum mühendisliği yoluyla halkı yukarıdan aşağıya dizayn etmeye çalıştığı, bu süreçte toplumun bilhassa dini hassasiyeti yüksek kesimlerinin devletten yabancılaştığı anlatılır.

Her iki grup çalışmanın ortak noktası ise devlet merkezli olması ve toplumu sadece pasif bir alıcı olarak kaydetmesidir. Ayrıca bu çalışmalar devleti ve devlet siyasetini de monoblok bir yapı gibi ele alır, siyasal yöneticiler arasındaki çelişkileri, çatışmaları yansıtmaz. Keza toplumun tepkileri de monoblok olarak değerlendirilir. Bu çalışmalar genellikle meseleyi makro planda ele alır, değişim ve tepkiyi makro kurumlar üzerinden değerlendirir.

Bilindiği üzere modernleşme/uluslaşma toplumsal yapının farklı veçhelerinde yaşanan bir süreç ve olgudur. Modernleşme/uluslaşma devletin bürokratik yapısında, hukukta, kanunlarda, ekonomide, dinsel hayatta önemli değişimler içerdiği gibi kültürde, gündelik hayatta, kullanılan dilde, moda akımlarında da aynı şekilde ciddi dönüşümlerin, çelişki ve gerilimlerin yaşanmasına vesile olur. Gündelik hayat, dil, giyilen kıyafetler insanların yaşamına anayasadan, kanunlardan, devletin yapısından daha fazla dokunduğu için modernleşmenin/uluslaşmanın tesirleri buralarda daha fazla hissedilir. Dolayısıyla modernleşmenin/uluslaşmanın etkilerini, ilgili coğrafyalarda nasıl tecrübe edildiğini anlamak bu alanlardaki karşılıklı etkileşimlere odaklanmayı da gerektirir. Bu ise gözleri makro plandan mikro plana kaydırmayı mecbur kılar. Cumhuriyet modernleşmesine dair yapılacak “makro analizlerin” isabeti bir bakıma mikro analizlerin isabetine bağlıdır. Bu analizler ise çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Bunun belki bir nedeni mikro bakışın önemsizlenmesi, asıl önemli nedeni belki de bu bakışın meşakkatli olmasıdır. Gündelik hayata odaklanmak, etkileşimleri taramak, modernleşmenin ve uluslaşmanın toplumun kılcal damarlarına nasıl sızdığını (ya da sızmadığını) ele almak özenli, titiz ve ayrıntılara dikkat eden bir çalışmayı gerektirir ki bu her zaman cazip olmayabilir.

Utah Üniversitesi’nde yaptığı doktora çalışmasını 2013 yılında Syracuse Üniversitesi Yayınları’ndan çıkaran Hâle Yılmaz’ın eseri 2023 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından Türkçe olarak yayınlandı: “Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçi, Reformlar ve Kültürel Tartışmalar 1923-1945”. Yılmaz’ın çalışmasını önemli kılan yukarıda bahsedilmeye çalışılan boşluğu doldurmaya yönelik bir girişim olması. Yılmaz bu çalışmada Cumhuriyet modernleşmesini moda, tüketim, dil, gündelik hayat gibi sosyo-kültürel alanda yaşanan değişimler kapsamında ve devlet idarecileriyle yurttaşlar arasında yaşanan karşılıklı gerilimler, çelişkiler, müzakereler ve etkileşimler çerçevesinde ele alıyor. Yılmaz’ın giriş ve sonuç bölümleri dışında dört bölümden oluşan çalışmada her bir bölüm farklı dört alana odaklanıyor: Erkeklerin giyimi, kadınların kıyafetleri, dil ve ulusal bayramların kutlanması bu dört başlığı oluşturuyor. Yılmaz hem modernleşmenin hem de uluslaşmanın gereği olarak düşünülen bu dört alandaki reform sürecinin Erken Cumhuriyet Dönemi’ne dair fikir verici olduğunu belirtiyor.

Yılmaz bu dört alandaki reformlara ise şu ekseninde yaklaşıyor: Öncelikle yurttaşların bu uygulamalara yönelik algıları, tepkileri, pozisyon alışları ve devletin reform sürecini uygularken kullandığı araçlar, araçlar, organlar ve onların birbirleriyle olan ilişkileri, yaklaşımlarındaki benzerlikler ve farklılıklar.

Erken Cumhuriyet döneminde siyasal muhalefetin genellikle bastırıldığı bir gerçek. Dolayısıyla bu dönem içinde belirli spesifik olaylar hariç örgütlü bir direnişten bahsetmek pek mümkün değil. Bu şartlar altında yurttaşların reformlara, hem de kıyafet gibi dil gibi hayatlarını doğrudan etkileyen reformlara nasıl yaklaştıkları önemli bir mesele. Yılmaz'ın çalışması bize yekpare bir tutumdan söz edilemeyeceğini gösteriyor. Bu reformları gönüllü olarak ya da çeşitli ekonomik-siyasal çıkarlar dolayısıyla gönüllü gibi görünerek benimseyenler hatta fırsat doğduğunda bir devlet yöneticisi gibi öncü rolünü üstlenenler de görülüyor, açıkça karşı çıkamadıkları için yasakların arkasından dolanmaya çalışanlar, çeşitli yöntemlerle bu uygulamalara uymamak için bahaneler ve fırsatlar yaratanlar, bireysel çabalarla (örneğin dilekçe vererek ya da gerekmedikçe sokağa çıkmayarak) farklı alternatif arayışların içine girenler de.

Öte yandan devletin reformları halka aktarmakta çeşitli yöntemlere başvurduğu görülüyor. Siyasal yönetimin merkezinde bulunan kurucu liderler karizmatik kişilikleriyle bu reform çalışmalarının arkasında temel güç olarak görünse de bu reformların uygulanması sırasında yurttaşlar daha alt kademede devlet yöneticileriyle muhatap oluyor. Valiler, kaymakamlar, yerel bürokratlar, öğretmenler, Diyanet İşleri Başkanlığı görevlileri, bölgenin güçlü figürleri ya da kendiliğinden reformları benimsetmeyi amaç edinmiş sivil insanlar süreçte başı çekiyor. Bu kişilerin doğrudan devlet tarafından talimat almış olsalar bile yurttaşlara bu uygulamaların aktarılmasında farklı tutumlar aldığı görülüyor. Daha sert, kararlı, radikal yaklaşımları benimseyenler de, uzlaşmacı, işleri zamana ve oluruna bırakmaya meyyal, yurttaşlarla aralarındaki hassas dengeyi gözettenler de mevcut. Üstelik bu yaklaşım farklılıkları zaman zaman üst kademelerde çeşitli tartışmalara neden oluyor. Dolayısıyla çalışmada tıpkı yurttaşların tepkisi gibi devlet yöneticilerinin de monoblok bir tutum ortaklığı içinde olmadığı gösteriliyor.

Yılmaz bu çalışmayı gerçekleştirirken zengin bir kaynak havuzuna başvurmuş. Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı arşivlerinin, hatıratların, basında çıkan haberlerin taranmasına ek olarak yapılan sözlü tarih görüşmeleriyle dönemin çelişkili, gerilimli, uzlaşmalar ve mücadelelerle dolu tarihinin ayrıntılı bir fotoğrafını çekmiş. Çalışmasını mikro noktalara odaklanarak gerçekleştiren Yılmaz analizinde de benzer bir perspektifle Erken Cumhuriyet Dönemi'ne dair makro çıkarımlar yapmaktan geri durmuş ve sürecin ilişkişel doğasını aktarmakla yetinmiş.

Kıyafet reformlarının amacının modernleşme olduğu kadar etnik, dini, bölgesel, sınıfsal farklılıkların üzerini örterek homojen bir ulus yaratma amacı taşıdığını belirten Yılmaz ilk olarak erkek kıyafetlerine yönelik reform girişimlerini ele alıyor. Erkek kıyafetlerinde reform deyince elbette ilk olarak akla şapka devrimi geliyor. Değişimi ilk olarak Cumhuriyet öncesi başlayan modernleşme sürecinde yaşananları değerlendirerek tartışan Yılmaz daha sonra başta şapka devrimi olmak üzere Cumhuriyet reformlarına odaklanıyor. Yılmaz'ın bu konudaki en önemli teşhisi yurttaşların erkek kıyafetinde reformlara bütünüyle bir uyum ya da genel bir direniş göstermek yerine farklılaşan ve çeşitlenen bir tutum aldıkları. Yılmaz şapkayla ilgili kanunların toplumda büyük oranda uygulanmasında bile görüntü olarak homojen bir ulus yaratılmasının başarılmadığını, sınıfsal ve bölgesel farklılıkların takılan

şapkalara da yansıdığını belirtiyor. Örneğin işçiler ve köylüler genellikle kasket takmayı tercih ederken şehirli orta üst sınıf erkekler Avrupa tarzı şapkaları tercih etmişlerdir. Cumhuriyet'in sınıfsız kaynaşmış ulus şiarı bu anlamda görüntüde de tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Öte yandan etnik, yöresel kıyafetlerdeki çeşitliliklerin azaldığını belirten Yılmaz'a göre bunda devletin doğrudan müdahalelerinden daha fazla kentleşme, eğitim, ekonomik entegrasyon ve tüketim kültürünün doğması gibi sosyolojik faktörler rol oynamıştır.

Genellikle Cumhuriyet rejiminin kadınların kıyafetlerine karışmada daha mütevazı davrandığı, peçe, çarşaf gibi unsurların toplumsal hayattan çekilmesi konusunda zorlayıcı olmadığı kabul edilir. Yılmaz bu yorumun hakikati tam yansıtmadığını, bölgesel olarak ve şehrin yöneticilerinin tutumlarına göre değişen ölçütlerde zaman zaman zorlayıcı yasakların da olduğunu belirtiyor. Bir başka açıdansa toplumda çarşafa, peçeye doğrudan karşı çıkan, bunu geride bırakılması gereken bir uygulama olarak değerlendiren kesimlerin bulunduğunu ve bu kişilerin yaşam biçimleriyle yeni rejimin siyasetinin kesiştiğini, dolayısıyla bu kesimlerin kadınların yeni, modern kıyafetler giymesinde öncü rolü üstlendiğini belirtiyor. Yılmaz tıpkı erkek kıyafetlerinde olduğu gibi kadın kıyafetlerinde de gerek devletin gerekse de onunla etkileşime geçen toplumun monoblok bir tavır içinde olmadığını, farklı etkileşimlerin yaşandığını göstermeye çalışıyor.

Modernleşme ve uluslaşma sürecinde gündelik hayata doğrudan dokunan yeniliklerden biri harf inkılabıydı. Mustafa Kemal Atatürk bu süreçte diğer reformlardan daha fazla biçimde halk arasında görüldü, bizzat kendisi kamusal alanlara koydurduğu kara tahtayla "başöğretmenlik" yaptı. Harf inkılabının topluma etkileri çeşitliydi. Hâle Yılmaz eserinde okuma yazma bilmeyenlerden belki daha fazla eski harfleri kullanan kişilerin yeni harflere intibakının zor olduğunu belirtiyor. Hatta ona göre rejime açıkça destek verenler, kıyafetleri ve yaşamlarıyla reformları benimsediklerini gösterenler arasından bile Osmanlıca harfleri kullanmaya devam edenler vardı. Yılmaz ayrıca bu konuda kamusal alan/özel alan ayrımının bulunduğunu belirtiyor. Vatandaşlar kamusal yazışmalarında yeni harfleri kullanırken özel yaşamlarındaki yazışmalarında eski harfleri kullanmaya devam etmişlerdir. Ona göre harf inkılabına karşı gelişen reaksiyon daha çok siyasal-ideolojik karşı çıkışlardan ziyade gündelik alışkanlıklardan türeyen bireysel direniş biçimleriydi.

Milliyetçilik çalışmaları uluslaşma sürecinin beraberinde hatırlamaları ve unutmaları getirdiğini belirtir. Buna göre ulusun tarihinde önemli ve pozitif bir rolü olduğu düşünülen olaylar ve tarihler tekrar tekrar hatırlatılarak ulusun hafızasına kazınır. Olumlu, önemli olayları hatırlamanın bir yolu o olayları birer ulusal bayram olarak kutlamaktır. TBMM'nin açılması, Cumhuriyet'in ilanı gibi günler birer ulusal bayram haline getirilmiştir. Gerek bu bayramlara yüklenen sembolik önem gerek kutlamalarda tekrarlanan ritüeller ve toplumsal pratikler ulus kimliğinin oluşumunda önemli bir rol arz eder. Yılmaz'ın çalışmasının son bölümü Erken Cumhuriyet Dönem araştırmalarında belki de en az odaklanılan bu konuya, ulusal bayramların doğuşuna ve kutlanılışına değiniyor. Bu bayram kutlamalarında ulusu homojen bir bütün olarak tahayyül etme arzusu ortaya konurken fiiliyatta ekonomik eşitsizliklerin, yoksulluğun görünür hale geldiği belirtiliyor. Siyasi ve bürokratik erkân ağırlıklı olarak erkeklerden oluşmasına karşın kadınların, bilhassa kadın öğretmenlerin kutlamalarda öncü rol oynadığı, onların bu kutlamaları adeta bir aydınlanma ve uluslaşma misyonu çerçevesinde yorumladığına dikkat çekiliyor.

Hâle Yılmaz, Mustafa Kemal Atatürk'ü merkeze alan akademik eserlerin yoğunluğuna parmak basarak kendi çalışmasında Mustafa Kemal figürü üzerinde durulmadığını, zira amacının devletten ve

liderlerden uzaklaşıp topluma odaklanmak olduğunu belirtiyor. Bununla birlikte Yılmaz, reformların halkla temasını sağlayanların alt düzey bürokratlardan, öğretmenlere kadar araçlar olduğunu belirtmekle birlikte bu reformların hayata geçirilmesinde ve bunların halk tarafından kabulünde Mustafa Kemal Atatürk figürü ve imgesinin tayin edici olduğunu belirtiyor. Ona göre yeni Türkiye'ye, Cumhuriyet reformlarına bağlılıkla yurttaşların kendilerini Mustafa Kemal'le ve onun düşünceleriyle özdeşleştirmeleri arasında büyük bir paralellik var. Yılmaz bu konuda şunları söylüyor: "Sözlü tarih görüşmelerinde Atatürk hakkında soru sormaktan özellikle kaçındıysam da görüştüğüm kişilerin sadece reformlara ilişkin hatıraları değil, çocukluk ve gençliklerine ilişkin anıları da Mustafa Kemal'e atıflarla doluydu. Mustafa Kemal'le farklı şehirlerde ve zamanlarda şans eseri yaşanan karşılaşmalar ise gururla bahsedilen bu anıların başında geliyordu... Mustafa Kemal önce figür sonra da efsane olarak vatandaşların bireysel olarak duygusal bağlılık hissettikleri güçlü bir ulusal sembol olmuştur" (2023, s. 261).

Cumhuriyet modernleşmesinin bireyler, aileler ve topluluklar tarafından nasıl deneyimlendiğine odaklanan, bunun için kıyafet, dil, bayram kutlamaları gibi gündelik hayatta yaşanan pratikleri öne çıkaran Yılmaz çalışmasının sonunda önemli bir noktaya dikkati çekiyor: Bizde genellikle hem Cumhuriyet modernleşmesine dair olumlu görüş belirtenler hem de bu sürece dudak bükenler Cumhuriyet modernleşmesinin özgünlüğüne ve biricikliğine aşırı vurgu yaparken modernleşme sürecinin Batı dışı başka coğrafyalarda, özellikle de diğer Müslüman ülkelerde nasıl yaşandığına bakmayı genellikle göz ardı ediyor. Hem siyaset, ekonomi gibi makro alanlarda hem de gündelik hayatta Batı modernleşmesinin Batı dışı dünyada nasıl yaşandığını karşılaştırmalı bir perspektifle ele almanın gerekliliği orta yerde duruyor. Bu tür karşılaştırmalı çalışmalar için Yılmaz'ın kitabı Türkiye özelinde önemli veriler sağlıyor.

### Kaynakça

Yılmaz, H. (2023). *Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar, 1923-1945* (A. Ö. Erozan, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.



# TAM | A K A D E M İ D E R G İ S İ

J O U R N A L O F T A M A C A D E M Y

[www.tamde.org](http://www.tamde.org)  
[www.tamuskon.org](http://www.tamuskon.org)  
[www.toplumsalarastirmalarmerkezi.org](http://www.toplumsalarastirmalarmerkezi.org)

**TAM** | TOPLUMSAL  
ARAŞTIRMALAR  
MERKEZİ